

100119

ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา

ตอน ๓

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

จัดพิมพ์

๒๕๒๖

คำนำ

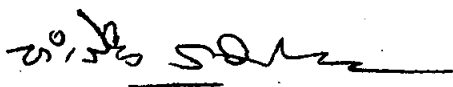
วัดในพระพุทธศาสนามีความสำคัญยิ่งสำหรับพุทธศาสนิกชนโดยเฉพาะชาวไทย ได้นับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ได้ยกย่องเทิดทูนวัดเป็นการรวสถาน ด้วยเป็นที่อยู่จำพรรษาของพระสงฆ์ผู้ทรงศีล เป็นศูนย์รวมแห่งปวงชนียวัตถุ เช่น พระพุทธรูป พระเจดีย์ เป็นต้น นอกจากนี้ วัดยังเป็นแหล่งกำเนิดการศึกษาอบรมทั้งด้านศิลปวิทยา ศีลธรรม และวัฒนธรรมของชาติ เป็นที่บำเพ็ญกุศลและสถานพินิจของคนในชาติ บางวัดมีความสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและชาติบ้านเมืองเป็นอันมาก ในปัจจุบัน วัดมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการศึกษาของชาติและต่อความมั่นคงของชาติ โดยเป็นสถาบันเกอกูลแก่การศึกษา และเสริมสร้างความสามัคคีระหว่างคนในชาติ ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลและคณะสงฆ์จึงมีนโยบายส่งเสริมและทำนุบำรุงวัดวาอารามตลอดมา

นับเป็นนิมิตอันดียิ่งที่รัฐบาลได้มีนโยบายเร่งรัดส่งเสริม ศีลธรรม จริยธรรม สำหรับประชาชนในชาติ ทำให้ประชาชนเพิ่มความสนใจในทางศาสนามากขึ้น โดยเฉพาะเยาวชนของชาติที่อยู่ในวัยเรียนได้สนใจศึกษาเรื่องของศาสนามากขึ้นโดยลำดับ ประวัติความเป็นมาของวัดก็เป็นเรื่องหนึ่งที่อยู่ในความ

(๗)

สนใจของประชาชน กรมการศาสนาเห็นว่าผู้ศึกษาประวัติวัด
ได้ทราบความเป็นมาและเห็นความสำคัญของวัดแล้ว บ่อมนจะ
เกิดศรัทธาในศาสนา จะมีความเคารพรักศาสนา ตลอดจนมี
ความภาคภูมิใจในวัดวาอาราม อันเป็นแหล่งรวมศิลปะและ
วัฒนธรรมของชาติได้เป็นอย่างดี จึงได้ดำเนินการจัดทำหนังสือ
ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นตอนที่ ๓ ตาม
โครงการผลิตหนังสือหลักธรรมขององค์การศาสนาต่าง ๆ โดย
มอบให้นายพิฑูร มลิวัลย์ ป.ธ. ๕, น.บ. และ น.ส. วนิดา
สร้อยพิสุทธิ์ ศศ.บ. (เกียรตินิยม) เป็นผู้เรียบเรียง

กรมการศาสนาหวังว่าหนังสือประวัติวัดสำคัญทางพระ
พุทธศาสนาเล่มนี้ จักอำนวยประโยชน์แก่การศึกษาสถาบัน
สำคัญของชาติและเป็นปัจจัยส่งเสริมการเผยแผ่ศีลธรรม
จริยธรรม และวัฒนธรรมให้แพร่หลาย และดำรงมั่นคงอยู่
ตลอดไป.

(นายชำเลื่อง วุฒิจันทร์)

อธิบดีกรมการศาสนา

สารบาญ

หน้า

๑. ความเป็นมาของพระอารามหลวง	๑
— ประเภทของวัด	๒
— การกำหนดแบ่งชนิดของพระอารามหลวง	๕
— สถิติพระอารามหลวงในปัจจุบัน	๑๓
— รายชื่อพระอารามหลวงทั่วราชอาณาจักร	๑๔
๒. วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร	๓๘
— ชั้นและที่ตั้งของวัด	๓๘
— เขตวัดและอุปการของวัด	๓๘
— ที่ธรณีสงฆ์	๓๕
— นามวัดและประวัติการปฏิสังขรณ์	๓๕
— ปูนัยวัดตฤและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด	๔๕
— ลำดับเจ้าอาวาส	๖๕
๓. วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร	๖๘
— ชั้นและที่ตั้งของวัด	๖๘
— เขตวัดและอุปการของวัด	๖๘

— ที่ธรณีสัณฐาน	๖๕
— ประวัติความเป็นมา	๖๕
— ประวัติการปฏิสังขรณ์	๗๕
— ปูนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด	๗๕
— ลำดับเจ้าอาวาส	๘๕

๔. วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร	๘๖
— ชันและที่ตั้งของวัด	๘๖
— เขตวัดและอุปการของวัด	๘๖
— ที่ธรณีสัณฐาน	๘๗
— ประวัติการสร้างและปฏิสังขรณ์	๘๗
— ปูนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด	๙๕
— ลำดับเจ้าอาวาส	๑๐๕

๕. วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร	๑๐๗
— ชันและที่ตั้งของวัด	๑๐๗
— เขตวัดและอุปการของวัด	๑๐๗
— ที่ธรณีสัณฐาน	๑๐๗
— นามวัดและประวัติความเป็นมา	๑๐๘

— ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด	๑๑๐
— ลำดับเจ้าอาวาส	๑๑๕
๖. วัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร	๑๑๖
— ชั้นและที่ตั้งของวัด	๑๑๖
— เขตวัดและอุปการของวัด	๑๑๖
— ทิศที่ตั้ง	๑๑๗
— ประวัติความเป็นมาและการปฏิสังขรณ์วัด	๑๑๗
— ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด	๑๒๐
— ลำดับเจ้าอาวาส	๑๒๗
๗. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร	๑๒๕
— ชั้นและที่ตั้งของวัด	๑๒๕
— เขตวัดและอุปการของวัด	๑๒๕
— ทิศที่ตั้ง	๑๒๕
— ประวัติการปฏิสังขรณ์	๑๒๕
— ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด	๑๓๑
— ลำดับเจ้าอาวาส	๑๔๑

๑๕. วัดเทพธิดารามวรวิหาร	๒๓๘
— ชั้นและห้องของวัด	๒๓๘
— เขตวัดและอุปการของวัด	๒๓๘
— ที่ธรณีสงฆ์	๒๓๙
— นามวัดและประวัติความเป็นมา	๒๓๙
— ปูนปั้นวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด	๒๔๑
— วัดเทพธิดารามกับสุนทรภู่	๒๔๓
— ลำดับเจ้าอาวาส	๒๔๘
๑๖. วัดอัมรินทร์วรวิหาร	๒๔๙
— ชั้นและห้องของวัด	๒๔๙
— เขตวัดและอุปการของวัด	๒๔๙
— ที่ธรณีสงฆ์	๒๔๙
— นามวัดและประวัติความเป็นมา	๒๕๐
— ปูนปั้นวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด	๒๕๑
— ลำดับเจ้าอาวาส	๒๕๖
๑๗. วัดมหาธาตุวรวิหาร	๒๕๓
— ชั้นและห้องของวัด	๒๕๓

	หน้า
— เขตวัดและอุปการของวัด	๒๕๓
— นามวัดและประวัติความเป็นมา	๒๕๓
— ปูนปั้นวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด	๒๖๐
— ลำดับเจ้าอาวาส	๒๖๔

๑. ความเป็นมาของพระอารามหลวง

วัด คือสถานที่ทางศาสนา โดยปกติมีโบสถ์ วิหาร และที่อยู่ของสงฆ์ หรือนักบวช เป็นต้น ในทางพระพุทธศาสนานั้น วัด คือศาสนสถานในพระพุทธศาสนา เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ และเป็นศูนย์กลางของสังคมพุทธศาสนิกชนทุกคน ทั้งทางด้านจิตใจและกิจกรรมตามประเพณีนิยม

ตามมาตรา ๓๑ และ ๓๒ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ บัญญัติว่า วัดมี ๒ ชนิด คือ

๑. วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา

๒. สำนักสงฆ์

การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิกวัดและการขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมาให้เป็นไปตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

วัดที่ได้รับอนุญาตให้สร้างและตั้งเป็นวัดตามกฎกระทรวงดังกล่าว เมื่อได้รับการประกาศตั้งวัดในราชกิจจานุเบกษาแล้ว จึงจะเป็นวัดที่ถูกต้อง มีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย เป็นที่

อยู่อาศัยของสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ วัดทุกวัดอยู่ในปกครองของคณะสงฆ์ มีคณะสงฆ์ไทย คณะสงฆ์จีนนิกาย และคณะสงฆ์อนัมนิกาย

สถิติของวัดจากหนังสือรายงานการศาสนาประจำปี ๒๕๒๔ ของกรมการศาสนา มีวัดในปกครองของคณะสงฆ์ไทยทั้งสิ้น ๓๐,๔๕๕ วัด คณะสงฆ์จีนนิกาย ๑๘ วัด และคณะสงฆ์อนัมนิกาย ๑๓ วัด อนึ่ง วัดของคณะสงฆ์ไทยแยกออกตามประเภทของวัดได้ดังนี้ คือ

วัดหลวง ๑๕๒ วัด

วัดราษฎร์ ๓๐,๒๗๑ วัด

ประเภทของวัด

วัดหลวงหรือพระอารามหลวง นั้น คือวัดที่พระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ หรือวัดที่รัฐบาลหรือราษฎรทั่วไปสร้างขึ้นแล้วทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการขอ ยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง พ.ศ. ๒๕๑๘ ซึ่งประกาศในแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๖๔ ตอนที่ ๔ หน้า ๑ วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๑๘ และ

หรือวัดที่พระมหากษัตริย์ หรือพระบรมวงศานุวงศ์ทรงบูรณะ
ปฏิสังขรณ์

ถ้าเป็นวัดที่ราษฎรสร้างขึ้นตามศรัทธาและได้รับพระราช-
ทานวิสุงคามสีมาถูกต้องตามกฎหมาย กฏกระทรวง ซึ่งออกตามความใน
พระราชบัญญัติคณะสงฆ์แล้ว จัดเป็นวัดราษฎร์ ส่วนวัดที่
ราษฎรทั้งหลายมีจิตประกอบด้วยกุศลศรัทธาร่วมกันสร้างขึ้น
เพื่อเป็นที่พำนักของภิกษุสงฆ์ แต่ยังมีได้รับพระราชทาน
วิสุงคามสีมา จัดเป็น สำนักสงฆ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงอธิบายเรื่องพระอารามหลวงไว้ในหนังสือ ตำนานพระ-
อารามหลวง ว่า “พระอารามหลวงครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็น
ราชธานี มีนามปรากฏอยู่ในทำเนียบสมณศักดิ์ของเก่า สังกัด
คู่เป็นวัดซึ่งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดพระองค์หนึ่งได้ทรงสร้าง
ถวายบูรณะปฏิสังขรณ์แทบทั้งสิ้น แต่พระอารามหลวงในชั้น
กรุงเทพฯ นี้ในตำนานกล่าวว่า เป็นวัดของเจ้านายและขุนนาง
สร้าง แล้วถวายเป็นวัดหลวงหลายวัด ความข้อนี้เมื่อ
ปรากฏว่า เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีแล้ว
ความมุ่งหมายจะทำนุบำรุงให้เหมือนกรุงศรีอยุธยาราชธานีเดิม

ด้วยถ้อยกันว่า ครึ่งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เป็นสมัยที่บ้าน
เมืองรุ่งเรือง เรียกกันว่า ครึ่งบ้านเมืองดี รุ่งเรืองที่สร้าง
ขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ มักถ่ายแบบอย่างมาจากกรุงศรี-
อยุธยา ยกตัวอย่าง เช่น ที่สร้างวัดสุทัศน์เทพวรารามเป็นที่
ประดิษฐานพระโต ซึ่งเชิญมาแต่เมืองสุโขทัย เมื่อในรัชกาล
ที่ ๑ ก็มีพระราชประสงค์จะสร้างแทนวัดพระเจ้าพันญ์เชิงที่
กรุงเก่า ดังนี้เป็นต้น แต่พระอารามหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๑
ที่ ๒ ยังมีน้อย ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระอารามหลวงในกรุงเทพฯ นี้
ยังมีน้อยกว่าครึ่งกรุงเก่ามากนัก ไม่พอแก่ตำแหน่งพระราชา
คณะในทำเนียบ จึงทรงสร้างพระอารามขึ้นใหม่บ้าง ทรงชัก
ชวนอุดหนุนเจ้านาย และขุนนางที่มีกำลังพาหนะให้สร้างบ้าง
ถ้าวัดของใครสร้างงดงามดี ก็ทรงรับเป็นพระอารามหลวง
เพื่อให้เป็นเกียรติยศแก่ผู้สร้างและผู้ปฏิสังขรณ์วัดนั้น ๆ ความ
นิยมการสร้างวัดก็เกิดขึ้น แต่เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕
ต่อมาทรงพระราชดำริว่า วัดที่ได้สร้างขึ้นมีมากพออยู่แล้ว ก็
มีใครจะได้ทรงรับวัดที่ผู้อื่นสร้างเป็นพระอารามหลวงดังแต่ก่อน
ในสมัยปัจจุบันนี้ วัดที่ได้ยกขึ้นเป็นพระอารามหลวงนั้น ต้อง

มีลักษณะถูกต้องตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยการ
ขอยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง พ.ศ. ๒๕๑๘ จึงจะนับ
เป็นพระอารามหลวงได้

การกำหนดแบ่งชนิดของพระอาราม
หลวง มีชนในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้กำหนดแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ พระอาราม
หลวงชั้นเอก ชั้นโทและชั้นตรี ดังจะได้คัดสำเนาประกาศ
กระทรวงธรรมการมาไว้ในที่นี้ ดังนี้

ประกาศกระทรวงธรรมการ

พแนกกรมสังฆการี

เรื่อง จัดระเบียบพระอารามหลวง

ด้วยพระอารามหลวงอันมีอยู่บัดนี้ เป็นหลายชั้น ตามความรู้สึกของบุคคลและตามความจำเป็นในราชการ เช่น พระราชทานเทียนพรรษา^{๕๕} หรือไม้ เล่มเดี่ยวหรือกว่านั้น พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่เจ้าพนักงานผู้คุมเลขเข้าพระมาแต่เดิม ต่างกันเป็นหลวง^{๕๕} เป็นขุน^{๕๕} เป็นหมื่น^{๕๕} ชั้นเดียวกันมี^{๕๕} เบี้ยหวัดต่างกัน^{๕๕} เช่น หลวง เบี้ยหวัด ๔๐ บาท หรือ ๒๘ บาท ยังในสัญญาบัตรพระราชคณะผู้ใหญ่จัดเป็นราชวรมหา-
วิหาร ราชวรวิหาร วรมหาวิหาร วรวิหาร กระทรวงธรรมการ กับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้เคยจัดครั้งหนึ่ง เพื่อกะค่าบำรุงวัดเมื่อครั้งเลิกเลขวัด แต่ไม่ได้ใช้ ต่างแผนกต่างจัดจึง
แตกต่างกันไปก็มี ยังก้าวกำยก็มี การจัดพระอารามหลวงเป็นชั้น
เป็นมูลสำคัญแห่งการปกครองและการบำรุง จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้จัดระเบียบพระอารามหลวงชั้นใหม่ คือ

๑. วัดอันสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระราชินี
สมเด็จพระยุพราชทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์เป็นส่วนพระองค์
ก็ดี ทรงในนามท่านผู้อื่นก็ดี แลอารามอันพระบรมวงศ์แลข้า
ทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่สร้างปฏิสังขรณ์ ทรงรับไว้ใน
ความบำรุงของแผ่นดินก็ดี จัดเป็นพระอารามหลวง ฯ

๒. พระอารามหลวงแบ่งเป็น ๒ หมวด ในกรุงเทพฯ ฯ
หมวด ๑ ในหัวเมืองหมวด ๑ ป้น เป็นชั้นเอก โท ตริ ทั้ง
สองหมวด

๓. เกณฑ์เป็นเครื่องจัดชั้นพระอารามหลวงในกรุงเทพฯ ฯ
ดังนี้

ก. ชั้นเอก วัดมีเจดีย์สถานสำคัญ วัดที่บรรจุ
พระบรมอัฐิ หรือวัดมีเกียรติอย่างสูง มีเจ้าอาวาสเป็นพระ-
ราชาคณะผู้ใหญ่ขึ้นไป

ข. ชั้นโท วัดมีเกียรติ เจ้าอาวาสเป็นพระราชา-
คณะสามัญขึ้นไป

ค. ชั้นตรี วัดมีเกียรติหรือวัดสามัญ เจ้าอาวาส
เป็นพระครูชั้นสูงขึ้นไป ฯ

๔. เกณฑ์เป็นเครื่องจัดพระอารามหลวงในหัวเมืองนั้น
ดังนี้

ก. ชั้นเอก วัดมิ่งเมืองสำคัญ หรือวัดมิ่งเกียรติ
เจ้าอาวาสเป็นพระราชาคณะสามัญขึ้นไป

ข. ชั้นโท วัดมิ่งเกียรติ เจ้าอาวาสเป็นพระครูชั้น
สูงขึ้นไป

ค. ชั้นตรี วัดมิ่งเกียรติ วัดประจำเมือง หรือวัด
สามัญ เจ้าอาวาสเป็นพระครูชั้นต่ำขึ้นไป

๕. พระอารามที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระ-
ราชินี สมเด็จพระยุพราชทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์เป็นส่วน
พระองค์ เป็นราชวรวิหาร ที่ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ พระ-
ราชทานเป็นเกียรติยศแก่ท่านผู้หนึ่งที่ทำคุณงามความดี แก่วัดเอง
ก็ดี ที่ท่านผู้หนึ่งสร้าง ควรยกเป็นเกียรติยศ จัดว่าเป็นวัดมิ่งเกียรติ
เป็นวรวิหาร ที่เป็นพระอารามใหญ่โต มีของก่อสร้างใหญ่โต
เป็นราชวรมหาวิหาร หรือธรรมมหาวิหารที่ไม่เข้าในเกณฑ์นี้ เป็น
แต่พระอารามหลวง ๆ นี้เป็นเพียงลักษณะหมายชนิดแลขนาด
แห่งพระอาราม หาได้หมายลำดับยศไม่ อยู่ในชั้นเดียวกัน มี
ลำดับยศเสมอกัน ๆ

๖. ภิกษุมีสมณฐานันดรสมตามเกณฑ์ จึงเป็นเจ้าอาวาสแห่งพระอารามชั้นนั้น ๆ ได้ มีสมณฐานันดรต่ำจากเกณฑ์เป็นได้แต่ผู้รั้งตำแหน่ง เว้นผู้เป็นอยู่แล้ว หรือผู้ที่โปรดให้เป็นโดยพิเศษ ๆ ผู้รั้งตำแหน่งเจ้าอาวาสผู้ถือพัทธศาสนิกใด มีฐานันดรเสมอเจ้าอาวาสผู้ถือพัทธศาสนิกนั้น ๆ

๗. เจ้าอาวาสพระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมสำหรับพระอารามได้ ดังนี้

ก. เจ้าอาวาสพระอารามหลวงในกรุงเทพ ฯ ชั้นเอก ตั้งฐานานุกรมได้ ๖ รูป คือ พระครูปลัด ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ ฯ

ข. เจ้าอาวาสพระอารามหลวงในกรุงเทพ ฯ ชั้นโท ในหัวเมืองชั้นเอก ตั้งฐานานุกรมได้ ๓ รูป คือ พระปลัด ๑ พระสมุห์ ๑ พระใบฎีกา ๑ ฯ

ค. เจ้าอาวาสพระอารามหลวงในกรุงเทพ ฯ ชั้นตรี ในหัวเมืองชั้นโท ตั้งฐานานุกรมได้ ๒ รูป คือ พระสมุห์ ๑ พระใบฎีกา ๑ ถ้าเป็นพระราชาคณะ ตั้ง พระปลัดเพิ่มขึ้นได้อีก ๑ รูป ๑ ฯ

๗. เจ้าอาวาสผู้มีฐานันดรหรือตำแหน่ง ตั้งฐานานุกรมได้มากกว่านั้น ตั้งเพิ่มได้ ฯ

๘. พระราชาคณะรองเจ้าอาวาส หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาส ชั้นผู้ใหญ่ ตั้งฐานานุกรมได้ตามฐานันดรชั้นสามัญ ตั้งได้ ๒ รูป คือ พระปลัด ๑ และพระสมุห์ ๑ เฉพาะในวัดที่อยู่ เว้นไว้แต่เป็นเจ้าคณะจะตั้งในวัดอื่นได้อยู่ ฯ ถ้าเจ้าคณะผู้ว่าวัดนั้น เห็นว่าวัดนั้นมีฐานานุกรมพอแล้ว จะถอนไปตั้งในวัดอื่นทชนคณะเดียวกันก็ได้

๙. เจ้าอาวาสแห่งพระอารามหลวงทุกรูป รองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาส มีฐานันดรตั้งแต่พระครูชั้นสูงขึ้นไป จักได้รับพระราชทานนิตยภัตรบำรุงตามอัตรา ถ้าได้รับพระราชทานในหน้าที่เจ้าคณะสูงขึ้นไปกว่าแล้ว เป็นอันงดทางนี้เสีย ถ้าวัดใดมีผลประโยชน์พอจะจ่ายได้ ให้วัดนั้นจ่ายตามอัตราหลวง หรือจะเพิ่มขึ้นอีกก็ยิ่งดี

๑๐. พระอารามหลวงทุกชั้น มีไวยาวัจกรรับประทวน^(๑)

นอกจากพระราชทานเป็นพิเศษ มีบรรดาศักดิ์แลจำนวนตามชั้นพระอาราม ดังนี้

(๑) ประทวนบรรดาศักดิ์ พระมหากษัตริย์ทรงมอบให้เสนาบดีแต่ละกระทรวงแต่งตั้งตามความเหมาะสม

ก. ชั้นเอก ในกรุงเทพฯ มี ๓ ไวยาวัจกรที่ ๑ เป็นหลวง ที่ ๒ เป็นขุน ที่ ๓ เป็นหมื่น ฯ

ข. ชั้นโท ในกรุงเทพฯ มี ๒ ไวยาวัจกรที่ ๑ เป็นขุน ที่ ๒ เป็นหมื่น ฯ

ค. ชั้นเอก ในหัวเมือง ที่เป็นเจดีย์สถานใหญ่เหมือนชั้นเอกในกรุงเทพฯ ที่เป็นวัดมิ่งเกียรดี เหมือนชั้นโทในกรุงเทพฯ ฯ

ฅ. นอกจากนั้น มีวัดละนาบ มีบรรดาศักดิ์เป็นหมื่น ฯ

๑๑. มรรคนายกชั้นประทวนแห่งพระอารามหลวง นับว่าเป็นไวยาวัจกรที่ ๑ มีบรรดาศักดิ์ตามชั้น ฯ

๑๒. ไวยาวัจกรวัด ไม่ได้พระราชทานเบี้ยหวัด สุดแต่วัดจะเลี้ยงโดยสถานใดสถานหนึ่ง ฯ

๑๓. พระอารามหลวงอยู่ในเกณฑ์พระราชทานเทียนพรรษา คือ วัดในกรุงเทพฯ ทั้งปวง แลวัดมิ่งเจดีย์สถานสำคัญในหัวเมือง แลวัดที่ได้รับพระราชทานเป็นพิเศษ ฯ

๑๔. พระอารามหลวงอยู่ในเกณฑ์ได้รับพระกฐินหลวง คือ วัดในกรุงเทพฯ ทั้งปวง วัดราชวรวิหาร วัดวรวิหาร ในหัวเมือง แลวัดที่ได้รับพระราชทานเป็นพิเศษ นอกจากนั้นพระราชทานให้เมืองจัดทอดเองหรือเปิดให้ทายกทายิกาทอด ฯ

๑๕. ศึกษามีสมณฐานันดรในวัดได้รับพระกฐินหลวง บรรดาศักดิ์ได้รับพระราชทานไต่รับ ๗ ศึกษผู้จะลาสิกขาภายใน จีวรกาล หรือเหม็นตฤดู คือ แต่เพ็ญเดือนสี่เข้ามา ควร บอกแก่เจ้าพนักงาน จะได้งดพระราชทาน ศึกษผู้จำพรรษาแล้ว แลครองกฐินทั่วค่อน ไม่ได้รับพระราชทานเฉพาะนั้น นี้ ไม่ใช่ความผิด อธิบายว่าได้เปลี่ยนไตรจีวรแล้วตามประเพณี ของภิกษุ ๗

๑๖. พระอารามหลวงทั้งปวง มีเกียรติได้คำ พระ นำ อาราม วิหาร อุโบสถ ว่า พระอาราม พระวิหาร พระอุโบสถ ๗ ประกาศมา ณ วันที่ ๓๐ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๘

ปัจจุบัน พระอารามหลวงแต่ละชั้น จัดแบ่งระดับ ดังนี้
พระอารามหลวงชั้นเอก แบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ราชวรมหาวิหาร
๒. ราชวรวิหาร
๓. วรมหาวิหาร

พระอารามหลวงชั้นโท แบ่งเป็น ๔ ระดับ คือ

๑. ราชวรมหาวิหาร
๒. ราชวรวิหาร
๓. วรมหาวิหาร
๔. วรวิหาร

พระอารามหลวงชั้นตรี แบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ราชวรวิหาร
๒. วรวิหาร
๓. สามัญ ไม่มีสร้อยต่อท้ายชื่อ คงใช้เฉพาะชื่อวัด

สถิติพระอารามหลวงในปัจจุบัน

จากทำเนียบพระอารามทั่วราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๒๕
ในหนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑ ของกรมการศาสนา
ได้รวบรวมพระอารามหลวงไว้ทั้งหมด ดังนี้

๑. พระอารามหลวงชั้นเอก

๑.๑ ราชวรมหาวิหาร	๖
๑.๒ ราชวรวิหาร	๑๐
๑.๓ วรมหาวิหาร	๖

๒. พระอารามหลวงชั้นโท

๒.๑	ราชวรมหาวิหาร	๒
๒.๒	ราชวรวิหาร	๑๓
๒.๓	วรมหาวิหาร	๓
๒.๔	วรวิหาร	๒๐

๓. พระอารามหลวงชั้นตรี

๓.๑	ราชวรวิหาร	๕
๓.๒	วรวิหาร	๖๑
๓.๓	สามัญ	๖๔

รวมพระอารามหลวงทั่วราชอาณาจักร จำนวน ๑๙๔ พระอาราม โดยแบ่งตามลำดับชั้นและชนิด ดังนี้

พระอารามหลวงชั้นเอก

๑. ชนิดราชวรมหาวิหาร มี ๖ วัด คือ

- ๑.๑ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๑.๒ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ

- ๑.๓ วัดสุทัศนเทพวราราม แขวงเสาชิงช้า เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๑.๔ วัดอรุณราชวราราม แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ฯ
- ๑.๕ วัดพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม
- ๑.๖ วัดพระพุทธบาท อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

๒. ชนิดราชวรวิหาร มี ๑๐ วัด คือ

- ๒.๑ วัดราชโอรสาราม แขวงจอมทอง เขตบางขุนเทียน กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒ วัดบวรนิเวศวิหาร (ธ) แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๓ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม (ธ) แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๔ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (ธ) แขวงวัดราชบพิธ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๕ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม แขวงดุสิต เขตดุสิต กรุงเทพฯ ฯ

- ๒.๖ วัดสุวรรณดาราราม อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๒.๗ วัดเสนาสนาราม (ธ) อำเภอพระนครศรี-
อยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๒.๘ วัดนิเวศธรรมประวัติ (ธ) อำเภอบางปะอิน
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๒.๙ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอศรีสัชนาลัย
จังหวัดสุโขทัย
- ๒.๑๐ วัดพระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัด
จังหวัดสุราษฎร์ธานี
๓. ขนิษฐมหาวีหาร มี ๖ วัด คือ
- ๓.๑ วัดพระศรีมหาธาตุ (ธ) แขวงอนุสาวรีย์
เขตบางเขน กรุงเทพฯ
- ๓.๒ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอเมืองพิษณุโลก
จังหวัดพิษณุโลก
- ๓.๓ วัดพระสิงห์ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัด
เชียงใหม่
- ๓.๔ วัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมืองลำพูน
จังหวัดลำพูน

๓.๕ วัดพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัด
นครพนม

๓.๖ วัดพระมหาธาตุ (ธ) อำเภอเมืองนครศรี-
ธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช

พระอารามหลวงชั้นโท

๑. ปณิธราขรรณมหาวิหาร มี ๒ วัด คือ

๑.๑ วัดชนะสงคราม แขวงชนะสงคราม เขต-
พระนคร กรุงเทพฯ

๑.๒ วัดสระเกศ แขวงบ้านบาตร เขตบ่อนปรบ
ศัตุรพ่าย กรุงเทพฯ ฯ

๒. ปณิธราขรรวิหาร มี ๑๑ วัด คือ

๒.๑ วัดมกุฎกษัตรีขาราม (ธ) แขวงบางขุนพรหม
เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ

๒.๒ วัดราชบูรณะ แขวงวังบูรพาภิรมย์ เขต
พระนคร กรุงเทพฯ ฯ

๒.๓ วัดเทพศิรินทราวาส (ธ) แขวงยศเส เขต
บ่อนปรบศัตุรพ่าย กรุงเทพฯ ฯ

- ๒.๔ วัดโสมนัสวิหาร (ธ) แขวงวัดโสมนัส
เขตบ่อนประพาศตรุฟ่าย กรุงเทพ ฯ
- ๒.๕ วัดปทุมคงคา แขวงสัมพันธวงศ์ เขต
สัมพันธวงศ์ กรุงเทพ ฯ
- ๒.๖ วัดบรมนิวาส (ธ) แขวงรองเมือง เขต
ปทุมวัน กรุงเทพ ฯ
- ๒.๗ วัดราชาธิวาส (ธ) แขวงวรวิยาบาล เขต
ดุสิต กรุงเทพ ฯ
- ๒.๘ วัดหงส์รัตนาราม แขวงวัดอรุณ เขต
บางกอกใหญ่ กรุงเทพ ฯ
- ๒.๙ วัดโมลีโลกยาราม แขวงวัดอรุณ เขต
เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพ ฯ
- ๒.๑๐ วัดราชสีหธาราม แขวงวัดท่าพระ เขต
บางกอกใหญ่ กรุงเทพ ฯ
- ๒.๑๑ วัดชัยพฤกษมาลา แขวงบางระมาศ เขต
คลองชั้น กรุงเทพ ฯ
- ๒.๑๒ วัดสุวรรณาราม แขวงบางขุนนนท์ เขต
บางกอกน้อย กรุงเทพ ฯ

๒.๑๓ วัดเขมาภิรตาราม (ธ) อำเภอเมือง จังหวัด
นนทบุรี

๒.๑๔ วัดไพชนต์พลเสพย์ อำเภอพระประแดง
จังหวัดสมุทรปราการ

๒.๑๕ วัดชุมพลนิกายาราม อำเภอบางปะอิน
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒๑.๖ วัดพระธาตุคอกขลุเตพ อำเภอเมืองเชียงใหม่
จังหวัดเชียงใหม่

๒.๑๗ วัดมหาสมณาราม (ธ) อำเภอเมืองเพชรบุรี
จังหวัดเพชรบุรี

๓. ปณีตวรมหาวิหาร มี ๓ วัด คือ

๓.๑ วัดจักรวรรดิราชาวาส แขวงจักรวรรดิ
เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ ฯ

๓.๒ วัดกัลยาณมิตร แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี
กรุงเทพฯ ฯ

๓.๓ วัดระฆังโฆสิตาราม แขวงศิริราช เขต
บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ

๔. ชนิตรวิหาร มี ๒๐ วัด คือ

๔.๑ วัดบพิตรภิมุข แขวงจักรวรรดิ เขต
สัมพันธวงศ์ กรุงเทพ ฯ

๔.๒ วัดไทรมิตรวิทยาราม แขวงตลาดน้อย เขต
สัมพันธวงศ์ กรุงเทพ ฯ

๔.๓ วัดประยูรวงศาวาส แขวงวัดกัลยาณ์ เขต
ธนบุรี กรุงเทพ ฯ

๔.๔ วัดพิชยญาติการาม แขวงบ้านสมเด็จพระเจ้า
พระยา เขตคลองสาน กรุงเทพ ฯ

๔.๕ วัดอนงคาราม แขวงสมเด็จพระเจ้าพระยา เขต
คลองสาน กรุงเทพ ฯ

๔.๖ วัดเฉลิมพระเกียรติ อำเภอเมืองนนทบุรี
จังหวัดนนทบุรี

๔.๗ วัดปรมัยยิกาวาส อำเภอปากเกร็ด
จังหวัดนนทบุรี

๔.๘ วัดทรงธรรม อำเภอพระประแดง จังหวัด
สมุทรปราการ

- ๔.๕ วัดกลาง อำเภอเมืองสมุทรปราการ จังหวัด
สมุทรปราการ
- ๔.๑๐ วัดพนัญเชิง อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๔.๑๑ วัดศาลาปูน อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๔.๑๒ วัดบรมวงศ์อิสรวรรณ อำเภอพระนคร-
ศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๔.๑๓ วัดไชโย อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง
- ๔.๑๔ วัดป่าโมก อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง
- ๔.๑๕ วัดพระบรมธาตุ อำเภอเมืองชัยนาท
จังหวัดชัยนาท
- ๔.๑๖ วัดพระธาตุเชิงชุม อำเภอเมืองสกลนคร
จังหวัดสกลนคร
- ๔.๑๗ วัดสัตตนารถปริวัตร (ธ) อำเภอเมืองราชบุรี
จังหวัดราชบุรี
- ๔.๑๘ วัดคงคาราม อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัด
เพชรบุรี
- ๔.๑๙ วัดอัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา จังหวัด
สมุทรสงคราม

๔.๒๐ วัดธรรมนิการาม (ธ) อำเภอเมืองประจวบ
คีรีขันธ์ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

พระอารามหลวงชั้นตรี

๑. ชนิคราชวรวิหาร มี ๕ วัด คือ

- ๑.๑ วัดปทุมวนาราม (ธ) แขวงปทุมวัน เขต
ปทุมวัน กรุงเทพฯ ฯ
- ๑.๒ วัดบวรมงคล (ธ) แขวงบางพลัด เขต
บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๑.๓ วัดรัษฎาธิฐาน แขวงคลองชักพระ เขต
ตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ฯ
- ๑.๔ วัดหนัง แขวงบางค้อ เขตบางขุนเทียน
กรุงเทพฯ ฯ
- ๑.๕ วัดกวีศราราม อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัด
ลพบุรี

๒. ชนิควรวิหาร มี ๒๑ วัด คือ

- ๒.๑ วัดราชนัคดาราม แขวงสำราญราษฎร์ เขต
พระนคร กรุงเทพฯ ฯ

- ๒.๒ วัดเทพธิดาราม แขวงสำราญราษฎร์ เขต
พระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๓ วัดสังเวชวิศยาราม แขวงสามพระยา เขต
พระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๔ วัดปรินายก แขวงบ้านพานถม เขต
พระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๕ วัดตรีทศเทพ (ธ) แขวงบ้านพานถม เขต
พระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๖ วัดมหารณพาราม แขวงเสาชิงช้า เขต
พระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๗ วัดสัมพันธวงศาราม (ธ) แขวงสัมพันธวงศ์
เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๘ วัดมหาพฤฒาราม แขวงมหาพฤฒาราม
เขตบางรัก กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๙ วัดบุปผาราม (ธ) แขวงวัดกัลยาณ์ เขต
ธนบุรี กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๑๐ วัดหิรัญรูจี แขวงหิรัญรูจี เขตธนบุรี
กรุงเทพฯ ฯ

- ๒.๑๑ วัดจันทาราม แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี
กรุงเทพ ฯ
- ๒.๑๒ วัดอินทาราม แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี
กรุงเทพ ฯ
- ๒.๑๓ วัดราชคฤห์ แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี
กรุงเทพ ฯ
- ๒.๑๔ วัดทองธรรมชาติ แขวงคลองสาน เขต
คลองสาน กรุงเทพ ฯ
- ๒.๑๕ วัดเสวตฉัตร แขวงบางลำพูล่าง เขต
คลองสาน กรุงเทพ ฯ
- ๒.๑๖ วัดสังข์กระจาย แขวงท่าพระ เขตบางกอก
ใหญ่ กรุงเทพ ฯ
- ๒.๑๗ วัดนาคกลาง แขวงวัดอรุณ เขตบางกอก
ใหญ่ กรุงเทพ ฯ
- ๒.๑๘ วัดเครือวัลย์ (ธ) แขวงวัดอรุณ เขต
บางกอกใหญ่ กรุงเทพ ฯ
- ๒.๑๙ วัดอมรินทราราม แขวงศิริราช เขต
บางกอกน้อย กรุงเทพ ฯ

- ๒.๒๐ วัดชินโรสาราม แขวงบ้านช่างหล่อ เขต
บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๑ วัดพระยาทำ แขวงบ้านช่างหล่อ เขต
บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๒ วัดศรีสุदारาม แขวงบางขุนนนท์ เขต
บางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
- ๒.๒๓ วัดดุสิตาราม แขวงบางยี่ขัน เขตบางกอก
น้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๔ วัดกนิ์นาค แขวงบางพลัด เขตบางกอก
น้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๕ วัดเทวราชกุญชร แขวงวชิรพยาบาล เขต
ดุสิต กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๖ วัดราชผาติการาม (ธ) แขวงวชิรพยาบาล
เขตดุสิต กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๗ วัดวชิรธรรมสาธิต แขวงบางจาก เขต
พระโขนง กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๘ วัดนวลนรดิศแขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ
กรุงเทพฯ ฯ

๒.๒๕ วัดอัปสรสวรรค์ แขวงปากคลอง เขต
ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ฯ

๒.๓๐ วัดคูหาสวรรค์ แขวงคูหาสวรรค์ เขต
ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ฯ

๒.๓๑ วัดนางนอง แขวงบางค้อ เขตบางขุนเทียน
กรุงเทพฯ ฯ

๒.๓๒ วัดกาญจนสิงหาสน์ แขวงคลองชักพระ
เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ฯ

๒.๓๓ วัดชินวราราม อำเภอเมืองปทุมธานี
จังหวัดปทุมธานี

๒.๓๔ วัดกษัตริราช อำเภอเมืองพระนครศรี-
อยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒.๓๕ วัดพรหมนิวาศ อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒.๓๖ วัดอ่างทอง อำเภอเมืองอ่างทอง จังหวัด
อ่างทอง

๒.๓๗ วัดเขาแก้ว อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี

- ๒.๓๘ วัดสิริจันทร์นิมิตร (ธ) อำเภอเมืองลพบุรี
จังหวัดลพบุรี
- ๒.๓๙ วัดพระนอนจักรสีห์ อำเภอเมืองสิงห์บุรี
จังหวัดสิงห์บุรี
- ๒.๔๐ วัดธรรมามูล อำเภอเมืองชัยนาท จังหวัด
ชัยนาท
- ๒.๔๑ วัดสว่างอารมณ์ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัด
สุโขทัย
- ๒.๔๒ วัดมณีบรรพต อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก
- ๒.๔๓ วัดพระบาทมิ่งเมือง อำเภอเมืองแพร่
จังหวัดแพร่
- ๒.๔๔ วัดพระธาตุช้างค้ำ อำเภอเมืองน่าน จังหวัด
น่าน
- ๒.๔๕ วัดเจดีย์หลวง (ธ) อำเภอเมืองเชียงใหม่
จังหวัดเชียงใหม่
- ๒.๔๖ วัดพระธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง
จังหวัดเชียงใหม่

- ๒.๔๓ วัดสุปัฏนาราม (ธ) อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี
- ๒.๔๔ วัดพระนารายณ์มหาราช อำเภอเมืองนคร-
ราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
- ๒.๔๕ วัดสุทธจินดา (ธ) อำเภอเมืองนครราชสีมา
จังหวัดนครราชสีมา
- ๒.๕๐ วัดขจรลงกรณ์ (ธ) อำเภอปากช่อง
จังหวัดนครราชสีมา
- ๒.๕๑ วัดโสธรวราราม อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา
จังหวัดฉะเชิงเทรา
- ๒.๕๒ วัดบางพระ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี
- ๒.๕๓ วัดจุฬาทิศธรรมสภาราม กิ่งอำเภอเกาะสีชัง
จังหวัดชลบุรี
- ๒.๕๔ วัดป่าเลไลย์ อำเภอเมืองสุพรรณบุรี
จังหวัดสุพรรณบุรี
- ๒.๕๕ วัดพระแท่นดงรัง อำเภอท่ามะกา จังหวัด
กาญจนบุรี
- ๒.๕๖ วัดมหาธาตุ อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

- ๒.๕๗ วัดศรีสุวิยวงศาราม อำเภอเมืองราชบุรี
จังหวัดราชบุรี
- ๒.๕๘ วัดมหาธาตุ อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัด
เพชรบุรี
- ๒.๕๙ วัดใหญ่สุวรรณาราม อำเภอเมืองเพชรบุรี
จังหวัดเพชรบุรี
- ๒.๖๐ วัดเพชรสมุทร อำเภอเมืองสมุทรสงคราม
จังหวัดสมุทรสงคราม
- ๒.๖๑ วัดเจริญสุขาราม อำเภอบางคนที จังหวัด
สมุทรสงคราม

๓. ชนิดสามัญ มี ๖๕ วัด คือ

- ๓.๑ วัดสามพระยา แขวงสามพระยา เขต
พระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๒ วัดนรนาถสุนทริการาม (๒) แขวงสามพระยา
กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๓ วัดบูรณสิริมาตยาราม (๒) แขวงศาลเจ้า
เสือ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ

- ๓.๔ วัดชัยชนะสงคราม แขวงสัมพันธวงศ์
เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๕ วัดโพธิ์นิมิตร แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี
กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๖ วัดเวฬุราชิน แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี
กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๗ วัดทองนพคุณ แขวงคลองสาน เขต
คลองสาน กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๘ วัดดาวดึงส์าราม แขวงบางยี่ขัน เขต
บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๙ วัดคฤหบดี แขวงบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย
กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๑๐ วัดยานนาวา แขวงยานนาวา เขตยานนาวา
กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๑๑ วัดปากน้ำ แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ
กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๑๒ วัดนางชี แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ
กรุงเทพฯ ฯ

- ๓.๑๓ วัดโปรดเกศเชษฐาราม อำเภอพระประแดง
จังหวัดสมุทรปราการ
- ๓.๑๔ วัดหน้าพระเมรุราชิการาม อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๓.๑๕ วัดตูม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา
- ๓.๑๖ วัดวิเวกาวุฑฒ อำเภอบางปะอิน จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา
- ๓.๑๗ วัดวนาายกรังสรรค์เจติยบรรพตาราม อำเภอ
บางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๓.๑๘ วัดสมุหประดิษฐ์ อำเภอเสนาห์ จังหวัด
สระบุรี
- ๓.๑๙ วัดเสาธงทอง อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัด
ลพบุรี
- ๓.๒๐ วัดมณีชลขันธ์ (ธ) อำเภอเมืองลพบุรี
จังหวัดลพบุรี
- ๓.๒๑ วัดโพธาราม อำเภอเมืองนครสวรรค์
จังหวัดนครสวรรค์

- ๓.๒๒ วัดพระบรมธาตุ อำเภอเมืองกำแพงเพชร
จังหวัดกำแพงเพชร
- ๓.๒๓ วัดไพสณฑ์ศักราราม อำเภอหล่มสัก
จังหวัดเพชรบูรณ์
- ๓.๒๔ วัดบุญวาทย์วิหาร อำเภอเมืองลำปาง
จังหวัดลำปาง
- ๓.๒๕ วัดเจ็ดยอด อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัด
เชียงราย
- ๓.๒๖ วัดพระแก้ว อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัด
เชียงราย
- ๓.๒๗ วัดศรีโคมคำ อำเภอพะเยา จังหวัดพะเยา
- ๓.๒๘ วัดพระพุทธบาทตากผ้า อำเภอป่าซาง
จังหวัดลำพูน
- ๓.๒๙ วัดมณีนิมawas อำเภอเมืองอุดรธานี
จังหวัดอุดรธานี
- ๓.๓๐ วัดโพธิสมภรณ์ (ธ) อำเภอเมืองอุดรธานี
จังหวัดอุดรธานี
- ๓.๓๑ วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัด
หนองคาย

- ๓.๓๒ วัดศรีจันทร์ (ธ) อำเภอเมืองขอนแก่น
จังหวัดขอนแก่น
- ๓.๓๓ วัดธาตุ อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัด
ขอนแก่น
- ๓.๓๔ วัดกลาง อำเภอเมืองกาฬสินธุ์ จังหวัด
กาฬสินธุ์
- ๓.๓๕ วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด
จังหวัดร้อยเอ็ด
- ๓.๓๖ วัดบึงพระลานชัย (ธ) อำเภอเมืองร้อยเอ็ด
จังหวัดร้อยเอ็ด
- ๓.๓๗ วัดมหาวนาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี
- ๓.๓๘ วัดศรีอุบลรัตนาราม (ธ) อำเภอเมืองอุบล
ราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
- ๓.๓๙ วัดเจียงอศรีมงคลวราราม อำเภอเมือง
ศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษ
- ๓.๔๐ วัดหลวงสมังคการาม (ธ) อำเภอเมือง
ศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษ

- ๓.๔๑ วัดบูรพาราม (ธ) อำเภอเมืองสุรินทร์
จังหวัดสุรินทร์
- ๓.๔๒ วัดเขาบางทราย (ธ) อำเภอเมืองชลบุรี
จังหวัดชลบุรี
- ๓.๔๓ วัดใหญ่อินทาราม อำเภอเมืองชลบุรี
จังหวัดชลบุรี
- ๓.๔๔ วัดบูรพาพิทยาราม อำเภอท่าใหม่ จังหวัด
จันทบุรี
- ๓.๔๕ วัดโยธานิมิตร อำเภอเมืองตราด จังหวัด
ตราด
- ๓.๔๖ วัดป่าประดู่ อำเภอเมืองระยอง จังหวัด
ระยอง
- ๓.๔๗ วัดเสนหา (ธ) อำเภอเมืองนครปฐม
จังหวัดนครปฐม
- ๓.๔๘ วัดสุทธิวาตวราราม อำเภอเมืองสมุทรสาคร
จังหวัดสมุทรสาคร
- ๓.๔๙ วัดเทวสังฆาราม อำเภอเมืองกาญจนบุรี
จังหวัดกาญจนบุรี

- ๓.๕๐ วัดไชยชุมพลชนะสงคราม อำเภอเมือง
กาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี
- ๓.๕๑ วัดสุทธาวาราม (ธ) อำเภอเมืองราชบุรี
จังหวัดราชบุรี
- ๓.๕๒ วัดเกาะหลัก อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์
จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
- ๓.๕๓ วัดท่าโพธิ์ (ธ) อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช
จังหวัดนครศรีธรรมราช
- ๓.๕๔ วัดธรรมบูชา (ธ) อำเภอเมืองสุราษฎร์ธานี
จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ๓.๕๕ วัดไตรธรรมาราม อำเภอเมืองสุราษฎร์ธานี
จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ๓.๕๖ วัดชุมพรวังสวรรค์ อำเภอเมืองชุมพร
จังหวัดชุมพร
- ๓.๕๗ วัดมงคลนิมิตร อำเภอเมืองภูเก็ต จังหวัด
ภูเก็ต
- ๓.๕๘ วัดประชุมโยธี อำเภอเมืองพังงา จังหวัด
พังงา

- ๓.๕๕ วัดมณีมาวาส (ธ) อำเภอเมืองสงขลา
จังหวัดสงขลา
- ๓.๖๐ วัดโคกสมาณคุณ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัด
สงขลา
- ๓.๖๑ วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัด
พัทลุง
- ๓.๖๒ วัดตานีนรสโมสร อำเภอเมืองปัตตานี
จังหวัดปัตตานี
- ๓.๖๓ วัดมจุลินทวาปีวิหาร อำเภอหนองจิก
จังหวัดปัตตานี
- ๓.๖๔ วัดพุทธภูมิ อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา
- ๓.๖๕ วัดทรงศีลา อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัด
ชัยภูมิ
- ๓.๖๖ วัดโบสถ์ อำเภออินทบุรี จังหวัดสิงห์บุรี
- ๓.๖๗ วัดมหาธาตุ อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัด
เพชรบูรณ์

หมายเหตุ (ธ) หมายถึงวัดธรรมยุติกนิกาย จำนวน ๔๓

พระอาราม

จังหวัดที่ยังไม่มีพระอารามหลวง มี ๑๕ จังหวัด คือ

๑ อุทัยธานี	๕ ปราจีนบุรี
๒ พิจิตร	๑๐ นครนายก
๓ อุดรดิตถ์	๑๑ ตวัน
๔ แม่ฮ่องสอน	๑๒ กระบี่
๕ เลย	๑๓ ระนอง
๖ มหาสารคาม	๑๔ สตูล
๗ ยโสธร	๑๕ นราธิวาส
๘ บุรีรัมย์	
-

๒. วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ราชวรมหาวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก
ชนิดราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ ๓ ถนนหน้าพระธาตุ แขวง
พระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

เขตวัดและอุปการของวัด

วัดมหาธาตุ ฯ มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ถนนพระจันทร์

ทิศใต้ ติดต่อกับมหาวิทยาลัยศิลปากรและ
กรมศิลปากร

ทิศตะวันออก ติดต่อกับถนนหน้าพระธาตุและอาคาร
หอสมุดแห่งชาติเดิม ปัจจุบันเป็นที่
ตั้งของส่วนราชการของกรมศิลปากร
ส่วนหนึ่ง และราชบัณฑิตยสถานอีก
ส่วนหนึ่ง

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ถนนมหาราช

ที่ดินที่ตั้งของวัดมีจำนวน ๕๐ ไร่เศษ เป็นรูปสี่เหลี่ยม
ผืนผ้า เขตพุทธาวาสอยู่ทางด้านทิศเหนือ เขตสังฆาวาสอยู่
ทางด้านทิศใต้ ยกเว้นหมวดคณะสัทธิอยู่ทางด้านทิศเหนือ

ที่ธรณีสงฆ์

ที่ธรณีสงฆ์มี ๑ แปลง ตั้งอยู่ที่ตำบลไทรใหญ่ อำเภอ
ไทรน้อย จังหวัดนนทบุรี มีเนื้อที่ ๕๑ ไร่ ๒ งาน ๑๒ ตารางวา

นามวัดและประวัติการปฏิสังขรณ์

วัดมหาธาตุ ฯ เป็นวัดโบราณมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา
เดิมเรียกว่า วัดสลัก ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครเป็นผู้สร้าง
และสร้างมาแต่เมื่อใด เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีนั้น
วัดสลักตั้งอยู่กลางระหว่างพระบรมมหาราชวังและพระราชวัง-
บวรสถานมงคล สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท โปรด
ให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดสลัก เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๒๓๒๖
และทรงทะนุบำรุงวัดนี้เป็นพิเศษมาตลอดพระชนมายุ เนื่อง
จากมีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่าในปี

พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น ขณะนั้นพระองค์ดำรงพระอิสริยยศเป็น
 นายสุตจินดา มหาเดเล็กหุ้มแพร ได้ล่องเรือมาตามลำน้ำ
 เจ้าพระยาเพื่อจะไปหาหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีพี่ชาย ก่อน
 จะเลี้ยวเข้าคลองบางกอกใหญ่ บริเวณหน้าวัดสลัก พบเรือ
 ลาดตระเวนของพม่า พระองค์จึงพลิกเรือกว่าเพื่อซ่อนตัว
 พร้อมกับอธิษฐานขออำนาจพระพุทธรูปในพระอุโบสถเป็นที่พึ่ง
 ว่าหากพระองค์รอดพ้นจากข้าศึกไปได้ ต่อไปภายหน้าได้เป็น
 ใหญ่แล้ว จะมาบูรณะปฏิสังขรณ์วัดนี้ให้รุ่งเรืองสืบไป สมเด็จพระ
 พระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงเริ่มการบูรณะปฏิสังขรณ์
 วัดสลักพร้อมกับการสร้างพระราชวังบวรสถานมงคล

การปฏิสังขรณ์วัดสลักในยุคแรกนั้น สมเด็จพระบรม-
 ราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท โปรดให้เรือพระอุโบสถ วัดสลักเดิม
 ออกก่อน แล้วสร้างพระเจดีย์ครอบพระประธานไว้ เนื่องจากมี
 ขนาดใหญ่มาก ไม่สามารถจะเคลื่อนย้ายไปประดิษฐานที่อื่นได้
 ทรงเปลี่ยนแปลงหน้าวัดให้กลับหันไปทางทิศตะวันออก ส่วน
 หลังวัดติดกำแพงพระนคร ทิศตะวันตกติดกับลำน้ำเจ้าพระยา
 ในการนี้ทรงสร้างบริเวณพุทธาวาสขึ้นใหม่ ให้อยู่หน้าวัดเยื้อง
 กับโบสถ์วิหารวัดเดิมไปทางทิศใต้เล็กน้อย บริเวณพุทธาวาส

โปรดให้สร้างพระระเบียงล้อมรอบเป็นอาณาเขต มีพระวิหาร ๔ ทิศ สร้างเป็นทางเข้าออกตรงตามทิศทั้ง ๔ รอบบริเวณ ระเบียงด้านใน สร้างพระพุทธรูปปูนปั้นลงรักปิดทองคำเปลว เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย จำนวน ๑๑๒ องค์ ภายใน บริเวณพุทธาวาสด้านหน้า ทางทิศตะวันออกกึ่งกลาง โปรดให้สร้างพระมณฑป หลังคาทรงยอดประสาธ จำหลักด้วยไม้ ทรงสร้างพระอุโบสถขนาดใหญ่มาก เชื้องไปทางทิศใต้เล็กน้อย และสร้างพระวิหารหลังใหญ่ขนาดเดียวกันเชื้องไปทางทิศเหนือ กับได้ทรงสร้างพระเจดีย์พร้อมกับสร้างพระพุทธรูปรางค์ เรียง รายไว้ข้างพระอุโบสถด้านใต้ อ้อมไปทางด้านหลังถึงข้าง พระวิหารด้านเหนือ มีพระเจดีย์ ๔ องค์ พระพุทธรูปรางค์ ๔ องค์ นอกจากนี้ยังโปรดให้สร้างศาลาการเปรียญในที่ศาลาเดิมของ วัดสลัก สร้างเสนาสนะในเขตวัดสลักเดิมที่เหลืออยู่ พร้อมกับสร้างเสนาสนะสงฆ์เป็นหมู่ ๆ เพิ่มเติมในเขตสังฆาวาส ซึ่งโปรดให้ขยายลงมาทางทิศใต้ เสนาสนะทั้งหมดล้วนเป็น เครื่องไม้ทั้งสิ้น รอบบริเวณให้สร้างกำแพงก่ออิฐถือปูน มีซุ้ม หน้าและซุ้มหลัง ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้เฉพาะ ด้าน หลังด้านเดิวนั้นเสร็จแล้วทรงเปลี่ยนชื่อเรียกวัดสลักใหม่เป็น วัดนิพพานาราม

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอด-
ฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้มีการสังคายนาพระไตร-
ปิฎกขึ้นที่วัดนิพพานารามนี้ สำเร็จแล้ว จึงโปรดให้เปลี่ยน
นามวัดใหม่ว่า **วัดพระศรีสรรเพชญ์** พร้อมกับโปรดเกล้าฯ
ให้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระเจดีย์ทองที่ประดิษฐานไว้ใน
พระมณฑปด้วย การที่พระราชทานนามวัดขึ้นใหม่นี้ ด้วยทรง
มุ่งหมายจะให้เหมือนกับวัดพระศรีสรรเพชญ์คารามที่กรุงเก่า
ด้วย

พ.ศ. ๒๓๔๔ ได้เกิดเพลิงไหม้ยอดหลังคาพระมณฑป
หลังคาพระอุโบสถกับหลังคาพระวิหาร สมเด็จพระบวรราช-
เจ้ามหาสุรสิงหนาทจึงทรงโปรดให้แปลงหลังคาพระมณฑปจาก
ยอดปราสาทเดิม เป็นหลังคาทรงโรง มุงกระเบื้องเคลือบ ประดับ
ช่อฟ้าใบระกา ฯลฯ แต่เพื่อให้เป็นอนุสรณ์ ได้ทรงสร้าง
พระมณฑป เครื่องไม้ จำหลัก ประดับกระຈกบรรจุพระเจดีย์
ทองศรีรัตนมหาธาตุไว้ภายในอีกหลังหนึ่ง สูงประมาณ ๑๐ วา
ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ นอกจากนั้นยังทรงโปรดให้ขยาย
พระอุโบสถให้กว้างกว่าเดิมทั้ง ๔ ด้าน จนสุดแนวสีมาโดย
รอบ แล้วยกใบสีมาขึ้นติดผนังพระอุโบสถทั้งด้านนอกและ

ด้านใน จึงใหญ่กว่าพระวิหารมาจนบัดนี้ ที่ช่วงหน้าต่างผนัง
ด้านในทุกช่วง เขียนภาพสี่เรื่องชาดก เหมือนหน้าต่างเขียน
ภาพเทพชุมนุม เสาทุกต้นเขียนภาพทรงข้าวปิลันท์ เพดาน
ประดับดาวทอง พร้อมด้วยเขียนทองล่องชาด (ปัจจุบันลบ-
เลือนเกือบหมดแล้ว เพราะการปฏิสังขรณ์หลายครั้ง)

หลังจากสังคายนาพระธรรมวินัยเสร็จสิ้นในราว
พ.ศ. ๒๓๓๖ สมเด็จพระสังฆราช (สี) วัดระฆังโฆสิตาราม
ก็สิ้นพระชนม์ลง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา
สมเด็จพระพนรัตน์ (สุข) วัดพระศรีสรรเพชญ์ขึ้นเป็น
สมเด็จพระสังฆราช โปรดให้สร้างตำหนักโถงเป็นท้องพระโรง
หลังคาเครื่องไม้ประกอบ ช่อฟ้า ใบระกา ถวายเป็น ๑ หลัง
อยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของบริเวณพุทธาวาส พร้อมทั้ง
หอไตร หอระฆัง และหมู่กุฏิ (พระตำหนักโถงหลังนี้ ต่อมา
ในรัชกาลที่ ๓ ทรงให้ก่อสร้างเป็นตึก ยังปรากฏอยู่จนปัจจุบัน
นี้) ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๔๖ ได้พระราชทานนามวัดใหม่ว่า
“วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรณมหาวิหาร” ตามชื่อวัด
ในกรุงศรีอยุธยาอันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และ
เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรง
สร้างพระปรารักษ์ใหญ่ขึ้น ๒ องค์ที่ด้านหน้าพระมณฑป มุมเหนือ
๑ องค์ มุมใต้ ๑ องค์ เข้าใจกันว่าเมื่อพระราชประสงค์จะให้
เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของสมเด็จพระสังฆราช (สุข) กับสมเด็จพระ
สังฆราช (มี) แต่มิได้บรรจุ ต่อมาทางวัดได้บรรจุอัฐิธาตุ
ของสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) ไว้ที่พระปรารักษ์ด้าน
เหนือ และอัฐิธาตุของพระพิมลธรรม (ช้อย จานทรโต)
ที่พระปรารักษ์ด้านใต้ นอกจากนั้น ยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง
ศาลารายรอบพระระเบียงพระอุโบสถสำหรับเป็นที่บอกละ
สอนหนังสือไทยและบาลี นำเสียดายที่ปัจจุบันนี้ได้รื้อออกแล้ว
เพราะชำรุดยากแก่การซ่อมแซม และยังได้สร้างพระตำหนัก
ดึกที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชขึ้น ๒ หลังขนานกัน อยู่
ทางด้านตะวันตกของพระตำหนักโถงของเดิม ยังปรากฏอยู่
จนบัดนี้ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๑ พระอาจารย์ดึกกับพระอาจารย์เทพ
ออกไปเมืองลังกา ได้ค้นโพธิมา ๓ ต้น โปรดเกล้าฯ ให้
ปลูกไว้ที่วัดสระเกษ ๑ ต้น วัดสุทัศน์ฯ ๑ ต้น และวัดมหา
ธาตุฯ น ๑ ต้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุฯ ทั้งพระอาราม ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๑ เนื่องจากเสนาสนะต่าง ๆ ชำรุดทรุดโทรมมาก เปลี่ยนจากเครื่องไม้เป็นคंकแทน รวมทั้งกุฏิพระสงฆ์ด้วย แล้วเสด็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงยกข้อฟ้า และโปรดให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ ปัจจุบันเลือนหมดแล้ว กับโปรดให้สร้างวิหารน้อยหรือวิหารโพธิ์ลังกาตรงที่ตั้งตำหนักซึ่งเคยประทับอยู่เมื่อคราวทรงผนวชทางทิศตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ์

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้พื้นที่ของวัดมหาธาตุฯ เป็นสถานที่สร้างเมรุพระราชทานเพลิงพระศพพระราชวงศ์ชั้นสูงเป็นครั้งแรก เดิมวัดมหาธาตุฯ เป็นที่พระราชทานเพลิงพระศพโพโพเจ้านายซึ่งดำรงพระเกียรติยศชั้นสูงตลอดมาทุกรัชกาล การสร้างพระเมรุที่เริ่มในรัชกาลนี้ ใช้สนามนอกพระระเบียงหน้าวัดเป็นที่ตั้งพระเมรุ ต่อมาขุดสระเรียนหลังหนึ่งเป็นปลับปลา สระเรียนนอก ๓ หลังจัดเป็นท

พักเจ้าภาพและแขก ส่วนโรงมหรสพ สนามมวยและดอกไม้
เพลิง ตั้งในบริเวณท้องสนามหลวง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๐
เป็นต้นมา

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ พระราชกณะผู้ดำรงตำแหน่ง
เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุฯ วังลง จึงโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนา
สมเด็จพระวันรัต (ฑิต อุทโย) ครั้งเป็นพระเทพโมลี จาก
วัดอรุณราชวรารามมาครองตำแหน่งเจ้าอาวาส และในปีเดียวกัน
นี้เอง ราวเดือนพฤศจิกายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ย้ายการบอกพระปริยัติธรรมจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามมา
ที่วัดมหาธาตุฯ โดยจัดตั้งเป็นบาลีวิทยาลัยขึ้น เรียกว่า
มหาธาตุวิทยาลัย นับเป็นวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกใน
ประเทศไทย โดยพระราชทานเงินเดือนและค่าใช้สอยทุกอย่าง
ในวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๓๓ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหา-
จักรุณทิศ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จทิวงคต พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
สร้างอาคารขึ้นหลังหนึ่งตรงด้านหน้าวัด โดยรื้อหมู่กุฏิของวัด
ออก ด้วยทรงมีพระราชดำริจะใช้ในงานพระศพ และหลังจาก

นั้นจะทรงอุทิศถวายแก่มหาธาตุวิทยาลัย ซึ่งจะขยายเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรก และจะพระราชทานนามว่า มหาอุฬารกรณรัษฎาวิทยาลัย ตกลงให้ชื่อว่า สังฆิกเสนาสนรัษฎาวิทยาลัย แต่อาคารหลังนี้มาสร้างเสร็จในรัชกาลที่ ๖ ส่วนงานพระศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ นั้นทรงจัดที่วัดบวรสุทธาวาสใน พ.ศ. ๒๔๔๓

อนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศล โดยได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร จำนวน ๑,๐๐๐ ชั่ง ถวายกัณฑ์เทศน์พิเศษแด่สมเด็จพระวันรัต (ฑิต) ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระพิมลธรรม อุทิศเป็นค่าใช้สอยในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุฯ ครั้งใหญ่ สมเด็จพระวันรัตรูปนั้นจึงเป็นแม่แบบจัดปฏิสังขรณ์เสนาสนะทั้งหมด สิ่งหนึ่งที่สำคัญคือลายจำหลักที่หน้าบันพระวิหาร เป็นลายจุลมงกุฏ ซึ่งเป็นตราพระราชลัญจกรในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พระองค์นั้น เมื่อการบูรณะแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๔๓ จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานสร้อยนามวัดใหม่ว่า วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร หลังจากนั้นได้มีการบูรณะพระประธานในพระอุโบสถใน พ.ศ. ๒๔๔๕ เนื่องจากถูกอสุนีบาตชำรุด

ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจนกระทั่งรัชกาลปัจจุบัน ก็ได้มีการปฏิสังขรณ์ตลอดมา ในรัชกาลที่ ๖ ทรงใช้ตึกสังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัยเป็นที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธีเปิดอาคาร เมื่อวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ปัจจุบันอาคารนี้เป็นที่ตั้งของกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร และราชบัณฑิตยสถาน ส่วนหอสมุดแห่งชาติได้ย้ายไปตั้งที่ท่าवासูกรี ส่วนการปฏิสังขรณ์อื่น ๆ นั้น สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุฯ รูปต่อมา ได้ทำการปฏิสังขรณ์เพิ่มเติม โดยทุนบริจาคของประชาชนบ้าง ทุนมูลนิธิส่วนหนึ่งในการบูรณะพระอารามบ้าง มีการปรับปรุงพระมณฑป พระอุโบสถและวิหาร ตลอดจนสร้างสถานศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นหลายแห่ง ในรัชกาลที่ ๗ มีการบูรณะ

ครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นก็มีเพียงบูรณะส่วนชำรุดโดยทั่ว ๆ ไป จนกระทั่งปัจจุบัน

วัดมหาธาตุ ฯ นี้ นอกจากจะเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชถึง ๔ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราช (สุข) สมเด็จพระสังฆราช (มี) สมเด็จพระสังฆราช (สุก) และสมเด็จพระสังฆราช (ค่อน) และเป็นสถานที่กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกแล้ว ยังเป็นสถานที่ประทับของเจ้านายเมือทรงผนวชในรัชกาลต้น ๆ อีกด้วย นับตั้งแต่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงผนวชเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ คราวทรงผนวชเป็นสามเณร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๐ และทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๑ วัดมหาธาตุฯ จึงเป็นพระอารามที่ทรงความสำคัญยิ่งทั้งด้านประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และการศึกษา นับแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมาจนปัจจุบัน

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระมณฑป

ตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถและพระวิหาร สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้างเมื่อสถาปนาพระอาราม

พ.ศ. ๒๓๒๖ เดิมมียอดเป็นปราสาท เนื่องจากนำตัวไม้เครื่อง
บนปราสาทซึ่งมีพระราชดำริจะสร้างในพระราชวังบวรฯ มา
สร้างถวายเป็นพุทธรูปฯ ต่อมาเกิดเพลิงไหม้ยอดพระมณฑป
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๔ จึงโปรดให้บูรณะใหม่ โดยทรงแปลงหลัง
คาเป็นทรงโรงมุงกระเบื้อง ประดับช่อฟ้าใบระกา แล้วสร้าง
พระมณฑปทองสูง ๑๐ วาไว้ภายในเป็นที่ประดิษฐานพระเจดีย์
ทองศรีรัตนมหาธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระมณฑปนี้ได้
รับการบูรณะเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ ๓

ภายในพระมณฑป ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานมณฑปยอด
ปราสาทอันมีพระเจดีย์ทองศรีรัตนมหาธาตุอยู่ภายในอีกองค์
หนึ่งนั้น สำหรับพระเจดีย์ทองเป็นพระเจดีย์เหลี่ยมทรงจอมแห
ย่อมุมไม้สิบสอง มีลักษณะเป็นพระที่นั่งสิงหาสน์รองรับรัตน
บัลลังก์ตั้งซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เรียงขึ้นไปจนถึงคอร่มขวัญและยอด
ตลอดองค์พระเจดีย์ลงรักปิดทองเหลืองอร่าม ถือกันว่าเป็น
เจดีย์ที่สวยงามและเป็นแบบฉบับของพระเจดีย์สมัยรัตน-
โกสินทร์ตอนต้น เหนือองค์พระเจดีย์มีพระมณฑปบุษบกย่อ
มุมไม้สิบสองลงรักปิดทองล่องกระจาก มีเสากาบกระหนก

กระจงสังหรับสี่มุม นอกจากนั้นไม้ตะหมักเครื่องบูชา ซึ่ง
สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) สร้างใน พ.ศ. ๒๔๔๕

ที่ผนังทั้ง ๔ ด้าน มีพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่ สมัย
สุโขทัยและอยุธยา จำนวน ๒๘ องค์ เป็นพระพุทธรูปยืน
๑๒ องค์ และพระพุทธรูปนั่ง ๑๖ องค์ ประดิษฐานบนแท่น
บุษบกเรียงรายสลักกันอยู่โดยรอบ พระพุทธรูปเหล่านี้ได้
อัญเชิญมาจากหัวเมืองเหนือในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อราว พ.ศ. ๒๓๓๒
คราวบูรณะวัดพระเชตุพนฯ โดยมีพระราชประสงค์จะรักษา
พระพุทธรูปโบราณที่ถูกทอดทิ้งในที่ต่าง ๆ ไว้ ให้มาประดิษฐาน
ไว้ในพระอุโบสถ พระวิหารและพระระเบียงในวัดพระเชตุพนฯ
ที่เหลือจากนั้น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กัตที่
บริสุทธและงาม ขนาดใหญ่พอสมควรมาประดิษฐานไว้ที่
วัดมหาธาตุฯ นี้ ในพระมณฑปบ้าง ในพระวิหารบ้าง ดัง
ปรากฏอยู่ทุกวันนี้

ปัจจุบันลักษณะพระมณฑปเป็นสถาปัตยกรรมทรงไทย
หลังคาลด ๒ ชั้น ประดับช่อฟ้าใบระกา หน้าบันเป็นไม้แกะ
สลักปิดทองประดับกระจก ตรงกลางเป็นรูปพระลักษมณ์ทรง

หมุนวนขึ้นแทน ล้อมด้วยลายกระหนกใบเทศและเทวดาเหาะ
 ชุ่มประตุน้ำต่างเป็นปูนปั้น ทรงมณฑปปลายใบเทศ

๒. พระอุโบสถ

ตั้งอยู่หลังพระมณฑปกับพระวิหาร สมเด็จพระบวรราช
 เจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงสร้างขึ้นแทนของเดิมที่ถูกไฟไหม้ ดัง
 ได้กล่าวแล้วข้างต้น

ลักษณะพระอุโบสถในปัจจุบัน เป็นอาคารทรงไทยฐาน
 สูง หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี มีช่อฟ้าใบระกา หน้าบัน
 เป็นไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจก กลางเป็นภาพนารายณ์
 ทรงครุฑจับนาค แวดล้อมด้วยภาพเทวดาด้านละ ๓ องค์
 เหนือขึ้นไปเป็นเทพนม ฝนลายทั่วไปเป็นลายใบเทศก้านดอ
 ดอก ส่วนที่แปลกกว่าพระอุโบสถทั่ว ๆ ไปก็คือ ไม่มีมุข
 หน้าหลังและไม่มีประตูด้านหน้าและหลังเลย แต่มีทางเข้าออก
 ด้านข้างทั้งสองข้างแทน โดยอยู่ตอนหน้าด้านละทาง และ
 ตอนหลังอีกด้านละทาง ใบสีมาทำเป็นชุ่มติดกับผนังพระ-
 อุโบสถทั้งผนังด้านนอกและด้านในตัวพระอุโบสถดังตรงตาม
 ทิศ คือ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ฉะนั้น ใบสีมาประจำทิศ
 ใหญ่จึงติดกึ่งกลางผนังทั้ง ๔ ด้าน เฉพาะด้านในติดตรงตาม

ทิศใหญ่ทั้ง ๔ ทิศ ส่วนด้านนอกติดที่มุม ผนังอีกทั้ง ๔ มุม
ตรงตามทิศน้อยทั้ง ๔ ถูกแบบแผนตามพระธรรมวินัยทุกประการ
ใบสีมาทุกใบเป็นศิลาจำหลักเป็นภาพครุฑยุคนาค

๓. พระประธานในพระอุโบสถ

เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ลงรักปิดทอง สมเด็จพระ
พระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทโปรดให้ พระยาเทวรังสรรค์
บัน ในรัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้พระยาชำนาญจิตร
และได้รับการบูรณะ ปิดทองทั้งองค์ เนื่องจากถูกอสุนีบาต
ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ ครั้งหนึ่ง และบูรณะปิดทองใหม่ใน
พ.ศ. ๒๔๖๗ อีกครั้งหนึ่ง

รอบพระประธานมีรูปพระอรหันต์ ๘ องค์ประดิษฐานอยู่
บนฐานชุกชี ฝีมือช่างคนเดียวกัน พระสาวกทั้ง ๘ นั้น
ประนมมือหันหน้าเข้าหาพระประธาน ตั้งอยู่ตรงตามทิศทั้ง ๘
มีนามจารึกที่ฐานทุกองค์ ดังนี้

๑. ทิศบูรพา หน้าพระประธาน คือ พระอัญญาโกณ-
ทัตถะ ปฐมสาวก ผู้ได้รับยกย่องว่าเลิศทาง รัตตัญญู

๒. ทิศอาคเนย์ คือ พระมหากัสสป ผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศทางธุดงค์ ท่านได้ดำรงตำแหน่ง สังฆปริณายกองค์แรก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

๓. ทิศทักษิณ คือ พระสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา ผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศทางทรงปัญญา

๔. ทิศหริดี คือ พระอุบาลี ผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศทางเป็นผู้ทรงพระวินัย

๕. ทิศประจิม หลังองค์พระประธาน คือ พระอานนท์ พุทธอนุชา ผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศถึง ๕ สถาน ที่จดจำกันได้มากกว่าอย่างอื่น คือ เป็นพุทธอุปัฏฐาก และเป็นพหูสูต

๖. ทิศพายัพ คือ พระควัมปติ

๗. ทิศอุดร คือ พระโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้าย ผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศทางมฤต

๘. ทิศอีสาน คือ พระราหุลสามเณรองค์แรก ผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศในทางไคร่ต่อการศึกษา

พระอรหันต์ ๘ ทิศนี้ ถือกันว่าเป็นมงคลสูงสุดแก่ผู้กราบไหว้บูชาเนื่องนิมิต্ত์ สันนิษฐานว่า สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงได้คิดการสร้างมาจาก วัดพระมหาธาตุ

จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งมีการสร้างพระอรหันต์ ๘ ทิศขึ้น
 ประนมมือบนชั้นหน้ากระดานปล้องไฉน ขึ้นบนสลูพระบรม
 ธาตุ เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิณวาทราชน
 ติดตามทัพหลวงของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไปตีเมืองนครศรี
 ธรรมราช คงจะทรงพอพระทัยคติการสร้างพระอรหันต์ ๘ ทิศที่
 นั้น จึงทรงนำมาสร้างขึ้นที่พระอุโบสถ วัดมหาธาตุ ๆ นี้
 ว่าเป็นแห่งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์

นอกจากพระอรหันต์ ๘ ทิศแล้ว ยังมีรูปหล่อสมเด็จพระ
 พระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ซึ่งสร้างใน พ.ศ. ๒๓๘๓
 และรูปสมเด็จพระวันรัต (จิต) ซึ่งหล่อใน พ.ศ. ๒๔๘๑
 ที่สองข้างฐานชุกชีตอนหน้า มีเครื่องราชูปโภคบางชิ้นที่
 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงอุทิศเป็นพุทธบูชา
 ได้แก่ รูปช้าง ๑ เชือก รูปม้า ๑ ตัว กล่าวกันว่าเดิมตั้งอยู่
 ที่ทรงบาตร ๒ ข้างที่ประทับ และมีพระแท่นบรรทมอีก ๑ แท่น
 รูปช้างรูปม้านี้เป็นหุ่นจำลองแกะด้วยไม้ ประดับเครื่องครบ
 ตามแบบช้างต้น ม้าต้นทุกประการ ข้างทาสีหม้อใหม่ เช้
 ลักษณะช้างเผือกตามคำรับคชลักษณ์ ขึ้นชูงวงทำจบของช้าง
 บนแท่นเตี้ย มีล้อไถไปมา ส่วนม้าทาสีขาว มีลายต่างผ่าน

เข้าลักษณะม้ายึดตามตำราเช่นกัน ทั้งข้างและม้ายูนัน ภายใน
ลำตัวเป็นช่องกลวงใสของได้ มีฝาปิดเปิดที่ช่วงหลัง บน
สันหลังสลักเป็นแท่นแบบตั้ง ทรงใช้เป็นเครื่องทรงบาตร คือ
ตั้งข้างและม้ายันหน้าออก บนหลังข้างตั้งขึ้นสาครใหญ่ใส่น้ำ
บนหลังม้ายึดโตะวางห่อกับข้าวและของหวาน เมื่อนำมา
ไว้ในพระอุโบสถณได้ใช้เป็นตั่งหมอนำมนต์ ข้างอยู่ด้าน
เหนือ ม้ายอยู่ด้านใต้ เฉพาะหมอนำมนต์บนหลังมานมของดี
อยู่อย่างหนึ่ง คือ นำมนต์ ๑๐๐ ปี กล่าวกันว่าตั้งอยู่หน้า
พระศรีรัตนมหาธาตุ แต่ครั้งชุมชนมสังฆ์ประกาศทำสังคายนา
พระไตรปิฎกในรัชกาลที่ ๑ แล้วนำมาตั้งประจำในพระอุโบสถ
นี้ ได้เติมน้ำกันสืบทมา ไม่ปรากฏว่าแห้งเลย นำมนต์นี้จึงถอ
กันว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ของวัดมหาธาตุฯ ครอบเกล้าทุกวันนี้

๔. พระวิหาร

ตั้งอยู่ด้านหลังพระมณฑปด้านขวาของพระอุโบสถ สม-
เด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้างเดิมยาว ๑๒ ห้อง
ไม่มีมุข ได้รับการบูรณะซ่อมแปลงขยายให้มีมุขหน้าหลังใน
รัชกาลที่ ๓

ลักษณะพระวิหารในปัจจุบัน เป็นอาคารทรงไทยฐานสูง มีมุขโถงด้านหน้าและด้านหลัง ชายคามุขรองรับด้วยเสา สี่เหลี่ยม ๖ ต้น ระหว่างเสาคันเป็นกำแพงก่อกะเบื้องปรุ มีบันไดขึ้นสู่มุขด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ ๒ บันได ผนัง ด้านเหนือและใต้มีหน้าต่างด้านละ ๑๒ ช่อง ด้านตะวันออก และตะวันตกมีหน้าต่างด้านละ ๔ ช่อง มีประตูอยู่กลางด้านละ ๑ ประตู หน้าบ้นด้านหน้าและด้านหลังเป็นรูปตราพระราช- ลัญจกรในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร มีภาพเทพเหาะด้านข้างด้านละ ๓ องค์ ผนังลายทั่วไปเป็นลายดอกลอยใบเทศ

๕. พระประธานในพระวิหาร

ภายในพระวิหารมีพระพุทธรูปหลายองค์ด้วยกัน ได้แก่ พระประธานซึ่งเป็นพระพุทธรูปก่ออิฐ ปางมารวิชัย สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท โปรดให้พระยาเทววงศ์วงศ์ บัน มีลักษณะงามแบบเดียวกับพระประธานในพระอุโบสถ ที่หน้าฐานชุกชี ริมเสารายทั้ง ๒ ข้าง มีพระพุทธรูปโบราณ ขนาดใหญ่ ประดิษฐานอยู่ด้านละ ๒ องค์ ด้านเหนือเป็น พระพุทธรูปหล่อ หน้าตักกว้าง ๔ ศอก ๕ นิ้ว เป็นพระสมั

อยู่รยำนำนามาประดิษฐานในพระวิหารทิศใต้วัดพระเชตุพน ฯ
 ครงรัชกาลที่ ๑ อีกองค์หนึ่ง หน้าตักกว้าง ๓ ศอก คืบ ๑๐ นิ้ว
 เป็นพระสมัยลพบุรี ที่นำมาประดิษฐานในพระวิหารทิศตะวันออกวัดพระเชตุพน ฯ คราวเดียวกัน ภายหลังวัดพระเชตุพน ฯ
 ได้พระสมัยสุโขทัยมาประดิษฐานในพระวิหารทิศทั้ง ๒ สมเด็จพระ
 พระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทจึงทรงอัญเชิญพระพุทธรูปทั้ง ๒
 องค์นี้มาประดิษฐานไว้ในพระวิหารวัดมหาธาตุ ฯ ส่วนทางเสาราย
 ด้านใต้ นั้น มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ ๒ องค์เช่นกัน
 องค์หนึ่งเป็นพระศิลา และอีกองค์หนึ่งเป็นพระแกนศิลาบน
 ปูนเสริม เป็นพระเก่าในวิหารวัดสลักเดิม นอกจากนั้นยังมี
 พระพุทธรูปขนาดกลางของโบราณในวัดสลักเดิม เป็นพระ
 พุทธรูปยืนบนฐานชุกชี ๒ องค์ และพระศิลาเป็นพระพุทธรูป
 นั่ง ประดิษฐานอยู่ด้านหลังอีก ๑ องค์

๖. พระระเบียง

ตั้งล้อมรอบพระอุโบสถ พระวิหาร และพระมณฑป
 สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้าง เดิมเสาราย
 เป็นเสาข่อยเหลื่อมไม้สิบสอง ในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้ซ่อม
 แปลงใหม่ และได้รับการบูรณะในรัชกาลต่อ ๆ มาอีกหลาย
 ครั้ง มีประตูด้านละ ๑ ประตู

ภายในพระระเบียงมีพระพุทธรูปซึ่งอัญเชิญมาจากที่ต่างๆ รวม ๑๑๒ องค์ เดิมมีขนาดและฐานสูงต่ำไม่เท่ากัน ทางวัดได้บอกบุญแก่ผู้มีจิตศรัทธา บูรณะทำบัลลังก์และปิดทองพระพุทธรูปใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗

๗. พระปรารักษ์และเจดีย์ราย

อยู่ภายในวงพระระเบียงด้านเหนือพระวิหาร และด้านใต้ของพระอุโบสถ มีพระเจดีย์ด้านละ ๒ องค์ พระปรารักษ์ด้านละ ๒ องค์ สำหรับพระปรารักษ์ใหญ่ ๒ องค์ด้านหน้าพระมณฑป สันนิษฐานว่าสร้างในรัชกาลที่ ๒ เข้าใจกันว่า มีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุของสมเด็จพระสังฆราช (สุข) พระองค์หนึ่ง และสมเด็จพระสังฆราช (มี) อีกพระองค์หนึ่ง แต่มิได้บรรจุ คงว่างอยู่ตลอดมา ปัจจุบันเป็นที่บรรจุอัฐิและอังคารของอดีตเจ้าอาวาส ๓ องค์ คือ

องค์ที่อยู่ทิศใต้ บรรจุอัฐิและอังคารของสมเด็จพระวันรัต (ฑิต)

องค์ที่อยู่ทางทิศเหนือ บรรจุอัฐิและอังคารของสมเด็จพระวันรัต (เฮง) และของพระพิมลธรรม (ช้อย) นอกนั้นเป็นของเดิมที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้าง

เดิมมีพระปรางค์อยู่หลังพระวิหารอีก ๒ องค์ ในสมัยรัชกาล
ที่ ๓ โปรดให้ย้ายไปตั้งที่นอกพระระเบียงด้านเหนือ ทางวัด
รอลงเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๘ พร้อมกับโรงพระเบญจา นำ
ยอดนภศูลมาประดับบนยอดปรางค์ที่ด้านข้างพระวิหารและพระ
อุโบสถ

๘. พระวิหารน้อย หรือพระวิหารโพธิ์ลังกา

สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ ณ สถานที่ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งตำ
หนักที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
ครั้งทรงผนวชเพื่อเป็นอนุสรณ์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของต้น
พระศรีมหาโพธิ์ เป็นวิหารขนาดเล็ก หลังคามุงกระเบื้อง
เคลือบสี ติดข้อฟ้าใบระกา

สมเด็จพระวันรัต (เฮง) เมื่อยังดำรงสมณศักดิ์เป็น
พระพิมลธรรม ได้บูรณะซ่อมแซมทั้งหลังเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕
ในรัชกาลที่ ๗ และปฏิสังขรณ์ภายในพระวิหารด้วยหินอ่อน ทั้งได้
ปรับปรุงบริเวณนอกพระวิหารด้วย คือ ตกแต่งเรือนโพธิ์ลังกา
และสร้างฐานโคนต้น ช่อมก้าแพงแก้วและทำประตูประกอบ
บานเหล็ก ฯลฯ

เมื่อซ่อมแซมพระวิหารน้อยเสร็จแล้ว สมเด็จพระวันรัต
(เฮง) ได้ปรารภเรื่องที่ยังไม่มีพระพุทธรูปประดิษฐานในพระ
วิหารนี้กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราช
านุภาพ จึงได้พระนาค มาประดิษฐาน

พระนาคนี้เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสำริด สมัย
สุโขทัยยุคแรก ปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักประมาณ ๑ ศอก
เศษ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำมาประดิษ-
ฐานไว้ที่หอพระนาคในพระราชวังจันทร์เกษม จังหวัดพระนคร
ศรีอยุธยา จึงเรียกพระนามพระพุทธรูปองค์นี้ว่า พระนาค
สืบมาแต่บัดนั้น

ทางด้านเหนือของพระนาค มีพระพุทธรูปเหมือนของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระบรมรูปบน
เครื่องพระองค์

๕. หอระฆัง

ตั้งอยู่นอกวงพระระเบียงด้านใต้ ติดกับอาคารอภิธรรม
มหาธาตุวิทยาลัย มีลักษณะเป็นมณฑปแปดเหลี่ยม ยอด
ปรางค์ ฐานสูง มีบันไดทางขึ้นสู่ฐาน ซึ่งมีแนวกำแพงโปร่ง
เตี้ยล้อมรอบ เดิมสร้างคู่กับหอไตร อยู่นอกพระระเบียง หลัง

พระอุโบสถ หอไตรอยู่ทางเหนือ หอระฆังอยู่ทางใต้ ก่ออิฐ
ถือปูนทั้ง ๒ หลัง ในรัชกาลที่ ๓ ได้รื้อหอไตรไปสร้างที่มุม
ด้านทิศใต้สมเด็จพระสังฆราช หอระฆังสร้างใกล้เคียงเดิม แต่เลื่อน
มาทางเหนือ ให้ตรงกลางลาน หอระฆังปัจจุบันสร้างใน พ.ศ.
๒๕๐๐

๑๐. ศาลาการเปรียญ

ตั้งอยู่ด้านหลังพระอาราม ทางใต้ของคณะสลัก สร้าง
ในรัชกาลที่ ๓ แทนหลังที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิง
หนาททรงสร้าง เดิมเป็นศาลาขนาด ๑๐ ห้อง มีฝารอบ หลังคา
๒ ชั้น ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ ทางวัดซ่อมแปลงใหม่ให้มีช่องฟ้าใบ
ระกา ปูพื้นและอาสนะด้วยกระเบื้องซีเมนต์ และใน พ.ศ.
๒๔๖๕ ได้ต่อมุขให้ยื่นออกมาอีก

๑๑. ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๓๖ คือเมื่อพระ
อารามแห่งนี้เป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช ดังได้กล่าว
แล้วในประวัติการปฏิสังขรณ์ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ.
๒๔๓๕ ครั้นที่ทรงพระราชอุทิศพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ของ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎ

ราชกุมาร เพื่อปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ ฯ นั้น ได้ปฏิสังขรณ์
 ดำหนักสมเด็จพระสังฆราชด้วย ซึ่งว่างมาตั้งแต่สมเด็จพระ-
 พุทธโธสารักษ์ (ฉิม) ถึงแก่มรณภาพ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และ
 ใช้เป็นคลังเก็บเครื่องประดับศพของหลวง เพื่อใช้เป็นทาสิต
 ของอธิบดีสงฆ์ดั้งเดิม

ดำหนักสมเด็จพระสังฆราชนี้ สมัยหนึ่งทางมหาธาตุ
 วิทยาลัยได้จัดเป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรมโดยใช้ระเบียบลด
 ด้านตะวันตก เป็นที่ศึกษาแปลธรรมปัทมฎกเถา ภาค ๑ และ
 ภาค ๕ แบ่งเรียนเป็น ๒ กลุ่ม ด้านเหนือกลุ่มหนึ่ง ด้านใต้
 กลุ่มหนึ่ง พระอาจารย์นั่งสอนบนอาสนะ นักเรียนนั่งพับเพียบ
 เรียน ส่วนด้านตะวันออกศึกษาแปลธรรมปัทมฎกเถา ภาค ๒
 และภาค ๖ โดยระเบียบและวิธีเดียวกัน

๑๒. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระบวร- ราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

สมาคมศิษย์เก่าสำนักวัดมหาธาตุ ฯ เป็นผู้ดำเนินการ
 สร้าง เพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท
 ผู้ทรงสถาปนาวัดมหาธาตุ ฯ ขึ้น โดยสร้างที่บริเวณด้านหน้า
 พระวิหารโพธิ์ลังกา พระบรมรูปนี้มีขนาดเท่าจริง อยู่ในลักษณะ

ประทับบนนเกย หันพระพักตร์ออกสู่สนามหลวง พระหัตถ์ทั้งสองยกพระแสงดาบในท่าจบเป็นพุทธบูชา มีอักษรจารึกพระราชประวัติบนแผ่นหินอ่อนติดอยู่ที่ผนังกำแพงด้านขวาของพระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบันได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ เมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๒

๑๓. มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย

เป็นสถานศึกษาชั้นอุดมศึกษาของพระสงฆ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา ครั้งแรกพระราชทานนามว่า มหาธาตุวิทยาลัย เปิดการศึกษาตั้งแต่วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๒ ภายหลังมีพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนนามใหม่เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย มีพระราชประสงค์จะให้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติ โดยมอบพระราชภาระให้อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุฯ เป็นผู้ดำเนินการ

อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ปัจจุบันสร้างใน พ.ศ. ๒๔๔๘ วางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน เป็นอาคาร

แบบไทยประยุกต์ ๓ ชั้น บริเวณที่ตั้งอาคารเดิมเป็นสระน้ำ ซึ่งมีมาพร้อมกับวัด ชื่อว่า สระทิพนนิภา ซึ่งถูกถมเพื่อใช้เป็นพื้นที่ในการก่อสร้าง

๑๔. หมู่กุฏิ

เป็นตึกสร้างชิดกำแพงด้านเหนือ ๑ แถว ด้านใต้ ๑ แถว ด้านตะวันตก ๔ หลัง แบ่งเป็นคณะได้ ๒๕ คณะ ๔ หมวด ดังนี้

๑. หมวดพระธาตุ มี ๗ คณะ
๒. หมวดศรีสรรเพชญ์ มี ๗ คณะ
๓. หมวดตำหนัก มี ๑๑ คณะ
๔. หมวดสลัก มี ๔ คณะ

ลำดับเจ้าอาวาส

วัดมหาธาตุฯ นับเจ้าอาวาสปกครองวัดเก่าที่ปรากฏหลักฐาน เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ คือ สมเด็จพระสังฆราช (สุข) เมื่อกครั้งยังดำรงสมณศักดิ์เป็น สมเด็จพระพนรัตน์ จนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

๑. สมเด็จพระสังฆราช (สุข)
๒. สมเด็จพระสังฆราช (มี)

๓. สมเด็จพระวันรัต (อาจ)
๔. สมเด็จพระสังฆราช (สุก ไก่เถื่อน)
๕. สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน)
๖. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (พุก)
๗. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม)
๘. พระราชกวี (คง)
๙. พระศาสนานุรักษ์ (รัก)
๑๐. พระญาณสมโพธิ (อิม)
๑๑. พระคุณาจารย์วัตร (คำ)
๑๒. พระญาณสมโพธิ (คำ)
๑๓. สมเด็จพระวันรัต (จิต อุทยมหาเถระ) พ.ศ.
๒๔๓๒ — ๒๔๖๖
๑๔. สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถระ) พ.ศ.
๒๔๖๖ — ๒๔๘๖
๑๕. พระพิมลธรรม (ช้อย ฐานทัตตเถระ) พ.ศ.
๒๔๘๖ — ๒๔๙๐

๑๖. พระพิมลธรรม (อาจ อาสภเถระ) พ.ศ. ๒๔๕๐ —

๒๔๐๓

๑๗. พระธรรมปัญญาบดี (สวัสด์ กิตติสารเถระ) พ.ศ.

๒๔๐๓ — ๒๔๕๓

๑๘. พระพิมลธรรม (อาจ อาสภเถระ) พ.ศ. ๒๔๕๓ —

ปัจจุบัน

๑. วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดพระปฐมเจดีย์ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ ๒๑ ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม

เขตวัดและอุปจารของวัด

วัดพระปฐมเจดีย์ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ถนนชัยพระ ตลาดนครปฐม

ทิศใต้ ติดต่อกับ ซอย ส.ส. สระหีบ บ้านราษฎร

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ถนนหน้าพระ สำนักงานเทศบาลเมืองนครปฐม ที่ราชพัสดุ

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ถนนหลังพระ ศูนย์บริการสาธารณสุข เทศบาลเมืองนครปฐม

พื้นที่วัดวัดมโนททองสน ๑๔๘ ไร่ ๘๘ ตารางวา แบ่งอาณาเขตออกเป็น ๒ ส่วน คือ เขตพุทธาวาส อยู่ด้านเหนือ และเขตสังฆาวาส อยู่ด้านใต้

ที่ธรณีสงฆ์

ที่ธรณีสงฆ์ทั้งหมด ๘ แปลง คือ

๑-๓ อยู่ที่ดินบวชพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เนื้อที่ ๑๕ ไร่ ๑ งาน ๕๖ ตารางวา

๔. อยู่ที่ดินบวชบ่อพลับ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เนื้อที่ ๑๕ ไร่ ๒ งาน ๖๐ ตารางวา

๕.-๖ อยู่ที่ดินบวชห้วยจระเข้ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เนื้อที่ ๓๐ ไร่ ๔๐ ตารางวา

๗-๘ อยู่ที่ดินบวชสามเมือง อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เนื้อที่ ๒๐๐ ไร่

ที่กัลปนา ๑ แปลง อยู่ที่ดินบวชทุ่งน้อย อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เนื้อที่ ๕ ไร่ ๒ งาน ๕๖ ตารางวา

ประวัติความเป็นมา

วัดพระปฐมเจดีย์เป็นที่ประดิษฐานพระปฐมเจดีย์ ซึ่งเป็นเจดีย์ชนิด พระธาตุเจดีย์ คือเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จากหลักฐานที่ปรากฏ สันนิษฐานได้ว่าเป็นเจดีย์ที่สูงใหญ่ที่สุด มีอายุเก่าแก่ และมีความสำคัญมากแห่งหนึ่งในประเทศไทย เป็นศิลปะสมัยทวารวดี ดังพระนิพนธ์ตอนหนึ่ง

ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
เรื่อง “พระปฐมเจดีย์” ความว่า “.....พระปฐมเจดีย์
นี้เป็นของเก่าจริง ด้วยเหตุที่ประการ ด้วยลวดลายรูปองค์นั้น
ก็วิจิตรแปลกประหลาดกว่า พระเจดีย์ทั้งปวงจนคนไม่รู้จัก นี้
ข้อหนึ่ง แผ่นดินในเมืองนั้น ก็หนาสูงขึ้นมาก วัด วิหาร
เจดีย์สถาน หักพังจมลงอยู่ใต้ดินมีมากหลายแห่ง หลายตำบล
เขาเล่าว่าสองสอกบ้าง สามสอกบ้าง สามสอกเศษบ้างต่าง ๆ กัน
นี้ข้อหนึ่งพระพุทธรูปตีพิมพ์เป็นปางต่าง ๆ แล้วมีอักษรติดอยู่
กับพระพุทธรูป แปลกกว่าพระพุทธรูปอื่นข้อหนึ่ง หนังสือที่
เขียนไว้นั้นเป็นหนังสือโบราณ คนอ่านไม่ออก แล้วเป็นภาษา
มครของเก่าข้อหนึ่ง ความที่เรื่องนี้จะรู้แน่ว่าเป็นของเก่าแท้
ไม่สงสัย.....”

สำหรับประวัติความเป็นมาขององค์พระปฐมเจดีย์นี้ อาจ
จะพิจารณาได้จากรูปพระปฐมเจดีย์องค์เดิม อันประดิษฐานอยู่
ข้างใน ซึ่งมีรูปจำลองขนาดย่อมอยู่ทางด้านใต้ขององค์พระ-
เจดีย์ปัจจุบัน จะเห็นว่าเป็นของสร้างเพิ่มเติมกันมาหลายยุค
หลายสมัย จนรูปพระเจดีย์เปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังพอมอง
เห็นเค้าเดิมได้บ้าง ถ้าเอาพระปรางค์ข้างบนออก จะเห็นว่ารูป

คล้ายพระสถูปเจดีย์สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่เมืองสาญจี คือ
 ตัวสถูปเป็นรูปกลม ทรงเหมือนโอหรือขันน้ำคว่ำ ข้างบนทำ
 เป็นพุทธอาสน์สี่เหลี่ยมตั้งไว้ มีฉัตรปักเป็นยอด ฐานพระสถูป
 ทำเป็นสี่เหลี่ยม รอบฐานทำเป็นที่เดินประทักษิณ มีรั้วล้อม
 รอบภายนอก ก่อด้วยอิฐ ดังนั้น จึงมีการสันนิษฐานว่า พระ
 ปฐมเจดีย์คงจะสร้างขึ้นเมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงแจก
 พระบรมธาตุไปให้แก่ประเทศทั้งหลาย

ในเรื่องการก่อสร้างพระปฐมเจดีย์นั้น ไม่ปรากฏหลัก
 ฐานแน่ชัดว่าผู้ใดเป็นผู้สร้าง ปรากฏแต่ตำนานการสร้าง ซึ่ง
 มีอยู่หลายฉบับด้วยกัน คือ ฉบับพระยามหาอรรณนิกรและ
 ฉบับนายทอง ได้เล่าไว้ตอนหนึ่งว่า พระเจ้าภคีสริราชแห่ง
 กรุงสุโขทัย ได้ยกทัพมาตีเอาเมืองนครชัยศรีไว้ได้ แล้ว
 ให้พระโอรสองค์หนึ่งไปครองเมืองนครหลวง อีกองค์หนึ่งมา
 ครองเมืองนครชัยศรี (บางฉบับว่าราชบุรี) แล้วเกิดเหตุทำให้
 พระโอรสทั้งสองไปฆ่าพระบิดาและพระมารดา เมื่อรู้สีกตัว ก็
 ได้ช่วยกันซ่อมแปลงวัดและพระปฐมเจดีย์ที่มีอยู่แต่เดิมแล้ว
 เพื่อล้างบาป และได้ให้ทูตออกไปขอพระบรมธาตุมาบรรจุไว้
 ในองค์พระเจดีย์ พร้อมกับสร้างพระพุทธรูปปางจงกรม ๑ องค์

กับพระปางสมาธิประดิษฐานไว้ทั้ง ๔ ทิศ ๆ ละองค์ และ
แขวนพ้องใหญ่ปากกว้างถึง ๓ ศอก ไว้ระหว่างประตูทั้งสี่ด้าน
ด้วย

ตำนานพระปฐมเจดีย์อีกฉบับหนึ่ง ได้มาจากพระยาราช-
สัมภาราการและตาปะขาวรอด เนื้อความในฉบับนี้เป็นที่รู้จัก
กันดี คือ มีพระยาองค์หนึ่งชื่อท้าวสิการาช ได้ครองราชสมบัติ
ในเมืองศรีวิชัย คือเมืองนครศรีธรรมราช มีบุตรชายองค์หนึ่งชื่อ
พระยาภักดิ์ ครั้นพระยาสิการาชสวรรคตแล้ว พระยาภักดิ์ได้ครอง
ราชสมบัติแทนบิดาในเมืองนครศรีธรรมราช บางแห่งว่าพระยาภักดิ์
ครองเมืองกาญจนบุรี เมื่อพระมเหสีประสูติพระกุมารนั้น
โหราพฤตจารย์ได้ทำนายว่า พระราชกุมารจะมีบุญญาธิการ
มาก แต่จะทำปิตุฆาต พระยาภักดิ์จึงรับสั่งให้นำพระกุมารไปทิ้ง
เสียในป่าไผ่ ขยายหอมได้พระกุมารไปเลี้ยงไว้จนโต กุมารจึง
ลาขยายหอมขึ้นไปถึงเมืองสุโขทัย และได้แสดงความสามารถ
จับช้างของพระเจ้ากรุงสุโขทัยซึ่งกำลังอาละวาดได้ จึงทรงรับ
เลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม เนื่องจากทรงรู้ว่า กุมารเป็นผู้มี
บุญญาธิการมาก จะได้ครองราชสมบัติในเมืองได้ จึงได้ให้
ช่องสุ่มผู้คนไว้มากมาย แล้วยกมายังเมืองนครศรีธรรมราช มีหนังสือ

เข้าไปถึงพระยาทรงให้ออกมาชนช้างกัน ในหนังสือบางแห่งว่า
 ขยายหอมเอากุมารไปให้พระยาราชบุรีเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม
 เมื่อถึงคราวจะต้องเอาดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปถวายพระยาทรง
 เพื่อเป็นบรรณาการนั้น กุมารจึงทูลว่า ไม่จำเป็นต้องถวาย
 พระยาทรงจึงยกทัพมายังเมืองราชบุรี พระยาราชบุรีได้ให้กุมาร
 ออกชนช้างกับพระยาทรง พระยาทรงเสียทีถูกกุมารฟันด้วยง้าว
 คอขาดกับคอช้างพระที่นั่ง กุมารจึงยกพลเข้าเมือง และคิดจะ
 เอาแม่เหล็กของพระยาทรงซึ่งเป็นมารดามาเป็นภรรยา เทวดาจึงทำ
 นิमितบอกให้ เมื่อได้ถามแม่เหล็กแน่ชัดแล้วว่าคือมารดาของตน
 และพระยาทรงคือบิดา ก็ไกรธยายหอมที่ไม่บอกเรื่องนี้แต่แรก
 จึงจับยายหอมไปฆ่าเสียอีก คนทั้งปวงจึงเรียกว่า พระยาพาล
 ด้วยเหตุที่ฆ่าบิดาและยายหอม ซึ่งเป็นผู้มพระคุณแก่ตน บาง
 แห่งเรียก พระยาพาน เนื่องจากตอนประสูตินั้น พนักงาน
 เอาพานทองรับ พระพัศตร์กระทบพานเป็นแผล เมื่อได้ครอง
 ราชสมบัติเมืองนครชัยศรีแล้วก็เกิดปริวิตกว่าการฆ่าผู้มคุณนั้น
 มีโทษหนัก จึงตรัสถามที่ประชุมสงฆ์ทั้งปวง ว่าควรจะทำกุศล
 ใดบ้าง เพื่อจะให้กรรมนั้นเบาลง พระสงฆ์ทั้งหลายได้แนะนำ
 ให้สร้างพระมหาเจดีย์ใหญ่ สูงชันนรกเขาเหิน พระยาพานก็

ทำตาม โดยก่อพระเจดีย์ขึ้นเป็นลอมฟ้าง แล้วบรรจุพระทันตธาตุ คือพระเขี้ยวแก้วไว้ด้วยองค์หนึ่ง

หลักฐานเกี่ยวกับพระปฐมเจดีย์ เพิ่งปรากฏชัดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครึ่งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทววงศ์ ทรงผนวชและเสด็จธุดงค์ไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ได้พบพระเจดีย์องค์ใหญ่ที่เมืองนครชัยศรี เป็นพระเจดีย์ของเก่า ตอนบนเป็นองค์พระปรางค์ มีร่องรอยทำให้ทราบว่าได้ผ่านการซ่อมแซมมาหลายครั้ง จึงทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระเจดีย์องค์แรกสุดที่สร้างขึ้นในประเทศแถบนี้ จึงเรียกว่า พระปฐมเจดีย์ และเมื่อทรงศึกษาพิจารณาเห็นว่าเป็นเจดีย์ใหญ่กว่าเจดีย์ทุกแห่งในราชอาณาจักร มีความสูงราว ๑๕ วา ๒ ศอก หรือประมาณ ๓๔ เมตร และปรากฏในตำนานว่า มีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ จึงทรงถวายพระพรแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอให้ทรงปฏิสังขรณ์ไว้ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระดำริว่าพระเจดีย์นี้เป็นของอยู่ในป่ารก หากปฏิสังขรณ์ก็ไม่เป็นประโยชน์มากนัก จึงยังไม่มีการปฏิสังขรณ์ในระหว่างนั้น

ประวัติการปฏิสังขรณ์

การบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์เริ่มขึ้นในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงกระทำตาม พระราชประสงค์เดิม ในการที่จะบูรณะปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ ให้อยู่ในสภาพดีและเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนทั่วไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ช่างทหารในต่อด้วยอย่างตาม พระเจดีย์เดิมเป็นรูปพระเจดีย์กลม ไม่มีฐานทักษิณ ก่อเป็น หน้ากระดานและช่องกระจากขึ้นไปจนถึงบัวถลา แล้วชักลูกแก้ว เข้าไปทั้งสามชั้น จึงตั้งบัวกลมปากระฆัง

พ.ศ. ๒๓๕๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็น แม่กองอำนวยการสร้างตามแบบ ได้ดำเนินการประมาณ ๑ ปี สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ถึงแก่พิราลัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (จำ บุนนาค) เป็น แม่กองดำเนินงานต่อมา โดยก่อองค์เจดีย์สูง ๑๐ วา

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงสักการะและสมโภช พระปฐมเจดีย์ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ หลังจากนั้น

ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ปฏิสังขรณ์ก่อเสริมองค์พระปฐมเจดีย์ให้สูงขึ้นอีก ๑ วา ๒ ศอก รวมเป็น ๑๗ วา ๒ ศอก ส่วนฐานวัดโดยรอบได้ ๕ เส้น ๑๗ วา ๓ ศอก และมีหมายรับสั่งบอกบุญ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทช่วยกันสร้างศาลา กุฏิ พระวิหาร และอื่น ๆ โดยมีพระราชประสงค์จะให้พระปฐมเจดีย์เป็นของกลางเหมือนพระพุทธรูป โดยไม่เป็นพระอารามหลวง

พ.ศ. ๒๔๐๓ เกิดฝนตกหนัก ทำให้อิฐที่ก่อไว้เลื่อนทรุดลงมารอบตัว เพราะไม่มีฐานทักษิณ จึงไม่สามารถรองรับน้ำหนักองค์พระเจดีย์ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และกรมขุนราชสีหวิกรมคิดแบบพระสถูปใหม่ให้ฐานใหญ่ทานกำลังน้ำหนักข้างบนได้ โดยก่อเป็นพระสถูปอย่างพระเจดีย์ลังกาสามพระธาตุของเดิม

ถึง พ.ศ. ๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงก่อพระฤกษ์พระวิหารทิศทั้ง ๔ ทิศ เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป ๔ ปาง สร้างพระระเบียงล้อมรอบองค์พระปฐมเจดีย์ รอบนอกก่อหอรบชั้นรอบอีกชั้นหนึ่ง

ชั้นล่างก่อกำแพงและมีสิ่งก่อสร้างภายในกำแพง คือพระปฐม-
เจดีย์จำลอง ขนาดย่อมกว่าองค์เดิมทางทิศใต้ ทิศตะวันตก
เป็นพระเจดีย์แบบพระมหาธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช สร้าง
พระอุโบสถตรงที่พระอุโบสถเดิม ปลุกต้นไม้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับ
พุทธประวัติ เช่น ต้นโพธิ์ ต้นเกด ต้นกร่าง ต้นรัง ต้นหว่า
ภายนอกองค์พระปฐมเจดีย์ โปรดให้สร้างพระราชวังที่ประทับ
ไว้คู่กันกับพระปฐมเจดีย์ เรียกว่า วังปฐมนคร ชูคดลอง
เจดีย์บูชา ตัดทางและทำถนน แต่การยังไม่ทันเสร็จ พระ-
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเสียก่อน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้
ดำเนินการต่อมาจนสำเร็จบริบูรณ์ และได้เสด็จพระราชดำเนิน
มาทรงยกยอดพระปฐมเจดีย์ใน พ.ศ. ๒๔๑๓ มีการปฏิสังขรณ์
องค์พระที่กระเบื้องสีประดับองค์พระหลุดและแตกบ้าง โปรด
ให้ส่งกระเบื้องเคลือบจากเมืองจีนมาประดับทั้งองค์ และปู
กระเบื้องพื้นรอบลานพระเจดีย์ด้วย งานนี้มาทำสำเร็จในรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รื้อต่อเติมและซ่อมแซมส่วนต่าง ๆ ของบริเวณรอบองค์พระปฐมเจดีย์ คือ พระวิหารด้านทิศตะวันออก เขียนภาพพระปฐมเจดีย์องค์เดิมที่ฝาผนัง รื้อผนังด้านในออกเพื่อประโยชน์ในการประกอบพิธี รื้อมุขวิหารด้านทิศเหนือออกสร้างเป็นวิหารโถงเป็นที่ประดิษฐานพระร่วงโรจนฤทธิ์ ซึ่งอัญเชิญมาจากเมืองสวรรคโลกในลักษณะชำรุด มีแต่พระเศียรพระหัตถ์และพระบาท นอกจากนี้ทรงสร้างบันไดนาคทำด้วยหินอ่อน และสร้างศาลาคอนกรีตทรงไทย ๒ หลัง เพื่อเป็นศาลาพักร้อนที่สองข้างบันไดนั้น โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองนครชัยศรีเป็นนครปฐม แต่ช่อมณฑลฝั่งขวา เรียกว่ามณฑลนครชัยศรี

ตอนปลายรัชกาล โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอุโบสถขึ้นใหม่แทนพระอุโบสถเก่าที่ชำรุด แต่มาสร้างเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานวชิรานุวัตตวงศ์ ด้านนอกพระอุโบสถมีใบสีมาหินอ่อนทั้ง ๔ มุม จำหลักเป็นรูปท้าวจตุโลกบาล

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนิน
มาทรงประกอบพิธีสมโภชพระปฐมเจดีย์ พร้อมกับบรรจุ
พระบรมราชสรีรางคารของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า-
อยู่หัวไว้ได้ฐานชุกชีพระร่วงโรจนฤทธิ์ ตามที่มเด็จพระราช
ประสงค์ไว้ก่อนจะเสด็จสวรรคต

ในรัชกาลปัจจุบัน ก็ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ส่วนที่
ชำรุดทรุดโทรมตลอดมา โดยเฉพาะการบูรณะตั้งแต่ พ.ศ.
๒๕๑๘ นั้นเป็นการปฏิสังขรณ์ทั้งองค์พระปฐมเจดีย์

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระปฐมเจดีย์

เป็นพระสถูปทรงกลม ฐานผายกว้าง แตกต่างจาก
พระเจดีย์องค์อื่น ๆ สูง ๑๒๐.๕ เมตร ฐานรอบองค์พระเจดีย์
ยาว ๒๓๓ เมตร เหนือองค์ระฆังเป็นชั้นบัลลังก์และชั้นลูก
แก้ว องค์พระเจดีย์ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีแบบเจดีย์
ทั่วไป ถัดจากสถูปออกมาเป็นลานมีพระระเบียงรอบสถูป
บนพระระเบียงทั้ง ๔ ทิศ มีพระวิหารทิศตั้งอยู่

๒. พระวิหารทิศตะวันออก

วิหารนี้เป็นพระวิหารหลวง หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี
 ลด ๓ ชั้น ประดับช่อฟ้า ใบระกา ชุ่มประตุน้ำต่างทำลายหงส์
 ล้อมมหามงกุฎ ซึ่งเป็นตราพระราชลัญจกรในพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มุขด้านหน้าเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป
 รูปดลองค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภายในพระวิหารหลังนี้ หอมนอกเป็นที่ประดิษฐาน
 พระพุทธรูปปางตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งเขียนประกอบ
 ที่ผนังเป็นภาพกึ่งและใบโพธิ์ เขียนโดยพระยาอนุศาสน์จิตรกร
 (จันทร์ จิตรกร) ซึ่งเป็นช่างภาพในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนห้องในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป
 สี่หิ้งจำลอง ปางสมาธิราบหล่อด้วยโลหะ หน้าตักกว้าง
 ๑.๒๐ เมตร สูง ๑.๖๒ เมตร ประดิษฐานอยู่ในซุ้มจระนำ
 ฝาผนังด้านหลังเป็นภาพเขียนของพระยาอนุศาสน์จิตรกร เขียน
 ภาพเล่า แสดงให้เห็นลักษณะของพระปฐมเจดีย์องค์ปัจจุบัน
 ซึ่งรวมครอบองค์เดิมไว้ ฝาผนังด้านข้างเขียนเป็นภาพแถว
 ของเทวดา ครุฑ นาค และนักบวชต่างศาสนา หันหน้าไป
 นมัสการพระปฐมเจดีย์ เบื้องหน้าพระประธานมีพระแท่น

นมัสการทำด้วยศิลา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้นำมาวางไว้

๓. พระวิหารทิศใต้

ห้องนอกเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ปางเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ห้องในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ปางนาคปรก ด้านนอกมีพระพุทธรูปแบบทวารวดี เป็นรูปหินสลัก จารึกว่า “พญาพาน”

๔. พระวิหารทิศเหนือ

อยู่ทางด้านหลังของพระวิหารพระร่วง ห้องนอกประดิษฐานพระพุทธรูปปางประสูติ มีพระพี่เลี้ยงคอยประคองสองคน ห้องในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางปาเลไลยก์

๕. พระวิหารทิศตะวันตก

ห้องนอกเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ สร้างขึ้นโดยช่างในสมัยรัชกาลที่ ๔ ขนาดยาว ๑๑ เมตร ส่วนห้องในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ปางเสด็จดับขันธปรินิพพาน มีพระสาวก ๓ องค์นั่งปฏิบัติ ขนาดยาว ๒.๕ เมตร

๖. พระวิหารพระร่วงโรจนฤทธิ์

อยู่ทางด้านหน้าติดต่อกับพระวิหารทิศเหนือ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๖ พระวิหารหลังนี้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ คือ พระร่วงโรจนฤทธิ์ เป็นพระพุทธรูปยืนปางประทานอภัย (ห้ามสมุทร) ขนาดสูง ๙.๕๐ เมตร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ได้เสด็จประพาสตรวจค้นวัตถุโบราณในมณฑลฝ่ายเหนือ ได้พระเศียรพระหัตถ์รวมทั้งพระบาทมาจากเมืองสวรรคโลก โปรดเกล้าฯ ให้ช่างนำรูปหุ่นปั้นขลังปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ให้เต็มบริบูรณ์ทั้งองค์ จัดพระราชพิธีหล่อทั่ววัดพระเชตุพน ฯ กรุงเทพฯ ฯ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๕๖ เสร็จแล้ว อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ในซุ้มพระวิหารทิศเหนือ ตรงบันไดใหญ่ พระราชทานนามว่า พระร่วงโรจนฤทธิ์ ศรีอินทราทิตยธรโรดมมหัสสมหาวชิราวุธราชูปถัมภ์นิยบพิตร ที่ฐานพระพุทธรูปนี้บรรจุพระบรมราชสรีรางคารของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระระเบียงทิศตะวันออก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาโพรยทาน และศาลาเปลื้องเครื่องไว้บนพระระเบียงนี้

๓. พระอุโบสถ

หลังที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นพระอุโบสถหลังใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบสร้างใหม่หมด สร้างเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างขึ้นแทนพระอุโบสถหลังเดิม ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับพระวิหารในปัจจุบัน

พระอุโบสถหลังใหม่นี้เป็นอาคารทรงไทย ตามมุมพระอุโบสถติดใบสีมาหินอ่อนทั้งสี่มุม สีมาแต่ละมุมสลักรูปท้าวจตุโลกบาลทิศละองค์ คือ ท้าวธตรฐ ท้าววิรูปักษ์ ท้าววิรุฬหก และท้าวเวสสุวรรณ ผนังด้านนอกข้างหลัง จารึกอักษรคฤณอักษรขนาดใหญ่ เรื่องพระคาถารียสัจ

ภายในพระอุโบสถ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาสมัยทวารวดี ปางปฐมเทศนา ประทับนั่งห้อยพระบาท สูง ๓.๗๖ เมตร เป็นพระพุทธรูปศิลาขาวงดงามมาก ได้มาจากวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม มีพระนามว่า พระพุทธธนเบษฐี เสวตอคัมมณัมมณี ศรีทวารวดีปุษนียบพิตร

๘. เก่งจิน

อยู่ที่หน้าพระอุโบสถตรงบันได ที่ผนังด้านหลังมีแผ่นหินอ่อนจารึกพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงสันนิษฐานว่าแผ่นอิฐที่ติดไว้ผนังข้างๆ นั้นเป็นของเก่าสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราชวงศ์โมกุล ประเทศอินเดีย เพราะมีพระคาถาอริยสัจจกัณฑ์จารึกอยู่

๙. ศาลเจ้าปราสาททอง

อยู่ในถ้าใกล้พระวิหารหลวง ภายในมีแท่น และมีป้ายบอกว่าเป็นสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาปักพระกลดประทับจุดธูปในขณะทรงผนวช

๑๐. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงขอให้ช่วยกันรวบรวมโบราณวัตถุที่พบในเมืองนครปฐมมาเก็บรักษาไว้ที่รอบพระระเบียง เมื่อของมากขึ้นได้ย้ายไปรวบรวมเก็บรักษาที่พระวิหารตรงข้ามพระอุโบสถ ภายหลังได้ประกาศเป็นสาขาพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ ชื่อพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ ครั้น พ.ศ. ๒๕๑๑ ได้สร้างพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

แห่งใหม่ ทางทิศใต้ขององค์พระปฐมเจดีย์ เปิดเมื่อ พ.ศ.
๒๕๑๔

ลำดับเจ้าอาวาส

เท่าที่ปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดพระปฐมเจดีย์ มีเจ้าอาวาสปกครอง
เรียงตามลำดับ ดังนี้

๑. พระอธิการแบน
 ๒. พระสนิทสมณคุณ (แก้ว)
 ๓. พระปฐมเจดีย์านุรักษ์ (กล้า)
 ๔. พระนิกรมุนี (ซื่อน)
 ๕. พระพุทธรักขิต (พลอย)
 ๖. พระธรรมวโรดม (โชติ ฐมมปปโชติโก)
 ๗. พระธรรมสโรช (จิต ชิตวิบุโล) พ.ศ. ๒๔๙๗—
ปัจจุบัน
-

๔. วัดพระพุทธรูปบาทราชวรมหาวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดพระพุทธรูปบาท เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิด ราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ที่เลขที่ ๑ ตำบลขุนโขลน อำเภอ-พระพุทธรูปบาท จังหวัดสระบุรี

เขตวัดและอุปจารของวัด

วัดพระพุทธรูปบาท มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ กำแพงเก่าและถนน-พหลโยธิน

ทิศใต้ ติดต่อกับ กำแพงและเขาโพธิ์ลังกา ศาสตเจ้าพ่อเขาคอก

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ กำแพงและเขาโพธิ์ลังกา ถ้ำวิมานจักรี

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ถนนสมเด็จพระนารายณ์
พื้นที่ตั้งวัดมีเนื้อที่ ๒๒๐ ไร่เศษ วัดจากด้านเหนือไป

ยังด้านใต้ยาว ๑๔ เส้น ๒ วา และจากด้านตะวันออกไปยัง
ด้านตะวันตก ยาว ๘ เส้น ๑๕ วา

พิธีกรรมสงฆ์

วัดพระพุทธบาทมิ่งเมืองสำหรับจัดประโยชน์ทั้งหมด ๘ แปลง อยู่ที่ตำบลขุนโขลน อำเภอพระพุทธบาท จำนวน ๓,๕๕๐ ไร่

ประวัติการสร้างและปฏิสังขรณ์

เหตุที่สร้างวัดพระพุทธบาทขึ้น เนื่องมาจากการค้นพบรอยพระพุทธบาท ซึ่งถือว่าเป็นเจดีย์สถานอย่างหนึ่ง รอยพระพุทธบาทนี้ได้ค้นพบเมื่อประมาณ ๓๕๐ ปีเศษ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๖๓—๒๑๗๑) สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

ตามพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ว่า ในสมัยนั้น มีพระภิกษุไทยคณะหนึ่งได้เดินทางไปยังลังกาทวีปเพื่อไปนมัสการรอยพระพุทธบาทที่เขาสุมนกูฏ พระสงฆ์ลังกาได้ถามพระสงฆ์ไทยว่า เหตุใดจึงต้องออกไปบูชารอยพระพุทธบาทถึงลังกาทวีป ในประเทศไทยก็มีรอยพระพุทธบาทอยู่แล้ว ที่เขาสุวรรณบรรพตซึ่งเป็น ๑ ใน ๕ แห่งตามความเชื่อของชาวลังกา ๕ แห่งที่เหลือคือ ที่เขาสุมนกูฏแห่งหนึ่ง ที่เมือง

โยนกบุรีแห่งหนึ่ง ที่หาดในลำน้ำนัมทานที่แห่งหนึ่ง และที่
เขาสุวรรณมาลิกอีกแห่งหนึ่ง ครั้นพระภิกษุคณะนั้นเดินทาง
กลับมา ก็ได้กราบทูลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมให้ทรงทราบ
พระองค์จึงโปรดให้มีตราส่งไปยังหัวเมืองต่างๆ ให้ตรวจดูตาม
ภูเขาว่าจะมีรอยพระพุทธรูปอยู่แห่งใดบ้าง

ในเวลานั้น เจ้าเมืองสระบุรีสืบได้ความจากพรานบุญว่า
ครั้งหนึ่งเคยไปไล่เนื้อในป่าริมเชิงเขา ได้ยิงถูกเนื้อทราย
บาดเจ็บไม่ถึงตาย เนื้อทรายตัวนั้นหนีเข้าไปในซุ่มไม้บนไหล่
เขา แต่พอสักครู่หนึ่งก็เห็นเนื้อทรายตัวนั้นวิ่งออกจากซุ่มไม้
ไป และหายจากบาดเจ็บ กลับเป็นปกติดังเก่า ก็นึกประหลาด
ใจ จึงเดินตรงเข้าไป พยายามแหวกไม้รกบนไหล่เขานั้น ก็
พบศิลาเป็นแอ่งมีน้ำขังอยู่ มีลักษณะเหมือนรูปเท้าคน ขนาด
ยาวสักศอกเศษ ก็สำคัญว่าเนื้อทรายคงจะหายจากบาดเจ็บ
เพราะกินน้ำนั้น จึงลองดักน้ำเอามาทาตัวดู ก็ปรากฏว่ากลาก
เกลอนที่เป็นอยู่มานาน ก็หายไปหมดสิ้น

เจ้าเมืองสระบุรีจึงมีใบบอกเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา เมื่อ
พ.ศ. ๒๑๖๗ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงดีพระทัย เสด็จ
พระราชดำเนินไปทอดพระเนตรทางชลมารค จอดเรือพระที่นั่ง

ณ สถานที่เรียกว่าท่าเรือ (คือที่ว่าการอำเภอท่าเรือ จังหวัด
 พระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน) เมื่อเสด็จขึ้นแล้วนายพรานบุญ
 เป็นมัคคุเทศก์นำลัดดัดตรงไปยังเชิงเขาแห่งนั้น เมื่อทอด
 พระเนตรแล้วก็ทรงแน่พระทัยว่าเป็นรอยพระพุทธรูปอย่าง
 แน่นนอน เพราะมีลายลักษณะเป็นกงจักรประกอบด้วยมหามงคล
 ๑๐๘ ประการ สมด้วยพระบาลี และตรงกับที่พระสงฆ์ลังกา
 แจ้งมา ก็ทรงโสมนัสเลื่อมใสยิ่ง ถวายทศนักษเหนืออุมางค
 ศิโรตม์ด้วยเบญจางคประดิษฐ์เป็นหลายครา รวมทั้งเหล่า
 เสนาบดีและนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งปวงต่างกระทำสักการบูชา
 ด้วยจิตโสมนัสยิ่งนัก สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงพระราช
 อุทิศพื้นที่ถวายเป็นบริเวณออกไปโยชน์หนึ่งโดยรอบ แล้ว
 ตรัสสั่งให้สร้าง คฤหาสน์ สวมรอย พระ พุทธบาท ไว้ชั่วคราว
 ครั้นเสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงทรงเริ่ม
 งานสถาปนาयภที่พระพุทธรูปท่านเป็น พระมหาเจดีย์สถาน
 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างมณฑปยอดเดียวสวม ณ รอยพระ-
 พุทธบาท กำหนดเป็นพุทธเจดีย์ และสร้างปูชนียวัตถุต่างๆ
 เช่น พระพุทธรูป พระอุโบสถ พระวิหาร กุฏิสงฆ์ ฯลฯ
 เป็นต้น และโปรดให้ฝรั่งส่องกล้องตัดทางสถลมารคกว้างสิบ

ว่า ตรงตลอดตั้งแต่ทำเรือขึ้นไปจนถึงเขาสุวรรณบรรพต เพื่อ
ให้ประชาชนเดินทางไปนมัสการได้โดยสะดวก นอกจากนั้น
ยังได้โปรดให้ตั้งพระราชนิเวศน์ที่เชิงเขาพระพุทธรบาทแห่งหนึ่ง
และพระตำหนักทำเจ้าสนุกริมน้ำอีกแห่งหนึ่ง เพื่อเป็นที่
ประทับเวลาเสด็จไปทรงนมัสการพระพุทธรบาท งานก่อสร้าง
ทั้งหมดนี้ใช้เวลาสิบจึงสำเร็จ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้
เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปทำการฉลอง มีมหรสพสมโภช๑วัน
แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงศรีอยุธยา

ในการที่ทรงพระราชอุทิศพื้นที่๑ โยชน์รอบพระพุทธรบาท
ถวายเป็นพุทธบูชา บรรดาถวัลย์ผลซึ่งได้จากเนื้อที่นี้ ให้
จ่ายเป็นค่าบำรุงรักษาพระพุทธรบาท และยกขึ้นเป็นเมืองชั้น
จัตวา ชื่อเมืองปรีตปะเพ็งมาดเป็นอำเภอขึ้นกับเมืองสระบุรี
ในรัชกาลที่ ๕ และโปรดให้ชาวนครจักร์ในเขตพื้นจากหน้าที่
ราชการอื่น ตั้งให้เป็นขุนโกลนเป็นข้าพระ ปฏิบัติหน้าที่รักษา
พระพุทธรบาท พระราชทานราชทินนามบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ
ประจำตำแหน่งผู้มีหน้าที่รักษาพระพุทธรบาท ตามความสำคัญลด
หลั่นกันไป เช่นหัวหน้าเป็น ขุนสัจพันธ์กรีนพุกหา พนมโกลน
รองลงมาเป็น หมื่นสุวรรณปราสาท หมื่นแผ้วอากาศ หมื่น

จินชาตุ ห่มนศรีสัปบุรุษ เป็นผู้รักษาดูเฉพาะองค์พระมณฑป
เป็นต้น

ในสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ โปรดให้ปฏิสังขรณ์พระ-
มณฑปพระพุทธบาท ด้วยของเดิมทรุดโทรมและในครั้งนั้นเอง
ได้เปลี่ยนตัวเครื่องบนใหม่ กับแปลงพระมณฑปให้เป็นห้ายอด
ซึ่งของเดิมเป็นยอดเดียว และปฏิสังขรณ์วัดอุสสถานต่าง ๆ
ทั่วพระอาราม การบูรณะครั้งนี้ยังไม่เสร็จก็พอดีสันรัชกาล
ถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ได้โปรดให้บูรณะต่อ
โดยให้สมเด็จพระเจ้าตากโม พระสังฆราชเป็นผู้อำนวยการ
ปฏิสังขรณ์ จากหนังสือคำให้การขุนโชดน กล่าวถึงการ
ปฏิสังขรณ์ครั้งนั้นว่า องค์พระมณฑป สูง ๑๘ วา ๒ ศอกกลับ
ใช้เงินดาดพื้นหนัก ๖๐๐ ชั่ง ใช้กระจากเงินแผ่นใหญ่ประดับ
ฝาผนังด้านใน การสร้างเกือบบริบูรณ์ในรัชกาลนี้

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้
ปฏิสังขรณ์สิ่งต่าง ๆ ในวัด โดยเฉพาะทวารพระมณฑปนั้น
ประดับมุกถึง ๘ บาน

พ.ศ. ๒๓๐๕ ตอนใกล้จะเสียดวงศรัยบุรุษครั้งที่ ๒ นั้น มีกองอาสาจีนคุมพรรคพวกประมาณ ๓๐๐ คน ไปยังพระพุทธบาท ได้ลอบเอาทองคำที่หุ้มพระมณฑปทองคำน้อยและแผ่นเงินที่ปูลาดพระมณฑปไปหมด ทั้งเผาพระมณฑปเสียหายยับเยิน เป็นเหตุให้บานประตูประดับมุกทั้ง ๘ แผ่นนั้นไหม้ทั้งหมด เมื่อเนือความนี้ทราบถึงพระภรรณ จึงทรงตั้งหลวงอภัยพิพัฒน์ นายค่ายให้สืบสวน ได้เนือเงินกลับคืนมา ๒๐ ชั่งเศษ กับเนือทองคำหนัก ๑๓ ตำลึงส่งเข้ามาถวาย ในครั้งนั้นบ้านเมืองยังมีข้าศึกติดพันอยู่ จึงไม่มีการบูรณะแต่ประการใด จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท พระอนุชาธิราช เสด็จขึ้นไปทรงอำนวยการปฏิสังขรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ ในการนี้ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท มีพระราชศรัทธาแบกลำของเครื่องบนตัวหนึ่ง เสด็จพระราชดำเนินตั้งแต่ท่าเรือขึ้นไปจนถึงพระพุทธบาท การปฏิสังขรณ์พระมณฑปครั้งนี้ ได้เปลี่ยนจากห้ายอดมาเป็นยอดเดียวอีกครั้งหนึ่ง ดังเห็นได้ในปัจจุบัน ก็ได้ซ่อมแซมวัดกุสุมาณต่างๆทั่วพระอาราม

ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิด
อันตรายแก่พระมณฑปอีกครั้งหนึ่ง คือมีผู้ไปนมัสการพระ-
พุทธบาท จุดเทียนเพื่อเป็นพุทธบูชา และเทียนได้ไหม้มา
ลุกลามไปจนไหม้พระมณฑปองค์น้อยเสียหายหมด จึงโปรด-
เกล้าฯ ให้สร้างใหม่ตามแบบเดิม กับปิดทองฝาผนังในคราว
นั้นด้วย

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
เกล้าฯ ให้สร้างพระมกุฏกัณฑ์เจดีย์อยู่ใกล้พระมณฑป ให้
เปลี่ยนเครื่องบนพระมณฑป เปลี่ยนแผ่นเงินที่ปูพื้นพระมณฑป
เป็นเสื่อเงิน และได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงนมัสการ
พระพุทธรูปและทรงยกยอดพระมณฑปกับบรรจุพระบรมธาตุ
ที่ พระมกุฏกัณฑ์เจดีย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวง และซ่อมผนังด้านใน
พระมณฑป เสร็จแล้วเขียนลายทอง ทรงเพิมบันไดนาคจาก
๒ ทางขึ้นเป็น ๓ ทาง พร้อมกับหล่อหัวนาคเชิงบันไดด้วย
ทองสำริด และในปลายรัชกาลนี้ ได้โปรดให้รื้อพระมณฑป
สร้างใหม่ทั้งหมด เพราะของเก่าชำรุดมาก เทวรูปศิลาที่ถูก

ไฟไหม้หักพัง ก็ทรงให้หล่อขึ้นใหม่ แต่ยังไม่ทันขุดลงมณฑล
เหนือพุ่มข้าวบิณฑ์ยอดพระมณฑป ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน

ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงขกยอดพระมณฑป ใน พ.ศ.
๒๔๕๖ และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเครื่องสูงไว้ในพระมณฑป
เพื่อเป็นเกียรติยศแก่พระพุทธรูป ต่อมาสมเด็จพระพุทธเจ้า
(นวม) วัดอนงคาราม ธนบุรี ในตำแหน่งผู้กำกับ
การพระพุทธรูป ได้บูรณะอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ได้ทำพระมณฑป
เป็นคอนกรีตทั้งหลัง แต่ยังไม่ทันสำเร็จก็พอสันรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้โปรดให้บูรณะทั่วทั้งบริเวณพระพุทธรูปอีกครั้งหนึ่ง เสร็จ
แล้ว ได้เสด็จพระราชดำเนิน ไปทรงขกยอดพระมณฑปใหม่
ทั้งยังได้เสด็จไปทรงนมัสการหลายครั้ง

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาล
ปัจจุบัน ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพระราชพิธี
ขกพระจุลมงกุฎยอดพระมณฑป เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๔๙๕
ต่อมาได้เสด็จพระราชดำเนิน ไปทรงเปิดพระบรมราชานุสรณ์
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๐๓ อีก
ครั้งหนึ่ง

การปฏิสังขรณ์สิ่งต่าง ๆ ในวัดนี้ ได้กระทำติดต่อกัน
มาจนกระทั่งปัจจุบัน

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระมณฑป

เป็นพระมณฑปยอดเดียว ที่สร้างอย่างวิจิตรงดงามมาก
มองเห็นเด่นแต่ไกล สร้างในลักษณะเดียวกับพระมณฑป
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก่ออิฐถือปูน ฝาผนังทั้ง ๔ ด้าน
ประดับด้วยแผ่นลายโลหะปิดทอง รูปเทพพนม ถิ่นนร ถิ่นร
ระหว่างลายปิดทอง ติดกระຈกสี่ทองทั้งองค์ มีลายย่อเหลี่ยม
ไม้สิบสอง ประดับบัวคว่ำบัวหงาย ประดิษฐ์ลายปิดทอง
ติดกระຈกเรียงรายรอบองค์พระมณฑปทั้ง ๔ ด้าน ส่วนยอดยก
เป็นชั้นรวม ๗ ชั้น สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก มีช่องฟ้า
ใบระกา หน้าบันปิดทองล่องชาดติดกระຈกสี่เชิงชายทั้ง ๔ ด้าน
มีกระดึงแขวนอยู่โดยรอบ ดังท่านสุนทรภู่ได้บรรยายไว้ใน
นิราศพระบาทว่า

“...ใบระกาหน้าบนชั้นมุก

สุวรรณสุกแก้วสี่ประภัสสร

ดูสูงเยี่ยมเทียมยอดดุษุนทร

กระจิ่งซ้อนแซมใบระกาบัง

นาคสะดุ้งมีกระดิ่งประดับห้อย

ใบโพธิ์ร้อยบรรเลงอยู่แห่งหงษ์

เสียงประสานกังสดาลกระดิ่งดัง

วิเวกวังเวงในหัวใจครัน...”

ยอดพระมณฑปนี้สร้างมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
และได้รับการบูรณะต่อ ๆ มา ในครั้งหลังสุดนี้ สมเด็จพระ
พุทธมหาราช (นวม พุทธสรมหาเถระ) วัดอนงคาราม
ธนบุรี ผู้กำกับการพระพุทธรูปได้จัดการซ่อมแซมขึ้น ครั้น
เสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้กราบบังคมทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเสด็จพระราชดำเนิน ไปทรงประ-
กอบพระราชพิธียกพระจุลมงกุฎเหนือพุ่มข้าวบิณฑ์ ยอดพระ-
มณฑป เมื่อวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ดังกล่าวแล้วข้างต้น

พระมหามณฑปด้านเหนือและด้านใต้ มีประตูเข้าออก
ด้านละ ๒ ประตู แต่ละประตูมีซุ้มสร้างด้วยปูนประดิษฐ์

ลวดลายงดงาม บานประตูแต่ละบานประดับด้วยมุก เป็น
รูปภาพรามเกียรติ์ทั้งบาน ท่านสุนทรภู่ได้บรรยายไว้ใน
นิราศพระบาท อิกว่า

“...บานทวารลานแลล้วยลายมุก
นำสนุกในกระหนกดูผกผัน
เป็นนาคครุฑยุคเหนี่ยวในเครือวัลย์
รูปยักษ์ยืนยืนกอดกระของกุม
สิงโตอัดกักก้านกระหนดเกี่ยว
เทพเหนี่ยวเครือกระหวัดหัตถ์ขุม
ขมพู่พานกอดก้านกระหนกรุม
สุครีพกุมขรรค์เงอในเครือวง
รูปนารายณ์ทรงขัครุทาเหิน
พรหมเจริญเสด็จยังบัลลังก์หงส์
รูปอมรกรกำพระธำมรงค์
เสด็จทรงคชสารในบานบัง...”

บานมุกทั้ง ๘ บานนี้ เป็นฝีมือช่างสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ
ให้สร้างขึ้นอย่างเดียวกับที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โปรด
ให้สร้างไว้แต่เดิมและได้ถูกเพลิงไหม้ไป

พระมณฑปน้อย ประดิษฐานอยู่ภายในพระมณฑปใหญ่ สร้างด้วยไม้แกะสลัก ปัดทอง ประดับกระจกสีโดยตลอด พระมณฑปนี้สร้างสวมรอยพระพุทธรูปไว้

รอยพระพุทธรูป ประดิษฐานอยู่ภายในพระมณฑปน้อยมีรูปลักษณะเป็นรอยเท้าคนขนาดใหญ่เหยียบประทับลงบนพื้นศิลา มีขนาดกว้าง ๒๑ นิ้ว ยาว ๕ ฟุต ลึก ๑๑ นิ้ว ทับรอยพระพุทธรูปมีทองคำปิดหุ้มอยู่โดยตลอด ที่พื้นเหนือศิลาถือเป็นขอบไว้ เป็นรูปบัวคว่ำบัวหงาย หุ้มทองคำประดับเพชรพลอย

ส่วนพื้นภายในพระมณฑปนั้น มีเสื่อเงินที่สานขึ้นด้วยเส้นเงินแท้ ๆ ปูลาดอยู่เป็นประจำ เดิมเสื่อเงินนี้มิได้เป็นรูปเสื่อ แต่เป็นแผ่นเงินปัดต่อ ๆ กันไปจนเต็มพระมณฑป ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวโปรดให้เปลี่ยนแปลงแผ่นเงินเป็นรูปเสื่อเงิน ที่ผนังทั้ง ๔ ด้านเขียนลายทองล่องชาดมีรูปตราพระราชลัญจกรในรัชกาลที่ ๔ คือ พระมหามงกุฎและพระขรรค์ ประดิษฐานอยู่บนพานแว่นฟ้า มีเสวตฉัตรคู่ซ้ายขวาประกอบลวดลายกระหนก ส่วนบนพื้นเพดาน มีรูปดาวทอง จำหลักลายวิจิตรปัดทองประดับกระจกอย่างสวยงามติดอยู่เป็นระยะ ๆ

สำหรับทางขึ้นไปยังพระมณฑปนี้ มีทางขึ้น ๒ ทาง คือ บันไดทางทิศตะวันตก และทางทิศเหนือที่เชิงบันไดทั้งสอง มีหัวนาคหล่อด้วยสำริด โดยบันไดทางทิศตะวันตกหล่อเป็นนาค ๕ เศียร สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ ประจำเชิงบันได ๒ สาย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้างขึ้นเป็น ๓ สาย และหล่อศีรษะนาคประจำบันไดเพิ่มขึ้นด้วยส่วนทางด้านทิศเหนือ มีบันไดนาคอีกคู่หนึ่ง เป็นนาค ๑ เศียร และแต่ละเศียรสวมมงกุฏ เป็นของมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

๒. พระอุโบสถ

ตั้งอยู่บริเวณไหล่เขาใกล้กับพระมณฑป เป็นพระอุโบสถขนาดย่อม สร้างด้วยอิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี มุขลด ๒ ชั้น มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ประดับกระจกสีทอง หน้าบันเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ บานประตูหน้าต่างมีตรา ๔ รัชกาล คือ ปทุมอุณาโลม ครุฑ ปราสาท และ มงกุฏ อยู่ตรงกลางลายกระหนก ส่วนบานประตูด้านหน้าเป็นรูปเชือกวาง ประกอบลายดอกพุดตาน

พระอุโบสถนี้มีลักษณะแปลก คือ ทำเสาดิดกับผนัง ตัวเสามีบัวหัวเสา และลายกระจิงปิดทอง ประดับกระຈัก สี่มาเป็นสี่มาคู่อยู่บนฐานกลีบบัว เดิมสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงสร้างพระอุโบสถหลังนี้ขึ้นพร้อมพระมณฑป ต่อมาได้ชำรุดโทรมมาก สมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทธสรมหาเถระ) ผู้กำกับการพระพุทธรูปและพระสุริยคณาจารย์ เจ้าอาวาสวัดพระพุทธรูปในขณะนั้น ได้จัดการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑

พระประธาน ในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสำริด ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๑ คืบ ๔ นิ้ว สูง ๒ ศอก ๘ นิ้ว

๓. พระวิหารหลวง

ตั้งอยู่บริเวณลานเบ้องล่าง ด้านทิศตะวันตกของพระมณฑป ตรงเชิงบันไดท้ายพิภูล ใกล้กับพระราชวังโบราณ เป็นพระวิหารขนาดใหญ่ ยาวถึง ๑๖ ห้อง สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง คงจะใช้เป็นท้องพระโรงมาก่อนได้รับการปฏิสังขรณ์มาตลอด

พระวิหารหลังนี้ก่อด้วยอิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้อง
ไทย ปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑสถาน สำหรับเก็บของที่มิใช่
อุทิศบูชาพระพุทธบาท และโบราณวัตถุอันเกี่ยวเนื่องด้วย
พระพุทธบาท เปิดให้ประชาชนเข้าชมเวลาว่างประจำปี

๔. พระวิหารคลัง

มีด้วยกัน ๓ หลัง คือ วิหารคลังบน วิหารคลังกลาง
และวิหารคลังล่าง วิหารนี้สร้างมาแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรง-
ธรรม เพื่อใช้เป็นที่เก็บเครื่องพุทธบูชา

ในวิหารแต่ละหลัง มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ คือ
วิหารคลังบน มีพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ และรูปถ่ายสีจันทน์
นั่งปรนมนมัสการอุปสมบท เป็นรูปหล่อด้วยโลหะ วิหาร
คลังล่าง หรือวิหารจีน มีพระพุทธรูปจีน องค์ใหญ่ เรียกว่า
พระกวนอิม (ความจริง พระกวนอิม ยังเป็นพระโพธิสัตว์)
กับพระพุทธรูปอื่น ๆ อีกหลายองค์ ชาวจีนนับถือเลื่อมใสกัน
มาก และวิหารคลังกลางก็มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่หลาย
องค์เช่นกัน

๕. พระวิหารพระป่าเลไลยก์

ตั้งอยู่ด้านใต้ของพระมณฑป เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ หน้าตักกว้าง ๓ ศอก สูง ๔ วา ๓ ศอก ๒ นิ้ว และพระพุทธรูปไสยาสน์อีกองค์หนึ่ง ยาว ๖.๒๐ เมตร กับพระพุทธรูปปางต่าง ๆ อีกมากมาย

๖. พระเจดีย์ธาตุพนม

ตั้งอยู่หน้าพระวิหารพระป่าเลไลยก์ สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศกดิพลเสพย์ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างตามแบบพระธาตุพนม หลังจากเสร็จจากการปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์ ภายในเจดีย์ประดิษฐานพระพุทธรูปที่สำคัญหลายองค์

๗. พระมกุฏกัณฐะเจดีย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างด้วยหินอ่อน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ อยู่ใกล้กับพระมณฑป ด้านเหนือ ภายในบรรจุพระบรมธาตุไว้ด้วย

๘. รูปถ่ายสังจพันธ์

ประดิษฐานอยู่ในกุฏิเชิงเขาพระพุทธรบาท ได้เขย่นตกลงมา ตามนัย พระบาลีในปุนโณวาทสูตรกล่าวว่า

พระเถระ องค์นี้ ได้กราบทูลเชิญพระพุทธเจ้าประดิษฐานรอย
พระพุทธบาทไว้ ณ ใต้เขาแห่งนี้ และยังมีรูปจำลองถ้ำนี้องค์
นี้อีกแห่งหนึ่งในวิหารคลังบน

๘. ศาลาเปลื้องเครื่อง

เป็นศาลาโถง หลังเล็ก ๆ ตั้งอยู่เชิงบันไดนาค เป็น
ศาลาแบบไทย ประดับช่อฟ้า ใบระกา สร้างขึ้นในสมัย
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เพื่อใช้เป็นที่สำหรับเปลื้องเครื่อง
ทรงในเวลาเสด็จมาทรงนมัสการพระพุทธบาท

๑๐. พระบรมราชานุสรณ์สมเด็จพระเจ้า- ทรงธรรม

เป็นอาคารรูปจัตุรมุข กว้าง ๔.๕๐ เมตร ยาว ๘.๒๕
เมตร สูง ๑ เมตร หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ ประดับ
ช่อฟ้าใบระกา หน้าบันลงรักปิดทอง ประดับกระฉาก เป็นที่
ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

๑๑. กุฏิภิกษุเฝ้าวัด

เป็นตึกคารูปัฏกสองคน บันไดกระบองอยู่บนแท่น
ทั้งสองข้างประตูใหญ่ ด้านหน้าพระมณฑปเรียกประตูนี้ว่า

ประตูปักข์ สร้างตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
 ปักข์สองตอนนี้เรียกกันว่ากุมภภัณฑ์เผี้ยววัด จุดประสงค์ที่สร้าง
 ปักข์ไว้หน้าประตู ก็เพื่อขับไล่ปีศาจ ความเลวร้ายมิให้เข้าไป
 ในบริเวณพระพุทธรูป

๑๒. ศาลโกมารภัก

ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระมณฑป ตรงข้ามกับพระวิหาร
 หลวง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางลีลา และรูปหมอชีวก-
 โกมารภัก

๑๓. เขายนต์

ตั้งอยู่ด้านหน้าพระมณฑป เป็นเขาที่เกิดขึ้นเองโดย
 ธรรมชาติ และได้รับการตกแต่งเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยเพื่อความ
 สวยงาม บนยอดเขามีเจดีย์หลายองค์ ตรงเชิงเขามีกุฏิหลัง
 เล็ก ๆ ๕ หลัง ประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ

๑๔. เทวรูปพระกาฬ

ประดิษฐานอยู่ในศาลด้านเหนือของวิหารคลังล่าง หรือ
 วิหารจีน เป็นที่เคารพนับถือของชาวจีนมาก

๑๕. เขาโพธิลังกา

อยู่ด้านหลังพระมณฑป บนเขามีเจดีย์ขนาดต่าง ๆ หลายองค์ สามารถเห็นได้แต่ไกล และยังมีวิหารที่สำคัญ ๆ อีกหลายหลัง ประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ และเทวรูปอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพนับถือของชาวจีน

นอกจากนี้ยังมีบ่อพรานล้างเนื้อ อยู่ห่างจากพระมณฑปประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร บ่อนี้เกิดจากโพรงหินโดยธรรมชาติ ในโพรงมีน้ำไหลซึมออกมาไม่ขาดสาย และกล่าวกันว่าน้ำนี้มักกลืนกวาดล้างเลือดมิพูนียมตักน้ำไปอาบและดื่มกินด้วย เชื่อกันว่าสามารถรักษาโรคบางอย่างได้ ปัจจุบันได้ก่อขอบศิลาไว้สูงประมาณ ๑ เมตร ป้องกันน้ำที่ไหลออกมาไม่ให้ไหลลงดิน

ลำดับเจ้าอาวาส

เนื่องจากวัด พระพุทธบาทนี้สร้างมาตั้งแต่ สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม กรุงศรีอยุธยา จึงไม่สามารถหาหลักฐานได้ว่ามีเจ้าอาวาสรูปใดครองวัดบ้าง ป्राกฏหลักฐานเพียงในรัชกาลที่ ๓ เท่านั้นดังนี้

๑. พระครูพุทธบาล (พา)
๒. พระครูพุทธบาล (นุช)
๓. พระครูพุทธบาล (พุด)
๔. พระครูญาณมุนี (เปล่ง อภิโกสขโช)
พ.ศ. ๒๔๕๗—๒๔๕๘^(๑)
๕. พระครูสรกิจพิมล (ฉิม ชินวโส)
พ.ศ. ๒๔๕๐—๒๔๕๖
๖. พระธรรมรัตนากร (มณี สุพฺพโจ)
พ.ศ. ๒๕๐๒—ปัจจุบัน

(๑) เจ้าอาวาสลำดับที่ ๔ กับที่ ๕ ไม่แน่ว่ารูปใดก่อนหลัง ตาม พ.ศ. ก็ควรเป็นรูปที่ ๕ ก่อนถัดจาก หนังสือประวัติวัดหัวรอราชอาณาจักร เล่ม ๑ หน้า ๔๒๓-๔๒๔ ของกรมการศาสนากระทรวงศึกษาธิการ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๕

๕. วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดสุวรรณดาราราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่บริเวณคลองกำแพงเมืองเก่า ริมบ่อนเพชร ตำบลหอรัตนชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เขตและอุปจารของวัด

วัดสุวรรณดาราราม มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ที่ราชพัสดุ

ทิศใต้ ติดต่อกับ แม่น้ำป่าสัก

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ แม่น้ำป่าสักและถนนอุโมง

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ที่ราชพัสดุ

บริเวณที่ตั้งของวัดมีเนื้อที่ทั้งหมด ๑๑ ไร่ ๓ งาน แบ่งเป็น ๒ เขต คือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส

ที่ธรณีสงฆ์

ที่ธรณีสงฆ์มีจำนวน ๕ แปลง ด้วยกันอยู่ที่อำเภอบางปะอิน ๒ แปลง เนื้อที่ ๑๖๔ ไร่ ๒ งาน ๘ ตารางวา ที่อำเภออุทัย ๒ แปลง เนื้อที่ ๒๐ ไร่ และที่ อำเภอพระนครศรีอยุธยา ๑ แปลง เนื้อที่ ๒ ไร่ ๔๔ ตารางวา

นามวัดและประวัติความเป็นมา

วัดสุวรรณคารารามเดิมชื่อวัดทอง สมเด็จพระปฐมบรม
ชนกนาถแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ (พระนามเดิม “ทองดี”
รับราชการเป็นยกกระบัตรมหาดไทย ในแผ่นดินสมเด็จพระ-
เจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงเป็นพระราชบิดาของพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ทรงสร้างขึ้นในสมัยกรุงศรี-
อยุธยาเป็นราชธานีกล่าวกันว่าทรงสร้างเพื่ออุทิศถวายพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในโอกาสทรงผนวช
แต่ปรากฏว่าขณะเป็นพระภิกษุมิได้เสด็จประทับที่วัดนี้เลย ครั้น
เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ วัดได้ถูกทำลาย
จนเหลือแต่ซากปรักหักพัง จนถึง พ.ศ. ๒๓๒๘ เมื่อพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จขึ้นเสวยราชสม-
บัติได้ ๓ ปี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำการปฏิสังขรณ์
วัดนี้ใหม่ทั้งหมด โดยทรงรวบรวมช่างฝีมือครั้งกรุงเก่าให้ร่วม
กันออกแบบก่อสร้าง แล้วพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดสุวรรณ
คาราราม” เพื่อให้เป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระบรมชนกนาถ
และยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงนับแต่นั้นมา

สิ่งก่อสร้างทั้งหมดที่มีปรากฏอยู่ในปัจจุบัน มิใช่สิ่งที่
 สร้างมาแต่เดิม แต่เป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์ในพระบรม-
 ราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ทำการปฏิสังขรณ์
 และทรงสร้างเพิ่มเติมเป็นลำดับมาทุกรัชกาล โดยในรัชกาลที่
 ๒ ถึง ๓ มีการสร้างศาลาการเปรียญและซ่อมภาพเขียนในพระ
 อุโบสถที่ชำรุด ในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเจดีย์
 ใหญ่ ๑ องค์ พระวิหาร ๑ หลัง ศาลาโรงครัวและกำแพงแก้ว
 รอบพระอุโบสถและพระวิหารเพิ่มเติม ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้ทรง
 ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ศาลาการเปรียญรวมทั้งหมดทั่วพระอา-
 ราม ในรัชกาลที่ ๖ ทรงซ่อมแซมพระอุโบสถส่วนที่ชำรุดอีก
 มีการเปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาและซ่อมภาพเขียนบนผนังภายใน
 และในรัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระวิหาร
 และเขียนภาพฝาผนังเดิมแทนภาพที่ชำรุด สำหรับในรัชกาลปัจ-
 จุบันมีการบูรณะพระอุโบสถ พระวิหารและสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ภายใน
 วัดครั้งใหญ่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ โดยเหตุนี้ วัดสุวรรณดาราม
 จึงนับเป็นวัดสำคัญยิ่งสำหรับพระบรมราชจักรีวงศ์วัดหนึ่ง กับ
 มีพระราชประสงค์ที่พระมหากษัตริย์ทุก ๆ พระองค์ เมื่อแรก
 ทรงขึ้นครองราชสมบัติ จักต้องเสด็จพระราชดำเนินไปประ-

ประดิษฐานในวัดนี้มานานตั้งแต่ครั้งสร้างพระวิหาร ส่วนประกอบมีการสร้างเรือนแก้วด้วยไม้สัก ลมรักปิดทองไว้ในคราวนี้ด้วย

๕. พระเจดีย์

พระเจดีย์องค์นี้ตั้งอยู่ด้านหลังพระวิหาร เป็นเจดีย์ทรงกลม รูปกลมพาง สร้างบนฐานใหญ่ ๔ เหลี่ยมสูง มีบันไดขึ้นได้ทางด้านตะวันตก และมีบริเวณเดินได้โดยรอบฐานองค์พระเจดีย์ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ และที่ ๔ แต่มาสำเร็จบริบูรณ์ในรัชกาลที่ ๕ ภายในพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุด้วย

อนึ่ง ในบริเวณพื้นที่ด้านทิศเหนือ ทิศใต้และทิศตะวันตก มีพระเจดีย์องค์ย่อม สร้างเรียงรายไว้ทั้ง ๓ ด้านของพระเจดีย์องค์ใหญ่ มีจำนวน ๑๐ องค์ด้วยกัน ด้านล่างเป็นฐานเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ส่วนบนเป็นทรงกลมทำเป็นรูทางยาวเป็นเส้น ๆ ทั่วทั้งส่วนบนคอระฆัง และประดับยอดด้วยบัวหางงอนเรียงเป็นชั้น ๆ มีรูปลักษณะเช่นเดียวกันทั้ง ๑๐ องค์

๖. ศาลาการเปรียญ

ศาลาหลังนี้อยู่ในเขตสังฆาวาส เป็นศาลาก่ออิฐ ถือปูนทรงไทย ขนาดใหญ่ใช้เป็นที่พักเพื่อกุศลของชาวบ้านทั่วไป สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ แต่มาสำเร็จบริบูรณ์ในรัชกาลที่ ๓

ภายในศาลาการเปรียญหลังนี้มีอาสนะสำหรับพระสงฆ์นั่งแสดงธรรมเป็นของเก่าอยู่ ๒ หลัง ทำด้วยไม้แกะสลักกลดลาย ปิดทองประดับกระจกงดงาม

ลำดับเจ้าอาวาส

สำหรับเจ้าอาวาสวัดสุวรรณดารารามเท่าที่หลักฐานปรากฏ คือเจ้าอาวาสรูปที่ ๕ เป็นต้นไป ซึ่งอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีรายนามดังนี้

๕. พระสุวรรณวิมลศีล (สาธุ)

๖. พระสุวรรณวิมลศีล (มี)

๗. พระสุวรรณวิมลศีล (หนู)

๘. พระสุวรรณวิมลศีล (ดิษฐ์)

๙. พระสุวรรณวิมลศีล (ลับ)

๑๐. พระศรีสุธรรมมุนี (อาจ) ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่พระพิมลธรรมเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร

๑๑. พระราชสุวรรณโสภณ (โกย)

๑๒. พระสุวรรณวิมลศีล (ลำพวย) เป็นเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

๖. วัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร

ยี่นและที่ตั้งของวัด

วัดพระบรมธาตุไชยา เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร เดิมเป็นวัดราษฎร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๔๑ มีนามว่า “วัดพระธาตุไชยา” ต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เลื่อนฐานะวัดพระธาตุไชยาขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร และพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดพระบรมธาตุไชยา” เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐ วัดตั้งอยู่เลขที่ ๕๐ ตำบลเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

เขตและอุปจารของวัด

วัดพระบรมธาตุไชยา มีเนื้อที่ทั้งหมด ๔๒ ไร่ ๑ งาน มีอาณาเขต ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ถนนรักษันรภิจ

ทิศใต้ ติดต่อกับ คลองไชยา

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ทางหลวงจังหวัด

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ คลองไชยา

พื้นที่ของวัดแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ เขตพุทธาวาส

และเขตสังฆาวาส

ภายในเขตพุทธาวาส ซึ่งกำแพงแก้วล้อมรอบนั้น

ประกอบด้วยพระวิหารหลวงพระบรมธาตุไชยาพระอุโบสถ
พระพุทธรูปศิลาทรายแดง ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และพลับพลาที่
ประทับ

เขตสังฆาวาสอยู่ทางซีกด้านใต้ ประกอบด้วยหมู่กุฏิที่
พระสงฆ์อยู่อาศัย

ที่ธรณีสงฆ์

ที่ธรณีสงฆ์ของวัดนี้ทั้งหมด ๓ แปลง แปลงที่ ๑-๒
อยู่ที่ตำบลเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีเนื้อที่
ทั้งหมด ๓ ไร่ ๓ งาน ๑๐ ตารางวา และแปลงที่ ๓ อยู่ที่ตำบล
โมถ่าย อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีเนื้อที่ ๒ ไร่ ๒ งาน

ประวัติความเป็นมาและการปฏิสังขรณ์ วัด

วัดพระบรมธาตุไชยานับเป็นวัดที่มีอายุเก่าแก่มาก
สังเกตได้จากโบราณสถานที่ปรากฏ ดังนี้

๑. สมัยทวารวดี มีพระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่เท่าคน และขอมกว่าหลงเหลืออยู่จนกระทั่งปัจจุบันทำให้เชื่อได้ว่าวัดนี้ หรือสถานที่นั้นมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดี คือระหว่าง พ.ศ. ๑๐๐๐—๑๒๐๐

๒. สมัยศรีวิชัย มีองค์พระเจดีย์และพระมหาธาตุ แบบสมัยศรีวิชัยปรากฏอยู่เป็นปูชนียสถานอันศักดิ์สิทธิ์ โดยมิได้มีการดัดแปลง ยกเว้นตอนส่วนยอด เนื่องจากพังลง แล้วสาบสูญไป จึงทำใหม่เป็นศิลปะแบบไทย และยังมีรูปสัมฤทธิ์ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ขนาดใหญ่ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร และมีองค์ขนาดย่อมรวมถึงที่ทำด้วยศิลาอีกหลายองค์ มากกว่าที่มีในสถานที่ใดในปัจจุบัน รวมทั้งเศษหักพังของโบราณวัตถุสมัยเดียวกันอีกหลายชิ้น ทำให้เชื่อได้ว่าวัดนี้มีอายุรุ่งเรืองอยู่ในสมัยศรีวิชัย คือระหว่าง พ.ศ. ๑๒๐๐—๑๕๐๐ ด้วย

๓. สมัยสุโขทัย ที่มีใบเสมาคู่แฝดอยู่รอบเขตอุโบสถเดิม ทำให้เชื่อได้ว่าการปรับปรุงวัดในสมัยนี้ และพุทธศิลป์ก็เป็นแบบสกุลช่างนครศรีธรรมราช ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์

ชำรุดและรื้อออก สร้างพระวิหารหลวงขึ้นใหม่ในที่พระวิหาร
เก่าที่ชำรุดและรื้อออกเช่นเดียวกันสร้างกำแพงแก้วล้อมรอบ
เขตพุทธาวาสทั้งหมด เสร็จใน พ.ศ. ๒๕๐๒

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระบรมธาตุไชยา

เป็นพุทธเจดีย์สมัยศรีวิชัย สร้างตามลัทธิมหายาน
ประมาณ พ.ศ. ๑๓๐๐ ในสมัยที่อาณาจักรศรีวิชัยกำลังรุ่งเรือง
และได้แผ่อำนาจปกครองตลอดแหลมมลายูจนถึงเมืองไชยา ตั้ง
อยู่ระหว่างพระอุโบสถกับพระวิหารหลวง ล้อมรอบด้วยพระ-
ระเบียงคดทั้ง ๔ ด้าน ความสำคัญของพระบรมธาตุองค์นี้^{๕๘๔}คือ
เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ฐานพระบรมธาตุชุดเป็นสระ กว้างประมาณ ๕๐ ซม. ลึก
ประมาณ ๖๐—๗๐ ซม. จนเห็นฐานเดิมก่อสร้างด้วยอิฐใบกปูน
ซึ่งก่อนหน้าที่จะบูรณะในสมัยพระยาภิวัฒน์ (หนู) นั้น
ฐานพระบรมธาตุยังจมอยู่ต่ำกว่าระดับพื้นดิน ปัจจุบันนี้^{๕๘๕}ยัง
อยู่โดยรอบฐานตลอดไป บางปีในหน้าแล้ง รอบ ๆ ฐาน
พระบรมธาตุจะแห้งและมีตาน้ำพุขึ้นมา จนชาวบ้านพากัน
แตกต่น ถือว่าเป็นน้ำทิพย์ที่ศักดิ์สิทธิ์ สามารถแก้โรคร้ายต่าง ๆ
ได้ ต่อมาทางวัดได้เทปูนปิดตาน้ำนั้นเสีย

ลักษณะของพระบรมธาตุไชยา มีฐานเป็นรูป ๔ เหลี่ยม
 จตุรมุข มีเจดีย์ขนาดเล็กประจำตามมุม (แต่ก่อนนั้นเป็น
 เจดีย์ศิลาทรายแดง ปัจจุบันเหลือเจดีย์ทิศตะวันตกเฉียงใต้
 เพียงองค์เดียวเท่านั้น นอกนั้นซ่อมและเปลี่ยนองค์ใหม่)
 รูปทรงขององค์พระบรมธาตุเป็นมณฑป ส่วนยอดแบ่งเป็น
 ๓ ชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยรูปสลักขนาดเล็ก องค์ระฆังของ
 สถูปนี้มีลักษณะเป็นรูป ๘ เหลี่ยม ตั้งอยู่บนรูปดอกบัวขนาดใหญ่
 เหนือองค์ระฆังเป็นบัลลังก์บัวกลมและปลียอดตามลำดับ
 เฉพาะปลียอดเดิมหุ้มด้วยเงิน เหนือปลียอดประดับด้วยฉัตร
 ทองปรุ ๓ ชั้น ฉัตรนี้ของเดิมกล่าวกันว่าทำด้วยทองคำแท้
 ต่อมาถูกคนร้ายลักเอาไป จึงต้องทำฉัตรด้วยทองวิทยาศาสตร์
 ขนประดิษฐานแทน ทางด้านตะวันออกขององค์พระมีบันได
 ขึ้นไปในองค์พระธาตุภายในกลวงเกือบตลอดยอด มีพระพุทธรูป
 ในองค์พระธาตุขนาดต่างๆ กันรวม ๕ องค์ด้วยกัน ขนาด
 ขององค์พระธาตุนี้วัดจากฐานใต้ดินถึงยอดสุด มีความสูง ๒๔
 เมตร ฐานวัดจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตกยาว ๑๓ เมตร
 และจากทิศเหนือไปทิศใต้ยาว ๑๘ เมตร

๒. พระอุโบสถ

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระวิหารคด สร้างขึ้นใหม่ แทนของเก่าที่ชำรุด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ในสมัยพระครูศิริวิทย์ เป็นรองเจ้าอาวาส และพระอรียนันท์มนี (พุทธทาสภิกขุ) ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพวิสุทธเมธี) เป็นเจ้าอาวาส พระอุโบสถหลังใหม่นี้ได้สร้างตรงบริเวณแนวพระอุโบสถเดิม แต่ขยายส่วนยาวออกไปกว่าเดิมเล็กน้อย พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปศิลาทราย สมัยอยุธยา เบื้องหน้าพระประธานประดิษฐานเสมาคู่ ซึ่งเป็นของเดิมแต่ครั้งพระอุโบสถหลังเก่า

พระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ซึ่งผิดกับพระอุโบสถอื่น ๆ ที่นิยมสร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าเมื่อกราบไหว้พระประธานในพระอุโบสถแล้ว ก็จะเป็นการกราบไหว้พระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บรรจุอยู่ในพระบรมธาตุด้านหลังไปพร้อม ๆ กัน

๓. พระวิหารหลวง

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกขององค์พระบรมธาตุ สร้างขึ้น
ถ้าเข้าไปในเขตวิหารคด ในพระวิหารหลวงมีพระพุทธรูปใหญ่
น้อยหลายองค์

พระวิหารหลวงได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ ในสมัยพระ-
ชัยยาศิขริน (หนู) พ.ศ. ๒๔๔๔ และครั้งต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๐
มีพระอรหันต์ (เงื่อม อินทปณฺโณ—พุทธทาสภิกขุ)
เจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุไชยาได้เป็นประธานในการบูรณะ
โดยรื้อพระวิหารหลังเก่าที่ชำรุดออก คงไว้แต่พระพุทธรูปและ
ฝาผนังด้านหลังพระพุทธรูป ส่วนหน้าบันของเดิมซึ่งเป็นไม้
แกะสลักลายดอกไม้เทศปิดทองประดับกระจกนั้น ได้นำไป
ตั้งแสดงในอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยา ศาลาเอน
วัฒนานนท์ พระวิหารหลวงที่สร้างขึ้นใหม่นี้ได้เสริมฝาผนัง
ให้สูงขึ้นกว่าเดิมเล็กน้อย ท้ายวิหารหลวงของเดิมเป็นห้อง
ลับแล ตัดออกเพื่อเป็นทึบมัสการพระบรมธาตุ แต่เนื่อง
จากตอนฝนตกจะสาด ทางวัดจึงปล่อยไว้เป็นห้องโถง

๗. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติไชยา

แต่เดิมโบราณวัตถุต่าง ๆ อยู่ภายในพระวิหารหลวง โดยจัดเป็นพิพิธภัณฑ์ขนาดเล็ก มีชื่อว่า "พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี" โดยมีพระครูโสภณเจตติการาม (เอี่ยม นามธมโม) อดีตเจ้าคณะอำเภอไชยา ซึ่งพำนักอยู่ ณ วัดพระบรมธาตุไชยาเป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘

ต่อมาเมื่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ใหม่เสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงย้ายศิลปวัตถุทั้งหมดจากพระวิหารหลวงนำไปตั้งแสดงในอาคารใหม่ ซึ่งประกอบด้วยอาคาร ๒ หลัง ตั้งอยู่นอกกำแพงแก้วด้านตะวันออกภายในบริเวณวัดพระบรมธาตุ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบไทยประยุกต์ อาคารหลังแรกสร้างเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๘๕ อาคารหลังที่ ๒ สร้างเสร็จ พ.ศ. ๒๔๘๘

ลำดับเจ้าอาวาส

เนื่องจากวัดพระบรมธาตุไชยาเคยเป็นวัดราษฎร์และถูกทอดทิ้งให้รกร้างมาหลายปี จนกระทั่งพระชยภิกขุวัฒน์ (หนู) มาบูรณะขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ จึงไม่สามารถสืบหาลำดับเจ้าอาวาสได้ เพียงแต่ได้รับฟังจากคำบอกเล่าว่าก่อนหน้าที่

พระขยาภิวัฒน์บูรณะวัดนั้น มีเจ้าอาวาสชื่อ เจิง ชาวบ้าน
เรียกว่า “พ่อท่านเจิง” ต่อมาคือพระวินัยธรรม (ยอด)

พระวินัยธรรม (ยอด) เป็นเจ้าอาวาสองค์ต่อมา และ
ได้ร่วมกันบูรณะวัดกับพระขยาภิวัฒน์

พระครูศิริวิชัยเจติยานุรักษ์ รักษาการแทนเจ้าอาวาส
จนพระอรุณนันทมุนี (เง่อม อินฺทปญฺโญ ปัจจุบันดำรง
สมณศักดิ์พระเทพวิสุทธิเมธี) ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส
ต่อมาท่านได้ไปประจำอยู่สวนโมกขพลาราม (วัดธารน้ำไหล)
ได้มอบหมายให้พระครูพิพิธกิจจาทร (เขื่อน) รองเจ้าอาวาส
เป็นผู้ปฏิบัติงานแทนตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา

๗. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก
ชนิดวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลในเมือง อำเภอเมืองพิษณุโลก
จังหวัดพิษณุโลก

เขตและอุปจารของวัด

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านประตุมอญ

ทิศใต้ ติดต่อกับถนนเจ้าการบุญ

ทิศตะวันออก ติดต่อกับถนนเอกาทศรถ

ทิศตะวันตก ติดต่อกับถนนพุทธบูชาและแม่น้ำน่าน

พื้นที่ของวัดมีเนื้อที่ทั้งหมด ๓๖ ไร่ ๒ งาน ๕๔ ตารางวา

พิธีกรรมสงฆ์

มี ๑ แปลง เนื้อที่ ๕ ไร่ ๓ งาน ๗๓ ตารางวา

ประวัติการปฏิสังขรณ์

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ หรือที่ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า
วัดใหญ่ เป็นพระอารามหลวงมาแต่โบราณ จากหลักฐานตาม

พงสาวดารเหนือและโบราณวัตถุสถานต่างๆ ในวัด สันนิษฐานได้ว่าพระมหาธรรมราชาลิไท กษัตริย์พระองค์ที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัยทรงสร้างพร้อมกันกับการสร้างเมืองพิษณุโลก ราว พ.ศ. ๑๕๐๐

การปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุนี้ ได้กระทำกันตลอดมาเป็นลำดับ ตามที่ปรากฏหลักฐานก็มีพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คราวที่เสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลกนั้น ได้ทรงซ่อมแซมวัด พร้อมกับสร้างเสริมพระปรางค์ ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็มีผู้สันนิษฐานว่า ทรงสร้างพระอุโบสถ นอกจากนั้นก็มีสมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระปรากรมมุนี เจ้าอาวาสพร้อมกับข้าราชการ ได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ทั่วทั้งพระอาราม ต่อจากนั้น ในรัชกาลต่อๆ มาก็ได้มีการบูรณะซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างภายในวัดตลอดมา โดยเฉพาะพระวิหารพระพุทธชินราชและสิ่งก่อสร้างในบริเวณนั้นการซ่อมใหญ่แล้วเสร็จลงในปัจจุ พ.ศ. ๒๔๗๓ พร้อมกับมีการสมโภชในเดือน ๓ ปลายปีนั้นเอง นับแต่นั้นมา คณะ

กรรมการจัดงานทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์จึงได้กำหนดวัน
ขึ้น ๖ ค่ำ ถึงวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ เป็นงานประจำปี
สมโภชพระพุทธชินราช

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระวิหารพระพุทธชินราช

ตั้งอยู่กลางลานวัด หันหน้าออกสู่แม่น้ำน่าน มีขนาด
ยาว ๑๓ วา กว้าง ๘ วา คืบ ๑ ศอก หลังคาลด ๒ ชั้น
มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี ประดับช่อฟ้าใบระกา พระวิหาร
พระพุทธชินราชต่างจากวิหารอื่นๆ คือ ไม่มีม่านต่าง แต่ใช้
วิธีเจาะช่องผนังเล็กๆ แทน เพื่อให้มีแสงสว่างภายในไม่
มากนัก มีแสงสว่างเข้าได้เพียงประตูหน้าต่างนั้น ย่อมจะทำ
ให้เห็นองค์พระพุทธชินราชงามอย่างยิ่ง แต่ปัจจุบัน ภายใน
พระวิหารสว่างจ้า เพราะมีการเจาะหลังคาเสีย จึงดูไม่งาม
เท่าที่ควร ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระ
“...เมื่อว่าถึงความมืดส่องแสงสว่าง จะต้องสรรเสริญถึงช่างไทย
เมื่อครั้งสมัยกรุงสุโขทัยด้วย เพราะเขารู้จักทำเหมือนกัน มี
ตัวอย่างปรากฏที่วิหารพระพุทธชินราช เมืองพิษณุโลก นั้น

ไปเห็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ เวลานั้นยังมิได้ปฏิสังขรณ์
แก้ไขวิหารให้สว่างอย่างทุกวันนี้ พอไปถึงประตูวิหาร และ
เข้าไปข้างในคูท่อนมืดหมด เห็นแต่องค์พระชินราชตระหง่าน
งามเหมือนลอยอยู่ในอากาศ เห็นเข้าก็จับใจเกิดเลื่อมใสใน
ทันที เพราะเขาทำส่องแสงสว่างเข้าทางประตูใหญ่ด้านหน้า
แต่ทางเดียว พระชินราชตั้งอยู่ข้างในตรงประตู และเป็นของ
ปิดทอง จึงแลเห็นก่อนสิ่งอื่นในวิหารเมื่อปฏิสังขรณ์แล้ว ใน
วิหารไม่มืดเหมือนแต่ก่อน ไปกลางวันไม่จับใจอย่างเมื่อไป
ครั้งแรก.....”

ภายในพระวิหาร มีจิตรกรรมฝาผนัง คือ ที่ฝาผนังด้าน
หน้าของพระพุทธชินราชเป็นเรื่องมหาเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓
กัณฑ์ และพุทธประวัติ ส่วนฝาผนังด้านซ้ายและขวาเป็นภาพ
เทพชุมนุม จิตรกรรมฝาผนังนี้ได้เขียนขึ้นใหม่ เข้าใจว่าซ่อม
ของเดิมซึ่งมีอยู่ก่อนแล้ว กล่าวกันว่าซ่อมเมื่อปลายปี พ.ศ.
๒๔๖๓

บานประตูพระวิหารทำด้วยไม้สัก สลักลวดลาย ประ-
ดับมุกทั้งสองบาน ลายส่วนใหญ่เรียกว่า แม่ลายก้านขด ปลาย
กระหนก เป็นรูปสัตว์ต่างๆ เช่น ราชสีห์เป็นต้น มีคำจารึก

ที่ประตูด้านขวามือ ว่า ประตูับมุกเมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๕ ตรง
กับรัชสมัย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และที่ประตูด้าน
ซ้ายมือไม่เป็นสันทาบติดอยู่กับบานประตู เรียกว่า “อกเลา”
ตรงกึ่งกลางทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนประตูับมุกเป็นรูป
อุณาโลมอยู่ในบุษบก มีรูปหนุมานแบกบุษบกไว้ สองข้าง
บุษบกเป็นรูปฉัตร ไม้อกเลาขึ้นจากเมืองพิษณุโลกนับถือกันว่า
ศักดิ์สิทธิ์ สามารถป้องกันภัยอันตรายต่างๆ ได้

๒. พระพุทธรชินราช

เป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยตอนปลาย หล่อด้วยทอง
สำริด หน้าตักกว้าง ๕ ศอกคืบ ๕ นิ้ว สูง ๗ ศอกคืบ ๑๐ นิ้ว
พระเกตุมาลาเป็นเปลวเพลิง ลักษณะประทับนั่งสมาธิราบปาง
มารวิชัย คือ ประทับนั่งเอาพระบาทขวาซ้อนพระบาทซ้าย วาง
พระหัตถ์ซ้ายที่พระเพล่า พระหัตถ์ขวาพาดอยู่ที่บริเวณพระชานุ
วงพระพักตร์เป็นรูปไข่หรือคล้ายผลมะตูม มีอุณาโลมอยู่ระ-
หว่างพระขนง พระหนุเหมือนคางราชสีห์ ชายจีวรส่วนที่พาด
พระอังสาขาวจรดพระนาภี และทำเป็นสองแฉกชนิดเขี้ยวตะ
ขาบ นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ รวมทั้งนิ้วพระบาทด้วย ยาวเสมอ
กัน ประทับนั่งบนฐานมีดอกบัวรองรับ

พระพุทธชินราชนั้นถือกันว่าเป็นของคู่บ้านคู่เมืองพิษณุโลก แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังเพียงแต่โปรดเกล้าฯ ให้ช่างขึ้นไปหล่อพระพุทธชินราชอีกองค์หนึ่ง โดยจำลองแบบจากองค์พระพุทธชินราชมาเป็นพระประธาน ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามแทนการเชิญลงมาตั้งองค์

“การที่พระพุทธชินราชมีความงดงามนั้น ตามตำนานกล่าวว่า พระมหาธรรมราชาลิไททรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา มาก ทรงรอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ในสมัยของพระองค์ จึงเกิดวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเรื่องหนึ่ง คือ “ไตรภูมิพระร่วง” ดังนั้น เมื่อพระองค์ทรงมีพระประสงค์จะสร้างพระพุทธรูป จึงให้เสาะหาช่างฝีมือดีจากเมืองต่างๆ มาช่วยกันปั้นหุ่นพระพุทธรูปขึ้น ๓ องค์ให้ได้พุทธลักษณะอันถูกต้องแล้ว ตามมหาบุริสลักษณะแล้ว จึงทำพิธีเททอง ผลปรากฏว่าได้พระพุทธรูปบริบูรณ์ดีในครั้งนั้นเพียง ๒ องค์ คือ พระพุทธชินสีห์ และ พระศรีศาสดา ส่วนพระพุทธชินราชนั้นหล่อไม่ติด แม้จะทำถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่สำเร็จ ถึงครั้งที่ ๔ พระมหาธรรมราชาลิไทพร้อมด้วยพระอัครมเหสีจึงพร้อมพระทัยทรงตั้งสักการียาอธิษฐานเสี่ยงพระบารมี แล้วโปรดให้ช่างจัดการปั้นหุ่นใหม่ ครั้นนั้นมีประชาชนคนหนึ่ง ไม่มีใคร

ทราบว่าเป็นใคร เข้าช่วยทำการอย่างแข็งขันทั้ง
กลางวันกลางคืน โดยไม่พูดจากับใคร ใช้กิริยาประดุจคนใบ้
จนหุ่นเรียวร้อย ถึงกำหนดมหายามงคลฤกษ์ วันพฤหัสบดี
ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ พ.ศ. ๑๕๐๐ จึงทำพิธีเททอง ทองก็
แล่นตลอดถึงทั่วหุ่น รูปพระบริบูรณ์ดี ฝ่ายปะชาวม้าช่วยทำ
งานได้เดินออกจากที่นั่นไปทางประตูด้านทิศเหนือ ถึงตำบล
บ้านแห่งหนึ่งก็หายไป ตำบลบ้านนั้นจึงเรียกว่า บ้านปะชาว
อยู่จนทุกวันนี้

พระมหาธรรมราชาลิไท โปรดให้ช่างจัดแต่งองค์พระให้
เกลี้ยงซุกเงาสมบูรณ์แล้ว จึงอัญเชิญเข้าไปประดิษฐานใน
พระวิหาร คือ พระพุทธชินราช ประดิษฐานในพระวิหารใหญ่
ด้านตะวันตกของพระมหาธาตุ พระพุทธชินสีห์ ประดิษฐาน
ในพระวิหารทิศเหนือ และพระศรีศาสดา ประดิษฐานในพระ
วิหารทิศใต้ ส่วนเศษทองต่างๆ ที่เหลือให้รวมหล่อเป็น
พระเหลือและพระสาวก ๑ คู่ ซึ่งจะได้กล่าวในภายหลัง

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเอกาทศรถ
โปรดเกล้าฯ ให้นำทองนพคุณเครื่องราชูปโภคแผ่เป็นทอง
ประทาสี (ทองเนื้อดีแผ่อย่างหนา) ทรงปิดทองที่องค์พระ

พุทธชินราชด้วยพระหัตถ์เงินเสร็จบริบูรณ์ ส่วนสายสังวาลย์
ที่คล้ององค์พระอยู่นั้น เป็นสายสังวาลย์ทองคำเนื้อ ๑๒ ที่
เรียกว่าทองสัดอกบวบ เป็นดวงตราพรตน์ประดับด้วยบุษย์
นาเพชร พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราช
ศรัทธาสรางดวยเป็นพุทธบูชา

อนึ่ง ข้างองค์พระพุทธชินราช ทั้งขวาและซ้าย มี
เรือนแก้วทำด้วยไม้สักแกะสลักลวดลายเป็นรูปพระยานาคเอา
หัวลง ขนานไปตามองค์พระขึ้นไปบรรจบกันเหนือพระเศียร
ที่เชิงเรือนแก้วทั้งสองข้าง มีรูปยักษ์ ๒ คน หล่อด้วยทอง
สำริด ลงรักปิดทอง ยักษ์ตนข้างขวาขององค์พระ ชื่อ อาพวก
ยักษ์ มีผ้าโพกศีรษะเป็นอาวูฐ มีฤทธิ์มาก พระพุทธเจ้าทรง
ทรมานจนยอมอ่อนน้อมเป็นสาวก ส่วนยักษ์ตนข้างซ้ายชื่อ
ตะบอง มีชื่อว่า เวสสุวัณ เป็นผู้เคารพนับถือพระพุทธเจ้า
มาแต่เดิม

ด้านหน้าของพระพุทธชินราชมีรูปอัครสาวก ขนาดเท่า
ตัวคน ขันประนมมือ ด้านขวาคือพระสารีบุตร สลักด้วย
ไม้ ส่วนด้านซ้าย คือ พระโมคคัลลาน์ ทำด้วยปูนปั้น

๓. พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุ

อยู่ในบริเวณวิหารคด และอยู่กึ่งกลางระหว่างพระวิหาร
ทั้ง ๔ ทิศ สูงตลอดยอดประมาณ ๑๘ วา เป็นของเก่ามีมา
แต่เดิม พร้อมกับการสร้างวัด เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
ของพระพุทธเจ้าได้มีการซ่อมแซมแก้ไขหลายครั้ง เมื่อครั้ง
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประทับ ณ เมืองพิษณุโลก ได้
ทรงปฏิสังขรณ์ให้ดีขึ้น พระราชทานนามว่า **ปรางค์พระศรี
รัตนมหาธาตุ** ตอนล่างทำเป็นย่อเหลี่ยมหักมุมลดหลั่นกัน
ขึ้นไปจนถึงกลางองค์พระปรางค์ ทำเป็นกลีบบัวสลับ เรียกว่า
บัวกลุ่ม บนฐานบัวกลุ่มทำเป็นซุ้มคูหาทั้ง ๔ ทิศ ด้าน
ตะวันออกมีบันได ๒๕ ขั้นขึ้นไปจนถึงช่องคูหา ภายในช่อง
คูหาบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนอีก ๓ ช่อง ประดิษฐาน
พระพุทธรูปองค์เล็ก เหนือซุ้มคูหาขึ้นไปเป็นชั้นปรางค์ซ้อน
โดยลำดับ บนยอดปรางค์มียอดนภศูล กล่าวกันว่าทำด้วย
ทองคำแท้

๔. พระอัฐฐารส

เป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติ สูงประมาณ ๑๘
ศอก ก่ออิฐถือปูน เข้าใจว่าคงสร้างในสมัยสุโขทัย องค์
พระยืนพิงผนังด้านหลังเป็นบันไดอิฐขึ้นไปจนถึงพระศอก แต่

ชำรุดหมดแล้ว แต่เดิมพระอัฐฐารสนี้ประดิษฐานอยู่ในวิหาร
ทิศตะวันออก กว้างใหญ่ประมาณ ๕ ห้อง ปัจจุบันนี้วิหารดัง
กล่าวพังหมดแล้ว คงเหลือแต่เนินดินและซากของเสาศิลาแลง
ประมาณ ๓—๔ ต้นเท่านั้น

๕. พระอุโบสถ

อยู่ทางด้านใต้ของพระอัฐฐารส มีขนาดกว้าง ๑๑ เมตร
ยาว ๒๘.๒๐ เมตร สูง ๙.๒๐ เมตร ได้รับการซ่อมแซมใหม่
จนลวดลายต่าง ๆ เสียหายไป รวมทั้งพระพุทธรูปปูนปั้นขนาด
ใหญ่ซึ่งเป็นพระประธาน ก็ถูกซ่อมแซมด้วยเช่นกัน มีผู้สัน-
นิษฐานว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้างขณะประทับที่
เมืองพิษณุโลก

๖. พระวิหารน้อยหรือพระวิหารหลวงพ่อเหลือ

สร้างอยู่บนฐานชุกชีในระหว่างโพธิ์ ๓ ต้น หันหน้า
พระวิหารไปทางทิศเหนือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัว พระราชทานนามว่า เสถียรคมาลก ภายในพระวิหารประ-
ดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขนาดย่อม หน้าตักกว้าง ๒๐

นิว สูง ๒๒ นิ้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระ
 ราชทานนามว่า พระเสถียรคปฐมิมา หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า
 หลวงพ่อเหลือ ตามประวัติกล่าวว่า เมื่อพระมหาธรรมราชาลิ
 ไททรงหล่อพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และพระศรี-
 ศาสดาแล้วนั้น โปรดให้รวบรวมทองต่าง ๆ ที่หล่อนำมาหล่อ
 เป็นพระปางมารวิชัยทั้งดงามองค์หนึ่ง คือ หลวงพ่อเหลือและ
 ยังได้หล่อพระสาวกอีก ๑ คู่ สูง ๒๗ นิ้ว

ส่วนอิฐที่ก่อเตาสุเมทองพร้อมทั้งหุ่นในการหล่อพระนั้น
 ได้นำมาก่อนเป็นฐานชุกชี สูงประมาณ ๓ ศอก ปลุกดันโพธิ์
 ๓ ดัน ลงบนฐานชุกชีนั้นดันโพธิ์ ๓ ดัน นี้เรียกกันต่อ ๆ
 มาว่า “โพธิ์สามเสา” จากนั้นจึงโปรดให้สร้างพระวิหารน้อย
 บนชุกชี ระหว่างดันโพธิ์ ๓ เสานี้ อัญเชิญพระเหลือและ
 พระอัครสาวกทั้งคู่ประดิษฐานไว้ดังกล่าวแล้วข้างต้น

ตรงข้ามพระวิหารน้อยขึ้นไปทางเหนือ มีศาลาทรงไทย
 หลังหนึ่ง ภายในมีกลองขนาดใหญ่ ๒ หลัง เรียกว่า “กลอง
 อินทเทร” มีไว้เพื่อย่ากลองบอกเวลา กล่าวกันว่าจะปฏิบัติ
 กันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว ปัจจุบันยังมีเจ้าหน้าที่คอยย่ากลอง
 บอกเวลาทุกชั่วโมง

๓. พระวิหารพระพุทธชินสีห์

เป็นพระวิหารด้านทิศเหนือ มีพระพุทธชินสีห์จำลองประดิษฐานอยู่ ขนาดหน้าตักกว้าง ๕ ศอกคืบ ๔ นิ้ว และคู่พระสาวก สูง ๑.๘๔ เมตร ส่วนองค์จริงนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

๔. พระวิหารพระศรีศาสดา

เป็นพระวิหารด้านทิศใต้ มีพระศรีศาสดาจำลองประดิษฐาน ขนาดหน้าตักกว้าง ๕ ศอกคืบ ๖ นิ้ว ส่วนองค์จริงนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ พระวิหาร วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร เช่นกัน

นอกจากนี้ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุยังมีปูชนียวัตถุ และถาวรวัตถุอื่น ๆ อีก คือ วิหารคดมีพระพุทธรูปเรียงรายอยู่ตามระเบียง ๒๒๐ องค์ รวมทั้งโบราณวัตถุอื่น ๆ เช่น เครื่องสังคโลก กลองมโหระทึก ฯลฯ วิหารพระเจ้าเข้านิพพาน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วิหารพระสังกัจจายน์ หลวงพ่อคง หลวงพ่อขาว เป็นต้น

ลำดับเจ้าอาวาส

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเจ้าอาวาสปกครองวัดเท่าที่ปรากฏหลักฐานมีดังนี้

๑. พระปรากฏมุนี

๒. พระสมุห์บัว

๓. พระวรรณมุนี (พร้อม พุทธสรโณ) พ.ศ. ๒๔๕๓

—๒๔๕๑

๔. พระพิณบุราจารย์ (แพ ทาตุโล) พ.ศ. ๒๔๕๑—
๒๕๑๕

๕. พระราชรัตนรังษี (ทองปลิว) พ.ศ. ๒๕๑๕—ปัจจุบัน

๘. วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดพระธาตุพนม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิด
วรมหาวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ ๑๘๓ ถนนชยางกูร ตำบลธาตุพนม
อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

เขตวัดและอุปการของวัด

วัดพระธาตุพนม มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ โรงเรียนประจำอำเภอธาตุพนม
และบ้านเรือนราษฎร

ทิศใต้ ติดต่อกับ สุดเขตกำแพงโรงเรียนอนุ-
บาลพนมวิทยาคาร

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ถนนชยางกูร

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ บ้านเรือนราษฎร หมู่บ้าน
ดอนกลาง และหมู่บ้านชาวญวน

พื้นที่ของวัด มีเนื้อที่ทั้งสิ้น ๖๐ ไร่ ๓ งาน ๔๒ ตารางวา
แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ เขตพุทธาวาส สังฆาวาส และ
สำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

เขตพุทธาวาส อยู่ส่วนหน้าวัด คือ บริเวณพื้นที่ตอน
ที่เป็นเนินดินสูง ซึ่งเรียกว่า ภูคำพร้าว มีวิหารคดสี่เหลี่ยม
ล้อมรอบถึงกำแพงแก้ว กั้นแยกเขตแดนออกจากเขตพุทธาวาส
มีองค์พระเจดีย์ธาตุพนมประดิษฐานอยู่ใจกลาง ล้อมด้วย
กำแพงแก้ว ๓ ชั้น กำแพงแก้วแต่ละชั้น มีซุ้มประตูทางเข้า
ประตักมณียอยู่ตอนกลางทุกด้าน และมีซุ้มมุขทรงมณฑปที่มุม
กำแพงทั้ง ๔ ทุกชั้น ด้านหน้าองค์พระธาตุมีพุทธสถานสำคัญ
คือ โรงธรรมสภา หรือศาลาการเปรียญ หอพระแก้ว หรือ
ในสมัยโบราณเรียกว่า วิหารหลวง ถัดไปทางขวาคือพระอุโบสถ

เขตสังฆาวาส อยู่ถัดเขตพุทธาวาสไปทางเหนือ ทาง
ตะวันตกและทางใต้ เป็นส่วนที่ลาดต่ำ ปลูกสร้างเสนาสนะ
กุฏิสงฆ์ สำนักชี และเป็นบริเวณสนามหญ้าและสวน

เขตสำนักวิปัสสนากรรมฐาน อยู่หลังวัด มีรั้วกั้น
เป็นแนว แยกออกเป็นสัดส่วนเฉพาะ ไม่ปนกับเขตสังฆาวาส
พื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยม ตรงกลางปลูกศาลาไม้ขนาดใหญ่ สำ-
หรับอบรมบรรยายธรรม และฝึกปฏิบัติกรรมฐานแก่ผู้เข้ามา
ศึกษา มีกุฏิพระและกุฏิชีอยู่ทางด้านเหนือและด้านใต้ตาม
ลำดับ

ที่ธรณีสัณฐาน

จำนวนที่ธรณีสัณฐาน ๓ แปลง อยู่ที่ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนมทั้งหมด มีเนื้อที่รวมทั้งสิ้น ๕๓ ไร่ ๓ งาน ๕๖ ตารางวา

ประวัติความเป็นมา

วัดพระธาตุพนม เป็นที่ตั้งของเจดีย์พระธาตุพนม ซึ่งเป็นพระเจดีย์องค์สำคัญ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น ความสำคัญของวัดจึงอยู่ที่องค์เจดีย์พระธาตุพนม ถาวรวัตถุอื่นๆ เป็นเพียงส่วนประกอบที่เกิดขึ้นภายหลัง

ประวัติการสร้างพระธาตุตลอดจนการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยต่อมา มีกล่าวไว้ในหนังสืออรรถาธิบาย และตำนานพระธาตุพนม ตามตำนานกล่าวว่า องค์พระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนหัวอกของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรียกว่า อัฐิธาตุ และได้กล่าวถึงการสร้างพระธาตุพนมในยุคแรกว่า มีพญาทั้ง ๕ คือ พญานันทเสน พญาสุวรรณภิงคาร พญาคำแดง พญาอินทปัตถ์ และพญาจุนีพรหมทัต เป็นประธานฝ่ายบ้านเมือง ร่วมกับพระกัศสปะ ซึ่งเป็นประธาน

ฝ่ายสงฆ์กับพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ช่วยกันก่อสร้างพระธาตุพนม ต่อจากนั้นก็บรรยายถึงเหตุการณ์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนา ตอนท้ายได้กล่าวถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมของกษัตริย์ล้านช้างแต่ละยุคแต่ละสมัย นับแต่ปี พ.ศ. ๒๐๓๓—๒๑๕๗ ก็ได้มีการก่อสร้างเพิ่มเติม เช่น พระวิหาร เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากตำนาน ซึ่งทั้งการสร้างและการปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ประกอบกับพิจารณาลักษณะโครงสร้างขององค์พระเจดีย์ ก็จะเห็นว่าการซ่อมแซมมาแล้วหลายยุคหลายสมัย จึงไม่สามารถจะกำหนดได้แน่นอนว่าสร้างขึ้นในสมัยใด จากตำนานอรัญคธาตุกล่าวว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๘๐๐ แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าสร้างสมัยอาณาจักรฟูนัน ส่วนพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ มีความเห็นว่า น่าจะสร้างแต่ครั้งพุทธศตวรรษที่ ๑๐

พ.ศ. ๒๔๘๓ สมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีการเสริมยอดพระเจดีย์ให้สูงขึ้นโดยสร้างกรอบยอดองค์เดิม ซึ่งแต่เดิมสูง ๔๓ เมตร เมื่อเสริมแล้วสูง ๕๓ เมตร และได้สร้างฉัตรสวมยอดเจดีย์อีก ๔ เมตร รวมเป็น

๕๗ เมตร ต่อจากนั้นก็มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ตลอดมา จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้เกิดเหตุองค์พระธาตุพนมได้ล้มพังทลายลง จึงต้องสร้างพระเจดีย์ขึ้นใหม่ทั้งองค์แทนองค์เดิม เริ่มสร้างตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ส่วนถาวรวัตถุอื่น ๆ ซึ่งได้รับความเสียหายจากเหตุการณ์นี้ คือ

๑. กำแพงรอบองค์พระธาตุ ชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๒
๒. หอข้าวพระทรงปราสาทยอดมณฑป
๓. ศาลาการเปรียญหรือโรงธรรมสภา
๔. วิหารหอพระแก้ว หรือวิหารหลวง
๕. หอพระคันทิสเหนือและทิศใต้

ทางวัดได้ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์มาโดยตลอด เช่น การสร้างศาลาการเปรียญขึ้นใหม่ เป็นต้น

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระธาตุพนม

องค์เดิมก่อด้วยอิฐล้วน ที่ฐานชั้นล่างสุดมีวิธีการก่อสร้างที่โบราณที่สุด คือ สร้างด้วยอิฐเรียงสอดด้วยดิน ส่วนชั้นถัดขึ้นมาได้รับการซ่อมแซมในภายหลัง และมีการต่อยอดให้สูงขึ้น คือยอดเดิมทรงเตี้ยบ่อมนเหมือนหน่อไม้ ส่วนยอดใหม่นั้น

ทำเป็นทรงเรียวเหมือนขวดแก้ว ชั้นบนสุดเป็นฉัตรทองคำ การต่อยอดให้สูงขึ้น ทำขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๓ ดังได้กล่าวแล้ว ข้างต้น ซึ่งได้พระเจดีย์สูง ๕๗ เมตร ต่อมาเมื่อพระธาตุพนม ได้ล้มลงเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ ตรงกับวันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีเถาะ เวลา ๑๕.๓๘ น. นั้น จึงได้ดำเนินการก่อสร้างองค์พระเจดีย์ขึ้นใหม่ โดยสร้างในที่เดิม เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ข้างในกลวง มีคานยึด ๕ แห่ง มีกรุสำหรับบรรจุพระอุรังคธาตุ ๑ กรุ และมีกรุบรรจุของมีค่าอื่น ๆ รูปทรงของพระเจดีย์ยังคงรูปสั้เหลี่ยมแบบเดิม สูงจากระดับพื้นดินถึงยอดฉัตร ๕๗.๖๐ เมตร ฐานกว้างด้านละ ๑๒.๓๓ เมตร เริ่มก่อสร้าง พ.ศ. ๒๕๑๘ แล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๒๒ โดยทำพิธีลงรากฝังเข็มเป็นปฐมฤกษ์เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ และในวันที่ ๒๑-๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ รัฐบาลได้จัดพระราชพิธีกนัฎฐ์และบรรจุพระอุรังคธาตุ โดยในวันที่ ๒๒ มีนาคม สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (วาสน์ วาสนมหาเถระ) ทรงเป็นประธานยกฉัตรสวมยอดพระธาตุ และในวันที่ ๒๓ มีนาคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบรรจุพระอุรังคธาตุ

๒. พระอุโบสถ

ตั้งอยู่เบื้องหน้าพระธาตุ คู่กับหอพระแก้ว เดิมพระยา
จันทสุริยวงศ์ เจ้าเมืองมุกดาหารเป็นผู้สร้าง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๕
ได้รื้อบูรณะใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ขยายยื่นออกมาทางด้านหน้า
๑ เมตร แบ่งเป็น ๒ ห้อง หลังคาสองชั้น สามช่วง มีซุ้ม
ด้านหลังเป็นมุข ภายในทำซุ้มเรือนแก้วสำหรับประดิษฐาน
พระประธาน ยื่นออกมากว้าง ๑ เมตร ขนาดพระอุโบสถกว้าง
๕.๕๐ เมตร ยาว ๑๘.๖๐ เมตร

๓. หอพระแก้ว

ตั้งอยู่ด้านหน้าองค์พระธาตุพนม ทางทิศตะวันออก
คู่กับพระอุโบสถ มีประวัติว่า พระเจ้าโพธิสาลราช กษัตริย์ใน
ราชวงศ์ล้านช้าง องค์ที่ ๔๐ ลงมาสร้างไว้ เดิมเป็นวิหารใหญ่
เรียกว่า วิหารหลวง มีการปฏิสังขรณ์หลายครั้ง แต่ใน พ.ศ.
๒๕๑๘ เมื่อพระธาตุพนมถล่มนั้น ทำให้หอพระแก้วได้รับความ
เสียหายมาก เหลือแต่องค์พระประธานเท่านั้น

๔. หอข้าวพระ

เป็นอาคารทรงมณฑป ลักษณะคล้ายปราสาทผึ้งสมัย
โบราณ ศิลปะแบบอีสาน เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป อยู่

ภายในลานพระธาตุ ในกำแพงแก้วชั้นที่ ๓ หอข้าวพระน้ไข
เป็นที่ถวายข้าวบูชาพระธาตุเป็นประเพณีของชาวบ้าน สร้าง
ในสมัยพระไชยเชษฐาธิราช มีอยู่ ๒ หลัง คือ ด้านทิศตะวันออก
และด้านทิศตะวันตก เฉพาะด้านทิศตะวันตก ได้จำลอง
ออกไปประดิษฐานที่กำแพงแก้วชั้นนอกด้านเหนือ ส่วนด้าน
ทิศตะวันออก ได้ถูกพระธาตุพนมล้มพังทับ เมื่อครั้งพระธาตุ
พนมล้ม พ.ศ. ๒๕๑๘

๕. วิหารพระพุทธไสยาสน์

ตั้งอยู่นอกเขตพุทธาวาส ทางด้านทิศเหนือ ใกล้สระน้ำ
ศักดิ์สิทธิ์ ภายในประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ และพระ-
พุทธบาทจำลอง กล่าวกันว่า ก่อนที่จะนำอัฐิธาตุเข้าประดิษ-
ฐานภายในอุโมงค์ภูกัฬาร้านั้น บริเวณนี้เคยเป็นที่ประดิษฐาน
พระธาตุมาก่อน

๖. วิหารคกรอบองค์พระธาตุ

พระเทพโมลี (แก้ว กนฺโตภาโส) เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน
ได้สร้างขึ้นเมื่อครั้งเป็นพระมหาแก้ว พ.ศ. ๒๔๘๑ วิหารนี้มี
ทั้งหมด ๑๐๑ ห้อง ยาวห้องละ ๓ เมตร และประตูอีก ๓ ห้อง
รวมเป็น ๑๑๐ ห้อง ชุ่มประตูปะตูทิศตะวันออก ด้านหน้าวัด ๓ ชุ่ม

๓. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

๑. พระครูพรหมา พ.ศ. ๒๓๕๐—๒๔๑๐
 ๒. พระครูพรหมา พ.ศ. ๒๔๑๐—๒๔๒๕
 ๓. พระครูกำ พ.ศ. ๒๔๒๕—๒๔๓๐
 ๔. พระครูชุบ พ.ศ. ๒๔๓๐—๒๔๓๘
 ๕. พระครูอุปัชฌาย์พา พ.ศ. ๒๔๓๘—๒๔๔๘
 ๖. พระครูศุภลาภิต (หมี่) พ.ศ. ๒๔๔๘—๒๔๗๕
 ๗. พระเทพโมลี (แก้ว) พ.ศ. ๒๔๘๐—ถึงปัจจุบัน
-

๙. วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดพระมหาธาตุ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิด
วรมหาวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลในเมือง อำเภอเมืองนครศรีธรรม-
ราช จังหวัดนครศรีธรรมราช

เขตวัดและอุปจารของวัด

วัดพระมหาธาตุ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับถนนมัสยิด

ทิศใต้ ติดต่อกับถนนพระลาน

ทิศตะวันออก ติดต่อกับถนนราชดำเนิน

ทิศตะวันตก ติดต่อกับถนนหลังพระบรมธาตุ

พื้นที่วัด ๖๖ ไร่ ๒ งาน
พื้นที่ทั้งหมด ๓๖ ไร่ ๒ งาน

ที่ดินสงฆ์

ที่ดินสงฆ์ทั้งหมด ๔ แปลง คือ

๑. ที่ตำบลปากนคร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรี-
ธรรมราช เนื้อที่ ๗ ไร่

๒. ที่ตำบลหาดใหญ่ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
 เนื้อที่ ๖๕ $\frac{๖}{๑๐}$ ตารางวา

๓. ที่ตำบลลานสกา อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรี-
 ธรรมราช เนื้อที่ ๓๕ ไร่ ๑ งาน ๑๔ ตารางวา

๔. ที่ตำบลบ่อทราย อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา เนื้อที่
 ๗๗.๘ ตารางวา

ประวัติความเป็นมา

วัดพระมหาธาตุเป็นวัดโบราณ เมื่อพิจารณาจากลักษณะ
 ของพระมหาธาตุและโบราณวัตถุอื่น ๆ ก็สันนิษฐานได้ว่าสร้าง
 ในสมัยอาณาจักรศรีวิชัย คือ ระหว่าง พ.ศ. ๑๒๐๐—๑๕๐๐ และ
 ใครเป็นผู้สร้างก็ยังไม่พบหลักฐานที่แน่นอน แต่เดิมวัดนี้มีชื่อ
 ว่า วัดพระบรมธาตุ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ พระบาท-
 สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเมืองนครศรี-
 ธรรมราช จึงทรงพระราชดำริว่าควรมีพระสงฆ์ดูแลวัดนี้เป็น
 ประจำ จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้ผู้ว่าราชการนิมนต์พระสงฆ์มา
 อยู่ ซึ่งมีพระครูวินัยธร (นุ่น) เป็นหัวหน้าดูแลรักษาวัด
 และได้พระราชทานนามวัดใหม่ว่า วัดพระมหาธาตุวรมหา-
 วิหาร

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระมหาธาตุเจดีย์^{๔๘}

เป็นพุทธเจดีย์^{๔๘}ที่สร้างขึ้นในสมัยศรีวิชัย ประมาณ พ.ศ. ๑๓๐๐ ลักษณะของเจดีย์ในสมัยนั้นมักทำเป็นมณฑป สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนยอดทำเป็นพระสถูป และมีเจดีย์บริวารล้อม ดังเช่นพระบรมธาตุไชยา เนื่องจากชาวศรีวิชัยนับถือพุทธศาสนาเถรวาทธรรมยาน ดังนั้นโบราณวัตถุต่างๆ ที่สร้างในสมัยนั้น จึงเป็นแบบอย่างผสมอย่างตามลัทธิมหายาน ส่วนพระมหาธาตุเจดีย์^{๔๘}ที่เมืองนครศรีธรรมราชเดิมก็ทำคล้ายพระบรมธาตุไชยา แต่ตามตำนานเล่าว่า ในราว พ.ศ. ๑๗๐๐ พุทธศาสนาทางลังกาคกำลังรุ่งเรือง และเริ่มเผยแพร่เข้ามาสู่ประเทศไทย โดยพระสงฆ์ชาวลังกาบ้าง และพระสงฆ์ไทยที่ไปศึกษาจากลังกาคลับมาบ้าง ประกอบกับเวลานั้นพระมหาธาตุเจดีย์อันเป็นปูชนียสถานที่สำคัญได้ทรุดโทรมลง พวกลังกาจึงมีศรัทธาซ่อมขึ้นใหม่ โดยก่อสถูปแบบลังกาหุ้มองค์เดิมไว้

องค์พระเจดีย์มีลักษณะเป็นรูประฆังหรือโอคว่ำ ฐานขององค์พระมหาธาตุเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยาวด้านละ ๑๕ วา

ตั้งแต่บัดว่าบัดหงายขึ้นไปถึงประทุมโกษ หุ้มด้วย
ทองคำหนาขนาดใบตาล ยาว ๔ วา ๒ ศอก รวมน้ำหนักทองคำ
ประมาณ ๒๑๖ กิโลกรัม ถัดลงมาถึงหน้ากระดานปล้องโขน
มีพระสาวกยืนเวียนเป็นทักษิณาวรรต ประนมมือทั้ง ๘ ทิศ
๘ องค์ มีนามดังนี้

๑. พระอัญญาโกณฑัญญะ	๒. พระมหากัสสป
๓. พระสารีบุตร	๔. พระอุบาลี
๕. พระอานนท์	๖. พระควัมปติ
๗. พระโมคคัลลานะ	๘. พระราหุล

ถัดลงมาเป็นกำแพงแก้ว มีใบเสมาและรั้วเหล็กล้อมรอบ มี
ฉัตร พัดโบก กระดิ่ง ทำเป็นรูปประฆังห้อยใบโพธิ์ และที่มุม
กำแพงแก้วมีพระเจดีย์อีกด้วย

ภายในองค์พระมหาธาตุนี้ ปรากฏตามตำนานว่า มี
สระกว้างยาวด้านละ ๘ วา ลึก ๘ วา ร่องด้วยแผ่นศิลาใหญ่
ข้าง ๆ ผูกด้วยปูนเพชรทั้ง ๔ ด้าน ในสระนั้นทำเป็นสระเล็ก
ขึ้นอีกสระหนึ่งหล่อด้วยปูนเพชร กว้างยาว ๒ วา ลึก ๒ วา
ใส่น้ำพินาศ มีแม่ขันทองคำ ใส่น้ำอบทองคำบรรจุพระทันต-

ธาตุล่อยอยู่ในสระนั้น กับมีทองคำ ๔ คู่ ๆ หนึ่งหนัก ๓๘
คนหาบ กิ่งอยู่ ๔ มุมสระนั้นด้วย

๒. พระวิหารหลวง

สร้างในสมัยสุโขทัย มีขนาดกว้าง ๗ วา ๑๐ นิ้ว ยาว
๒๕ วา ๑ ศอก ๕ นิ้ว สูง ๑๒ วา ๓ ศอก ๔ นิ้ว ในปัจจุบันใช้เป็น
พระอุโบสถ แต่ก็ยังนิยมเรียกว่าพระวิหารหลวงอยู่ สมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษ-
ฐานว่า เดิมคงจะเป็นวิหาร เพราะที่วัดพระมหาธาตุนี้ แต่
เดิมไม่มีพระสงฆ์อยู่ พระสงฆ์อยู่ในวัดที่ล้อมรอบพระมหาธาตุ
ทั้ง ๔ ทิศ เพิ่งมาสร้างกุฏิสำหรับให้พระสงฆ์อยู่ในวัดพระ-
มหาธาตุ เมื่อพระองค์ท่านทรงออกจากตำแหน่งเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทยแล้ว พระครูปานและพระครูร่วมก็อยู่วัด
อน ตรงหน้าวัดพระมหาธาตุ ครอบงำจะมีผู้ศรัทธาแก่พระ-
วิหารหลวงให้เป็นพระอุโบสถเมื่อภายหลัง อาจจะเป็นครั้ง
เจ้านครก็เป็นได้ จึงยังคงเรียกว่าวิหารหลวงอยู่ตามเดิม

สมัยโบราณ ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีสวด อาญา-
นาธิบดีสูตร และพระราชพิธีศรีสัจปานกาล

พระประธานในพระวิหารหลวงชื่อ พระศรีภักยะมุนี-
ศรีธรรมราช เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยสมัยอยุธยาตอน-
ต้น มีรูปพระอัครสาวก ๒ องค์ นั่งอยู่ด้านซ้ายและขวา

๓. วิหารพระมหาภิเนษกรมณ์

วิหารนี้ชาวเมืองมักเรียกว่า วิหารพระม้า อยู่ติดกับ
องค์พระมหาธาตุเจดีย์ทางด้านเหนือ ตามตำนานกล่าวว่า นาย
พลติ กับ นายพลมัย เศรษฐีชาวลังกาเป็นผู้สร้าง เหตุเพราะ
เจ้ากรุงลังกาให้มาช่วยเหลือในการก่อสร้างพระมหาธาตุ แต่
มาไม่ทัน เมื่อเศรษฐีทั้งสองมาถึง พระมหาธาตุเจดีย์สร้าง
เสร็จเรียบร้อยแล้ว ครั้นนั้นเศรษฐีมีบุตรชายสองคนชื่อ เจ้า-
มด กับ เจ้าหนู สองคนเกิดวิวาทกันถึงกับฆ่ากันตายทั้งคู่
เพราะสาเหตุเรื่องชนไก่ ฝ่ายบิดาเสียใจอาลัยลูก จึงได้เอา
อัฐิของคนทั้งสองมาตำเคล้ากับปูนปั้นเป็นรูปพุทธประวัติ ตอน
พระสิทธัตถะหนีนางพิมพาออกบวช

ทางผนังด้านขวาของบันไดนอกเป็นอัฐิของเจ้าหนู เป็น
รูปของนางพิมพากำลังกอดพระราหุลให้เสวยนมอยู่ในห้องบรร-
ทม ตอนล่างเป็นรูปของพวกสนมชาววัง ถัดออกมาเป็นรูป

องค์พระสิทธิารณกำลังทรงพระดำเนินเพื่อจะเสด็จหนีไปทรง
ผนวช และรูปตอนทรงม้า มีพระพรหมกางฉัตรให้ มีเทวดา
ตามขบวน และรองรับเท้าม้า ปิดปากม้า เพื่อป้องกันไม่ให้
ม้าทรงส่งเสียงร้อง ส่วนนายฉันทะเกาะบืดหางม้า ตอนสุด-
ท้ายเป็นรูปพระยามารเข้าขัดขวาง ทางด้านซ้ายเป็นอูฐของ
เจ้ามด ก็ทำแบบเดียวกัน

ตรงเชิงบันไดแรกขึ้น มีรูปยักษ์ยืนถือกระบองอยู่สอง
คนทั้งซ้ายขวา เรียกว่า ท้าวกูเวร กับ ท้าวธตรฐ มีรูปนาค
๗ หัว ๗ หาง รูปสัตว์พยนต์ ตอนบนมีรูปท้าววิรุฬหก วิรุฬักษ์
ท้าวทศคามรามเทพ รูปพระหลักเมือง ทรงเมือง และมีพระ
พุทธรูปจำลองติดกับฝาผนัง ๑ รูป

เมื่อขึ้นบันไดภายในวิหารซึ่งทอดขึ้นไปข้างบนพระมหา
ธาตุเจดีย์ จะพบบานประตูจำหลักเป็นรูปเทวดาหลายหน้าอย่าง
รูปทศกัณฐ์ บานประตูนี้เป็นของทำเทียมขึ้นภายหลังแทนของ
เดิมซึ่งถูกไฟไหม้หมด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า ของเดิมคงทำเป็น
รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

๔. วิหารเขียน

อยู่ทางด้านเหนือของวิหารพระมหากนิษฐมณีนี หลวง-
ศรีวรารักษ์ เจ้าเมืองนคร สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๕๑๕ ในปัจจุบัน
ได้ดัดแปลงเป็นพิพิธภัณฑ์สถานประจำจังหวัดนครศรีธรรมราช
เนื่องจากประชาชนที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ได้
บริจาคทรัพย์สินไว้เป็นจำนวนมาก เช่น ต้นไม้เงิน ต้นไม้
ทอง แหวน ต่างหู ถ้วยช้อมือ เงินเหรียญ พระพุทธรูป
เงิน ทองคำ ฯลฯ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ราชบัณฑิตยสภา
จึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรง
ทรงตำแหน่งเสนาบดี ได้ขยายโครงการจัดพิพิธภัณฑ์สถาน
ตามหัวเมืองต่าง ๆ จังหวัดนครศรีธรรมราช ก็รวมอยู่ใน
โครงการด้วย จึงได้จัดที่วิหารเขียนนี้ ให้ชื่อว่า “ศรีธรรมราช
พิพิธภัณฑ์สถาน” ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๐ ต่อมาเมื่อมีของมาก
จึงขยายออกไปจัดแสดงที่วิหารสามจอม และวิหารโพธิ์-

วิหารธรรมศาลา

อยู่ตรงประตูเขาวราชทางทิศตะวันออกของพระมหาธาตุ
น้ำวิหารมีรูปปั้นของเจ้าชายธนกุมาร เป็นพระพุทธรูป

ทรงเครื่อง ปางประธานอภัย ก่อด้วยอิฐถือปูน ลงรักปิดทอง เป็นฝีมือช่างสมัยอยุธยา

ภายในวิหารมีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ประดิษฐานเรียงรายโดยรอบ และมีพระนอนองค์ใหญ่ปางปรินิพพานอีกองค์หนึ่ง

ด้านหลังวิหารเป็นรูปปั้นของเจ้าหญิงเหมขาลา หรือ เหมมาลา ซึ่งเป็นน้องของเจ้าชายธนกุมาร

๖. วิหารสามจอม

วิหารนี้ใช้เป็นพิพิธภัณฑสถานของจังหวัดด้วย ภายในวิหารมีรูปพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ก่อด้วยอิฐ ถือปูน เป็นพระพุทธรูป แต่ทรงเครื่องราชาภรณ์อย่างกษัตริย์โบราณ ฝีมือช่างสมัยอยุธยา เช่นเดียวกับรูปปั้นของเจ้าชายธนกุมาร

๗. วิหารกุดและทับเกษตร

อยู่รอบพระมหาธาตุเจดีย์ ที่เรียกว่าพระระเบียง มีพระพุทธรูปปั้น ประดิษฐานโดยรอบ เป็นพระพุทธรูปรุ่นใหม่ ครั่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์

๘. ศาลาพระแอค

เป็นศาลามุงด้วยจาก ไม่มีฝา ภายในมีพระสังกัจจายน์ องค์ขาวประดิษฐานอยู่ ชาวเมืองเรียกกันว่า พระยาแอค ถือกันว่า หากใครปวดเมื่อยแล้ว ไปนวดพระยาแอคองค์นั้น แล้ว ผู้นั้นก็จะหายจากการปวดเมื่อย

๙. พระพุทธรบาทจำลอง

เป็นแผ่นศิลาสลักรอยจำลองพระพุทธรบาท ซึ่งเป็นของ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พร้อม ณ นคร) ขาว ๗๔ นิ้ว กว้าง ๔๔ นิ้ว พระรัตนธัษณีย์ (ม่วง) พระครูกาแก้ว (สี) พระยา-
รณชัยชาญยุทธ และผู้ว่าราชการจังหวัดสมัยนั้นร่วมกันสร้าง
ขึ้น เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ประดิษฐานอยู่ใน
มณฑป

๑๐. วิหารโพธิ์ลังกา

ก่อนจะเข้าสู่ประตูวิหาร ซ้ายและขวาเป็นที่ประดิษฐาน
พระพวยศักดิ์สิทธิ์ของเก่า ภายในด้านตะวันตกมีพระพุทธร-
ไสยาสน์ ขาว ๖ วา พระอุระกว้าง ๔ ศอก พระบาทกว้าง
๑ ศอก ๗ นิ้ว ขาว ๓ ศอก ๑๐ นิ้ว ตรงกลางวิหารเป็นฐาน
ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ได้พันธุ์มาจากลังกา

๑๑. เจดีย์รอบองค์พระมหาธาตุ

บริเวณภายในพระระเบียงมีเจดีย์เล็ก ๆ เรียงรายรอบพระมหาธาตุ คล้าย ๆ กันจะให้เจดีย์เป็นบริวาร จุดประสงค์ของผู้สร้างจะเป็นที่บรรจุอัฐิของใครไม่มีประวัติยืนยัน แต่ในปัจจุบันมีผู้ไปบูรณะปฏิสังขรณ์และนำอัฐิบรรจุของตนไปบรรจุไว้ตามฐานเจดีย์ เพื่อจะให้อยู่ใกล้ ๆ กับพระธาตุการก่อสร้างเจดีย์บริวารเหล่านั้นนับว่าจัดได้ระเบียบสวยงามมาก จำนวนเจดีย์รอบองค์พระมหาธาตุ มีทั้งสิ้น ๑๕๘ องค์

ลำดับเจ้าอาวาส

วัดพระมหาธาตุมีเจ้าอาวาสครองวัด เท่าที่ปรากฏหลักฐาน มีดังนี้

๑. พระวินัยธร (นุ่น)
๒. พระครูปลัดแก้ว
๓. พระญาณเวที (ยติกเถระ)
๔. พระรัตนธัชมุนี (คุณุภกรโณ) พ.ศ. ๒๔๗๐—๒๕๒๑
๕. พระราชวินัยเวที (โอภาโส) พ.ศ. ๒๕๒๑—ปัจจุบัน

๑๐. วัดชนะสงครามราชวรมหาวิหาร

๕.๒.๖ ชั้นและที่ตั้งของจังหวัด

วัดชนะสงคราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิด
ราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ริมถนนจักรพงษ์ แขวงชนะสงคราม
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

เขตวัดและอุปการของวัด

วัดชนะสงคราม มอานาเขตติดต่อ ดงน

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ซอยรามบุตร

ทิสได้ ติดต่อกับ คลองวัดชนะสงคราม (ปัจจุบัน
ถนนแล้ว)

ทิศตะวันออก ติดต่อ ถนนจักรพงษ์

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ คลองวัดชนะสงคราม (ปัจจุบัน
ถมแล้ว)

เนื่อทอนเป็นทตงของวฒมทงมด ๒๘ ไร่ ๓ งาน ๒ ตารางวา

บทสรุปลำดับ

๓๕๖
ทศวรรษสังคมนิยมทั้งหมด ๖ แปลง คือ

๑. ที่ตำบลบางพูด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี
เนื้อที่ ๑ ไร่

๒. ที่ตำบลบางเคอ อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี
เนื้อที่ ๘ ไร่ ๓ งาน

๓. ที่แขวงชนะสงคราม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
เนื้อที่ ๓๒ ตารางวา

๔. ที่ตำบลบางกระสอ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี
เนื้อที่ ๑ งาน ๘๐ ตารางวา

๕. ที่แขวงจระเข้บัว เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร
เนื้อที่ ๑ งาน ๘๕ ตารางวา

๖. ที่แขวงจระเข้บัว เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร
เนื้อที่ ๑ งาน ๘๕ ตารางวา

นามวัด

วัดชนะสงคราม เป็นวัดโบราณ สร้างมาตั้งแต่สมัย
กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้าง เดิม
เรียกกันว่า วัดกลางนา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรง
สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีนั้น มีพระราชประสงค์

จะให้ละม้ายคล้ายคลึงกับกรุงศรีอยุธยามากที่สุด ดังนั้น การก่อสร้างปราสาทราชมณเฑียร กำแพงเมือง บัอมปราการ คูคลองและวัดวาอารามต่าง ๆ จึงได้ถ่ายแบบอย่างกรุงศรีอยุธยามาเกือบทั้งสิ้น โดยเฉพาะวัดที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรซึ่งเป็นวัดเล็ก ๆ ไม่สมศักดิ์ศรี ก็ได้รับการปรับปรุง บูรณะปฏิสังขรณ์ให้กว้างขวางและสง่างามตลอดจนซ่อมวัด ซึ่งไม่เหมาะสม ก็ได้รับการเปลี่ยนแปลงไปด้วย วัดกลางนาจึงได้รับการเปลี่ยนชื่อเป็น วัดทองปู้ ซึ่งเป็นชื่อวัดในกรุงศรีอยุธยา

นอกจากการเปลี่ยนชื่อวัดแล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นวัดพระสงฆ์ฝ่ายรามัญเลียนแบบอีกด้วย กล่าวคือ ตามพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. ๒๒๐๒ ได้มีครอบครัวมอญเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ก็โปรดให้ไปตั้งครอบครัวอยู่ใกล้วัดทองปู้ ต่อมาจึงโปรดให้วัดทองปู้เป็นวัดพระสงฆ์ฝ่ายรามัญ

ส่วนวัดทองปู้ในกรุงเทพมหานครนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้เป็นวัดพระสงฆ์ฝ่ายรามัญ ก็เพื่อตอบแทนคุณความดีและเทิดเกียรติทหารชาว

รามัญในกองทัพของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ซึ่ง
กองอาสารามัญได้เป็นกำลังสำคัญในการต่อสู้กับพม่าในสงคราม
ครั้งสำคัญถึง ๓ ครั้ง อีกประการหนึ่งด้วย สงครามครั้งแรกคือ
ศึกเก้าทัพ พ.ศ. ๒๓๒๘ ครั้งที่ ๒ สงครามที่ท่าดินแดงและ
สามสบ พ.ศ. ๒๓๒๙ และครั้งที่ ๓ ที่นครลำปางและป่าซาง
พ.ศ. ๒๓๓๐

เมื่อสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงมีชัย-
ชนะพม่าที่นครลำปางและป่าซางแล้ว จึงทรงยาตราทัพกลับ
พระนคร เมื่อเสด็จมาถึงวัดตองปุ ได้ทรงพักทัพ ทำพิธีสงฆ์
เปลี่ยนเครื่องทรงใหม่ และทรงอนุญาตให้นายและพลทหารใน
กองทัพได้อาบน้ำชำระกายตามประเพณีเดินทัพมาจากทางไกล

ในการนมเืองเล่ากันว่า สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหา-
สุรสิงหนาททรงโสมนัสมาก ทรงเอาฉลองพระองค์ลายยันต์
อันจารึกคุณพระรัตนตรัย คลุมถวายองค์พระประธานในพระ-
อุโบสถ และได้ทรงอนุญาตให้นายทัพนายกองกระทำเช่นนั้น
ด้วย เพื่อดูว่าเป็นพุทธานุชา พวกทหารในกองทัพได้พากัน
เรียกวัดนี้ว่า “วัดตอมปุเลาะ” คือ วัดตองปุ นั้นเอง แต่
สำเนียงเพี้ยนเป็นรามัญ บางท่านแปลว่า วัดพระสวมเสือกมี

หลังจากนั้น สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ได้ทรงสถาปนาวัดทองปู้ทั่วทั้งพระอาราม ทรงขยายพระอุโบสถเดิมให้กว้างขึ้น และรับสั่งให้ช่างปั้นเอาปูนพอกทั้งเสี้ยนต้นฝ้ายต้นเหล่านั้นเข้าไปด้วย แล้วก่อขึ้นเป็นองค์พระประธานขึ้นใหม่ มีขนาดใหญ่กว่าเดิมมาก สร้างกุฏิสงฆ์เพิ่มเติม รวมทั้งถาวรวัตถุอื่น ๆ อีกมากมาย เมื่อสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ได้ถวายเป็นพระอารามหลวงโปรดให้พระมหาสุเมธจารย์ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงพระราชทานนามใหม่ว่า วัดชนะสงคราม เพื่อเป็นอนุสรณ์ที่ได้มีชัยแก่ข้าศึกในคราวนั้น

ประวัติการปฏิสังขรณ์

หลังจากสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงบูรณะปฏิสังขรณ์ทั่วทั้งพระอารามแล้ว ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ได้มีการบูรณะซ่อมแซมอีก คือ เมื่อสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ทรงรับสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแล้ว ได้เสด็จไปประทับที่พระราชวังบวรสถานมงคล โปรดให้ซ่อมแซมพระราชมณเฑียรบางส่วนที่ทรุดโทรม และโปรดให้หรือพระพิมานดุสิตา นำตัว

ไม้ส่วนที่ใช้ได้ไปสร้างกลุ่มกุฏิหลังพระอุโบสถ พระพิมาน
 ดุสิตาน้อยมาจนถึงสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา ก็ถูกระเบิด
 ทำลายลง เสียหายมาก ต่อมาพระครูวิสุทธิศาสน์เจ้าอาวาส
 วัดมะกอก แขวงบางระมาด เขตตลิ่งชัน ได้มารับซื้อส่วนที่
 ใช้ได้ของพระพิมานดุสิตา นำไปปรับปรุงสร้างเป็นหอสวด
 มนต์และศาลาการเปรียญของวัดมะกอก ยังคงมีบางส่วน เช่น
 บานประตูได้นำไปเก็บไว้ในกุฏิเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จ
 พระราชดำเนินมาพระราชทานผ้าพระกฐินที่วัดชนะสงครามเมื่อ
 พ.ศ. ๒๓๘๘ และในคราวที่โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์
 วัดมหาธาตุฯ นั้น ก็ได้โปรดให้บูรณะวัดชนะสงครามด้วย
 แต่งานยังไม่ทันเสร็จ ก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะวัดชนะสงครามต่อจากที่ค้าง
 ไว้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้สร้าง
 พระวิหารขึ้นทางด้านหลังพระอุโบสถ โปรดให้สร้างกุฏิสงฆ์
 ใหม่ให้เป็นตึกทั้งหมด บริเวณริมคลองให้ทำเขื่อนศิลาเป็นชั้น
 บันได และพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธี
 ถวายกุฏิแก่พระสงฆ์ ใน พ.ศ. ๒๓๙๖

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้บูรณะซ่อมแซมกุฏิ เสนาสนะและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่ชำรุดทรุดโทรม รวมทั้งสร้างถนนภายในวัด พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้บูรณะปฏิสังขรณ์หลังคาพระอุโบสถเนื่องจากถูกฟ้าผ่า

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการสร้างกุฏิเพิ่มขึ้น พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้เปิดทองพระประธานและพระสาวกในพระอุโบสถ ซ่อมแซมฐานชุกชีใหม่ นอกจากนี้ยังได้เริ่มดำเนินการก่อสร้างที่บรรจุน้ำเจ้านายฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลที่เฉลียงพระอุโบสถด้านหลัง การสร้างนี้ความจริงเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังไม่ทันได้สร้างก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงพระราชอุทิศพระราชทรัพย์ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศรวรฤทธิ์ก่อสร้างที่บรรจุน้ำที่เฉลียงท้ายพระอุโบสถ โดยกันผนังระหว่างเสาท้ายพระอุโบสถเป็นห้อง ทำเป็นคูหา ๕ ช่อง คูหาหนึ่งเจาะเป็นช่องเล็ก ๆ สำหรับบรรจุน้ำเจ้านายตามรัชกาล แต่การก่อสร้างครั้งนี้ยังไม่ทันเสร็จภายในรัชกาลนี้

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งขณะนั้นยังดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระ ฯ และทรงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสภานิติบัญญัติ ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ ให้ราชบัณฑิตยสภาดำเนินการก่อสร้างให้แล้วเสร็จ โดยมอบให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมพระ ฯ ทรงดำเนินการ เมื่อการก่อสร้างแล้วเสร็จ ได้มีพิธีอัญเชิญพระอุณาโลมจากพระราชวังบวรสถานมงคลไปประดิษฐาน ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสด้วย

ปัจจุบัน วัดชนะสงครามได้บูรณะปฏิสังขรณ์สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในพระอารามแล้วหลายครั้ง และได้สร้างบางสิ่งบางอย่างขึ้นใหม่ด้วย เช่น กุฏิ เสนาสนะ หอสวดมนต์และถนน เป็นต้น

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระอุโบสถ

เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ขนาดกว้าง ๑๓ วา ๒ สอก
ยาว ๒๐ วา ๒ สอก สูง ๑๐ วา มีระเบียงทั้งด้านหน้าและด้านหลัง
หลังคาเป็นชั้นลด มุงกระเบื้อง ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา
หางหงส์ หน้าบันทำลวดลาย แกะสลัก ลงรัก ปิดทอง ประ
ดับกระจก เป็นพระนารายณ์ทรงครุฑ มีลายกระหนกเปลว
ประกอบ และมีเทพชุมนุมเรียงอยู่ด้วย ชุมประตุนั้นต่างเป็น
ชุมเรือนแก้วปูนปั้น ภายนอกเขียนลายรดน้ำ ลายพุ่มข้าวบิณฑ์
ก้านแย่ง ภายในเป็นภาพเขียนสี ภาพเทพทวารบาล บาน
ประตูจำหลักลายกระหนก ลงรักปิดทอง ประดับกระจก ด้าน
ในเป็นภาพเขียนสี รูปเทวดา ยักษ์ เซียวกาง บางภาพเป็น
รูปสัตว์ เช่น เสือ สิงห์ กิเลน บานหน้าต่างเป็นลายรดน้ำ
ภายในเป็นภาพเขียนของคนเชื้อชาติต่าง ๆ ๑๒ ภาษา สี่มา
ของพระอุโบสถอยู่ติดกับฝาผนัง เป็นใบสี่มาปิดทอง สลัก
เป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ลักษณะของโบสถ์ที่มีใบสี่มาติด
กับผนัง มีเพียง ๒ แห่ง คือ ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
อีกแห่งหนึ่งเท่านั้น

๒. พระประธานในพระอุโบสถ

เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นด้วยดีบุก แล้วลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๒.๕๐ เมตร สูง ๓.๕๐ เมตร ประดิษฐานบนฐานชุกชีใหญ่ สูง ๑.๓๐ เมตร มีนามว่า พระพุทธรูปสี่ทิศโลกเชษฐ มหะเทศศักดิ์ ปุณนิยชะยันตะโคดม บรมศาสดานาวรรณญาณ และบนฐานเดียวกันนี้ ด้านหน้าทางเบื้องขวา และซ้ายของพระประธานเป็นพระอัครสาวก ปูนปั้น ลงรักปิดทอง นั่งประนมมืออยู่ข้างละองค์ เหนือเศียรพระประธานมีฉัตร ๑ ชั้น รอบ ๆ พระประธานเป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ปางมารวิชัย ๑๕ องค์ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ๕ องค์ ทิศตะวันตก ๔ องค์ ทิศเหนือและใต้ทิศละ ๓ องค์ แต่ละองค์หน้าตักกว้าง ๐.๕๕ เมตร สูง ๑.๒๐ เมตร

พระพุทธรูปทั้ง ๑๖ องค์นี้ สันนิษฐานว่าสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงนำแบบอย่างมาจากวัดชุมพลนิกายาราม อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามนั้น มีพระพุทธรูปรวม ๑๖ องค์ แต่ละองค์มีพระนามจารึกเป็นพระนามของพระพุทธเจ้า นับจากพระสมณโคดมย้อนขึ้นไปตามบทสวดอาฏานาฏิยปริตร ดัง

นั้น พระพุทธรูปในพระอุโบสถวัดชนะสงคราม ก็สร้างตามคติเดียวกัน เพียงแต่ไม่ได้จารึกพระนามไว้ ต่อมาพระธรรมทัศนาธร (ทองสุก สุทสุโส) เจ้าอาวาสวัดชนะสงครามได้ประพันธ์พุทธมงคลคาถาผูกตามพระนามพระพุทธเจ้าทั้ง ๑๖ พระองค์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๒

พระพุทธเจ้าทั้ง ๑๖ องค์นี้ ตามคตินิยมโบราณนับถือกันมาก ถือว่าทรงพระคุณในทางประสิทธิ์ประสาทชัยชนะเหนือศัตรู ถึงกับบัญญัติอักขระย่อขึ้นแทนพระนาม เรียกว่าหัวใจ คือ “นะ มะ นะ อะ นอ กอ นะ กะ กอ ออ นอ อะ นะ อะ กะ อัง” ผูกเป็นยันต์เรียกว่า ยันต์พระเจ้า ๑๖ พระองค์ ดังนั้น การสร้างพระพุทธรูป ๑๖ พระองค์ในพระอารามนี้ อาจเนื่องด้วยความหมายดังกล่าวได้

๓. พระเจดีย์เหลี่ยม

ประดิษฐานอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถ ด้านละองค์ รวม ๒ องค์ เป็นพระเจดีย์ย่อไม้ ๒๐ ทรงจอมแห ก่ออิฐถือปูน กว้างด้านละ ๕ เมตร สูง ๑๕ เมตร

๔. พระเจดีย์กลม

ประดิษฐานอยู่ด้านหลังพระอุโบสถ เป็นเจดีย์ใหญ่ทรงกลม มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๔ เมตร สูงประมาณ ๘ เมตร

๕. ศาลาราย

ตั้งอยู่รอบพระอุโบสถ มีกำแพงแก้วเชื่อมติดต่อกันทุกหลัง ด้านละ ๒ หลัง รวมทั้งสิ้น ๘ หลัง เดิมมีเสารายทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ปัจจุบันก่อเป็นกำแพงกันด้านนอก หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ

นอกจากนี้ยังมีบานประตูพระพิฆเนศวร ซึ่งเหลือจากภัยสงคราม เป็นลายรดน้ำ ฝีมือช่างสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่กุฏิเจ้าอาวาส

ส่วนสิ่งของที่ได้รับพระราชทานสำหรับพระอาราม ได้แก่

๑. ธรรมาสันล่ายทอง ซึ่งเป็นเครื่องสังเค็ด ได้รับพระราชทานเนื่องในงานถวายพระเพลิง พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. ธรรมาสันและหนังสือสวดปาฏิโมกข์ สมุดไทยพร้อมด้วยตู้ ๑ ชุด เป็นเครื่องสังเค็ด ได้รับพระราชทานเนื่อง

ในงานพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมหลวง
ศรีรัตนโกสินทร์

๓. เทียนสลักพร้อมด้วยตุล่ายทอง ๑ ชุด เป็นเครื่อง
สังเค็ด ได้รับพระราชทานเนื่องในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา

ลำดับเจ้าอาวาส

นับแต่วัดชนะสงครามได้รับการสถาปนาเป็นพระอาราม
หลวงแล้ว มีเจ้าอาวาสปกครองวัดตามลำดับ ดังนี้

๑. พระมหาสุเมธจารย์
๒. พระสุเมธจารย์ (ศรี) พ.ศ. ๒๔๑๐—๒๔๕๕
๓. พระประสิทธิ์ศีลคุณ พ.ศ. ๒๔๕๕—๒๔๕๖
๔. พระครูภาวนาวิจารณ์ (ถัม) พ.ศ. ๒๔๕๖—๒๔๖๔
๕. พระสุเมธมนี (ลับ สงฺกกิจฺโจ) พ.ศ. ๒๔๖๔—๒๔๘๕
๖. พระธรรมทศนาถ (ทองสุก สุทฺธโส)

พ.ศ. ๒๔๘๒—๒๕๐๘

๗. พระธรรมปิฎก (นิยม จานิสฺสโร) พ.ศ. ๒๕๐๘—
ปัจจุบัน

๑๑. วัดสุพรรณารามราชวรวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดสุพรรณาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยฝั่งตะวันตก แขวงวัดทอง เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

เขตวัดและอุปการของวัด

วัดสุพรรณาราม มีอาณาเขตติดต่อดังนี้
ทิศเหนือ ติดต่อกับคลองบางกอกน้อย
ทิศใต้ ติดต่อกับโรงเรียนสุพรรณารามวิทยาคม
ทิศตะวันออก ติดต่อกับคูน้ำเขตบางกอกน้อย (คูน้ำนี้เดิมเรียกว่าคลองลัดวัดทองถึงคลองชักพระบางขุนศรี ใช้สัญจรไปมาทางน้ำได้)

ทิศตะวันตก ติดต่อกับถนนเข้าเขตบางกอกน้อย
จำนวนที่ดินที่เป็นบริเวณวัดมีประมาณ ๑๒ ไร่เศษ ยาวประมาณ ๖ เส้น กว้างประมาณ ๔ เส้น

ส่วนที่กลับนา (ที่จัดประโยชน์) นั้น ทางวัดไม่มีแผนที่รายละเอียดระบุไว้แน่ชัด เพราะที่ดังกล่าวกรมการศาสนาเป็นผู้ดำเนินการจัดประโยชน์ทั้งสิ้น

นามวัดและประวัติความเป็นมา

วัดสุวรรณารามเป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดทอง สร้างตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่นอน

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อแล้วสถาปนาใหม่ทั่วทั้งพระอาราม ได้ทรงสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร กำแพงแก้ว มีกำแพงหน้า ๒ เก่ง พร้อมทั้งเสนาสนะ เมื่อสถาปนาเสร็จแล้ว พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดสุวรรณาราม” จากนั้น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้างเครื่องป่าชาวน ได้แก่เมรุ และทรงสร้างหอสวด หอทั้งทาน โรงโขน โรงหุ่น ระชา พลับพลา โรงครัว สาเหตุที่ทรงสร้างเมรุขึ้น ก็เพื่อความสะดวกในการทำงานพระศพเจ้านายหรือขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งต้องนำไปพระราชทานเพลิงที่วัดนอก กำแพงพระนครชั้นนอก ในยุคนั้น พระธรรมเจดีย์ผู้ปกครองวัด ได้สร้างพระเจดีย์ขึ้นที่หลังพระวิหารองค์หนึ่ง และพระญาณโพธิสร้างธรรมาสน์บุษบกขึ้นหลังหนึ่ง

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอีกครั้งหนึ่ง โดยขยายขอบเขตของวัดให้

กว้างขวางขึ้น โปรดให้สร้างกุฏิตั้งขึ้นหมู่หนึ่ง ๖ หลัง มีหอ
 นันอยู่ตรงกลาง มีหอเล็กติดกับกำแพง ๒ หอ พร้อมทั้งหอ
 ระฆัง หอไตร กุฏิฝากระดาน ศาลาการเปรียญ ต่อมาพระ-
 เทพมุนี (กัน) ผู้ปกครองวัดได้สร้างพระเจดีย์ฐาน ๘ เหลี่ยม
 ประดับกระฉกขึ้นที่หน้าพระวิหารองค์หนึ่ง

เมื่อบูรณะปฏิสังขรณ์เสร็จ ในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ โปรด-
 เกล้า ฯ ให้มีงานฉลองวัดสุวรรณารามพร้อมกับการฉลองวัด
 อื่น ๆ อีก ๘ วัด คือ วัดราชโอรสาราม วัดสระเกษ วัด
 ราชสีหราชาราม วัดอรุณราชวราราม วัดกนิษฐาณ วัดโมลี-
 โลกยาราม วัดระฆังโฆสิตาราม วัดพระยาทำ ในงานฉลองนี้
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนิน
 ไปทรงถวายผ้าไตรที่วัดราชโอรส พระสงฆ์ทั้ง ๘ วัด จำนวน
 ๑,๒๐๐ รูป ไปพร้อมกันรับพระราชทานไตรและผ้ากราบตรา
 รุ่งขึ้นสวดมนต์ทั้งพระอาราม ตอนเช้ามีเลี้ยงพระ มีเทศน์วัน
 ละ ๓ กัณฑ์ ตอนเย็นทั้งทาน และมีมหรสพทั้งกลางวันและ
 กลางคืน ตอนค่ำมีจุดดอกไม้ไฟทุกพระอาราม รวม ๓ วัน
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน
 โดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค ไปทรงบำเพ็ญพระราช

กุศลทั่วราชอาณาจักรแห่งเดียว ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ ๑,๐๐๐
 ชั่ง ทรงบำเพ็ญสัตตสดกมหาทาน เสด็จไปรยทานที่พระที่นั่ง
 สุทโธสวรรยย์ โปรดให้ตั้งต้นกลัปพฤกษ์ ๑๐ ต้น ให้พระเจ้า
 น้อยยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอขึ้นไปรยทานต้นละ ๔ พระ-
 องค์พร้อมกัน เป็นการสิ้นสุดงานฉลองในครั้งนั้น

ตั้งแต่นั้นมา ไม่มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่อีกเลย
 มีแต่การซ่อมแซมเล็ก ๆ น้อย ๆ สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เริ่มชำรุด
 ทุรุดโทรม ถึงสมัยพระครูเทพสิทธิเทพาธิบดี (ทับ) ได้มีการ
 บูรณะปฏิสังขรณ์สิ่งสำคัญ เช่น เปลี่ยนช่อฟ้า ใบระกา
 กระเบื้องเคลือบสี ไม้ที่ชำรุดและปูพื้นพระอุโบสถด้วยหิน
 อ่อนใหม่ ปฏิสังขรณ์ศาลาท่าน้ำ สร้างโรงเรียนพระปริยัติ-
 ธรรม โรงนั่งวิปัสสนา สระน้ำ จนกระทั่งยุคปัจจุบันก็ได้มี
 การปฏิสังขรณ์สิ่งที่ชำรุดให้คงสภาพเดิมมาโดยตลอด เช่น ซ่อม
 หน้าบันพระอุโบสถ ๒ ด้าน บูรณะพระเจดีย์ใหญ่หน้าพระ-
 วิหาร ทำถนนภายในวัด จัดสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม
 ซ่อมหอรบวัง และที่สำคัญก็คือ การซ่อมแซมจิตรกรรมฝา-
 ผนังในพระอุโบสถ เพื่อร่วมในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์
 ๒๐๐ ปี พ.ศ. ๒๕๒๕

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระอุโบสถ

พระอุโบสถเป็นอาคารทรงไทย ก่ออิฐถือปูน หลังคาชั้นเดียว มีมุขยื่นทั้งด้านหน้าและด้านหลัง หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี ประดับช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ ติดกระเบื้องเคลือบสีทอง หน้าบันจำหลักลายรูปเทพนมและรูปนารายณ์ทรงครุฑประดับอยู่ในซุ้ม ลงรักปิดทอง ทั่วซุ้มทั้งด้านหน้าและหลังมีเสามุขรองรับ รอบบริเวณมุขในระดับเดียวกับเสา ก่อกำแพงเตี้ย ๆ เป็นระเบียบ ประตูเข้าพระอุโบสถด้านหน้ามี ๓ ช่อง ด้านหลัง ๒ ช่อง ประตูบานกลางด้านหน้าทำซุ้มเป็นยอดเจดีย์ ประตูด้านข้างทั้ง ๒ ประตู ทำซุ้มเรือนแก้ว หน้าต่างประดับซุ้มด้านละ ๕ ช่อง บานประตูด้านนอกทำลายรดน้ำ พุ่มข้าวบิณฑ์ ก้านแย่ง ทรงพุ่มตัวเทศ บานประตูด้านในเป็นลายเขียนสี รูปเชี้ยวกางเขียบบัตว์

ภายในพระอุโบสถ มีจิตรกรรมฝาผนังทั้ง ๔ ด้าน เป็นที่ยกย่องกันว่าฝีมือเป็นเยี่ยม เขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ผนังชั้นล่างระหว่างช่องหน้าต่าง เขียนภาพทศชาติชาดก โดยจิตรกรที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น ที่สำคัญ

คือหลวงวิจิตรเจษฎา (อาจารย์ทองอยู่) และคงแป๊ะ จิตรกร
ทั้ง ๒ คนนี้ เคยเขียนภาพมาแล้วที่ฝาผนังพระอุโบสถวัดอรุณ-
ราชวราราม แต่ถูกไฟไหม้ไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนในพระอุโบสถวัดสุวรรณารามนี้
ทั้งหลวงวิจิตรเจษฎาและคงแป๊ะเขียนภาพที่ผนังด้านทิศตะวัน-
ตก หลวงวิจิตรเจษฎาเขียนเรื่องเนมิราช คงแป๊ะเขียนเรื่อง
มโหสถ ระเบียบเนื้อเรื่องหน้าต่างแบ่งเป็นชั้น ๆ แต่ละชั้น
เป็นรูปเทวดา มาร สลับด้วยพัตยศเรียงเป็นแถว ฝาผนัง
ด้านหน้าพระอุโบสถเป็นภาพมารผจญ ส่วนใหญ่ใช้สีแดงชาด
เป็นพื้น ฝาผนังด้านหลังพระประธานเป็นภาพพุทธประวัติ
ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์เทวโลก หรือที่เรียกกัน
ว่า เทโวโรหณะ เพดานเขียนลายทองมีดาวประดับ

๒. พระประธานในพระอุโบสถ

พระประธานองค์นี้เป็นพระพุทธรูปหล่อปางมารวิชัย สูง
ตลอดพระรัศมี ๘ ศอก ๑ คืบ ๘ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๖ ศอก
๑ คืบ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงสันนิษฐานไว้ในหนังสือตำนานพระพุทธรูปสำคัญว่า “พระ
พุทธรูปองค์นี้ไม่ปรากฏเรื่องราว แต่พิจารณาลักษณะพระพุทธรูป

รูป เห็นว่าเป็นฝีมือเดียวกับช่างที่หล่อพระศรีศากยมุนี (วัด-
สุทัศน์) จึงสันนิษฐานว่าจะเชิญมาแต่สุโขทัย เมื่อรัชกาลที่ ๑
พระพุทธรูปองค์นี้ไม่ปรากฏพระนาม แต่ชาวบ้านเรียกกันทั่ว
ไปว่า “พระศาสดา”

๓. พระวิหาร

พระวิหารหลังนี้เป็นอาคารทรงไทย ก่ออิฐถือปูน หลังคา
ชั้นเดียว มุงกระเบื้องเคลือบสี มีมุขขวางทั้งด้านหน้าและ
ด้านหลัง ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ดัดกระเบื้อง
เคลือบสีทอง หน้าบันเป็นรูปเทพพนม ปิดทอง

๔. พระประธานในพระวิหาร

พระประธานองค์นี้เป็นพระพุทธรูปศิลา ก่อปูนหุ้มปิด
ทอง เป็นพระปางสมาธิ สูงตลอดพระรัศมี ๔ ศอก ๑ คืบ
๕ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๕ นิ้ว เบื้องหน้าพระประธาน
เป็นพระอัครสาวก ๒ องค์ ยืนพนมมือ หันหน้าเข้าหาพระ-
ประธาน ด้านหลังพระประธานมีพระพุทธรูปทรงเครื่องอีก
๒ องค์

๕. พระเจดีย์

พระเจดีย์ในเขตกำแพงแก้วมีทั้งหมด ๓ องค์ เป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูน ประดับกระຈก ฐาน ๘ เหลี่ยม กว้าง ๔ วา สูงประมาณ ๑๑ วา อีก ๒ องค์ เป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนล้วน

รอบเขตพุทธาวาสมีกำแพงแก้วล้อมรอบ ซึ่งมีรูปลักษณะผิดกับกำแพงแก้ววัดอื่น เพราะทำเป็นเสาตุ๊กกรงปูนปั้น ตั้งเป็นแถวอยู่ในกำแพงด้วย นอกเขตพุทธาวาสมีหอไตร หอระฆัง ซึ่งก่ออิฐถือปูน สร้างขึ้นไป ๓ ชั้น ระฆังแขวนอยู่บนชั้นที่ ๓ นอกจากนี้ก็มีศาลาการเปรียญ มีข้อฟ้า ใบระกา ประดับกระຈก ศาลาท่าน้ำ ๒ หลัง หลังทางด้านทิศเหนือชาวบ้านเรียกกันว่า “ศาลาเสด็จ” เพราะเวลาเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน เสด็จขึ้นทางศาลาหลังนี้ เก่งหน้าพระอุโบสถ ๒ หลัง หอสวดมนต์ ๑ หลัง โรงเรียนพระปริยัติธรรม โรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์

ส่วนของที่ได้รับพระราชทานไว้สำหรับวัด คือ พระไตรปิฎกมีตู้พร้อม ๑ ใบ พระบรมรูปหล่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ พระองค์ ธรรมาสันจำหลักลาย

ปิดทองเท่าสังข์ ๑ ธรรมาสน์ ตู้ลายทอง ฝากระจกสำหรับ
ตั้งเทียน ๑ ตู้

ลำดับเจ้าอาวาส

วัดสุวรรณารามมีเจ้าอาวาสปกครองวัดมาโดยลำดับ เท่า
ที่ปรากฏหลักฐานมีดังนี้

๑. พระธรรมเจดีย์
๒. พระธรรมกิตติ
๓. พระญาณโพธิ
- ทั้ง ๓ รูปนี้นามเดิมไม่ปรากฏ
๔. พระเทพมุนี (กั่น)
๕. พระปลัดด้วง
๖. พระธรรมธราจารย์ (นาค)
๗. พระศีลาจารพิพัฒน์ (ศรี) พ.ศ. ๒๔๑๒—๒๔๓๕
๘. พระครูวิมลปัญญา (เนียม)
๙. พระครูเทพสิทธิเทพาธิบดี (ทับ)
๑๐. พระครูสังวรวิจิตร (เทศ) พ.ศ. ๒๔๕๘—๒๔๖๓

๑๑. พระสาธุศีลสังวร (เพื่อน อุกุคเสนโน) รักษาการเจ้า-
อวาส ๒ ปี และเป็นเจ้าอวาส พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้
เพียง ๖ เดือนเศษก็มรณภาพ
 ๑๒. พระครูเทพสิทธิเทพาธิปัตย์ (ผัน จันทโชโต) พ.ศ.
๒๔๗๐—๒๕๐๑
 ๑๓. พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (พุ่ม สุ่มทุมโน) พ.ศ.
๒๕๐๒—ปัจจุบัน
-

๑๒. วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดกัลยาณมิตร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิด
วรมหาวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ ๖๕๖ ถนนเทศบาล สาย ๑ แขวง
วัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร

เขตวัดและอุปการของวัด

วัดกัลยาณมิตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้
ทิศเหนือ ติดต่อกับ คลองบางหลวง
ทิศใต้ ติดต่อกับ โบสถ์โรมันคาทอลิก
ทิศตะวันออก ติดต่อกับ แม่น้ำเจ้าพระยา
ทิศตะวันตก ติดต่อกับ สุเหร่าแขก
๕ ๔๔ ๕ ๕ มีเนื้อที่ทั้งหมด ๓๓ ไร่ ๑ งาน

นามวัดและประวัติการสร้าง

วัดกัลยาณมิตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ ในรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเจ้าพระยานิกร-

บดินทร (โต กัลยาณมิตร) ว่าที่สมุหนายก บุตรพระยา
 วิชัยวารี (มัน แซ่ฮ้อ) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาราชสุภาวดี
 เจ้ากรมพระสุรัสวดีกลาง ได้อุทิศที่ดินและซื้อที่ดินบริเวณ
 ใกล้เคียง ซึ่งแต่เดิมเป็นหมู่บ้านที่มีพระภิกษุจีนพำนักอยู่ และ
 เรียกกันต่อมาว่า หมู่บ้านกุฎจีน เพิ่มเติมเข้าด้วยกัน
 เสร็จแล้วได้ถวายเป็นพระอารามหลวง พระราชทานนามว่า
 วัดกัลยาณมิตร

เมื่อแรกที่เจ้าพระยานิกรบดินทรสร้างวัดกัลยาณมิตรนั้น
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง
 พระวิหารหลวงช่วย พร้อมกับเสด็จพระราชดำเนินมาทรง
 ก่อพระฤกษ์ พระโต เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๐
 พระราชทานเป็นพระประธานในพระวิหารหลวง

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้น
 ครองราชสมบัติ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอพระมณเฑียร
 เถลิงพระเกียรติ เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศในพระบรมราช-
 มาตามหัยยิกา กรมพระศรีสudarักษ์ และพระบรมราช-
 มาตามหัยยิกาธิบดี พระภักดาในกรมพระศรีสudarักษ์ ผู้ซึ่ง
 แต่เดิมเคยประทับในบริเวณวัดกัลยาณมิตรมาก่อน และเพื่อ

ประกอบพระราชกุศลตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-
เจ้าอยู่หัว พระบรมเชษฐาธิราช กับทั้งเป็นการปูนบำเหน็จ
เชิดชูเกียรติยศของเจ้าพระยานิกรบดินทรด้วย นอกจากนั้น
ยังได้ พระราชทานนามพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในพระวิหาร
หลวงซึ่งเดิมเรียก พระโต ว่า พระพุทธไตรรัตนนายก

ประวัติการปฏิสังขรณ์

วัดกัลยาณมิตรได้รับการปฏิสังขรณ์ เนื่องจากเริ่มมี
สภาพทรุดโทรม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้เสด็จพระราชดำเนิน
พระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดนี้ และได้ทรงทราบในพระราช
ดำริของพระบรมชนกนาถในการสร้างหอพระธรรมมณเฑียรเมือง
พระเกียรติ จึงมีพระราชดำรัสถามถึงและสั่งว่า หากหอ
พระธรรมมณเฑียรเมืองพระเกียรติทรุดโทรมลงเมื่อใด ให้
กราบบังคมทูล แล้วจะทรงซ่อมแซมด้วยพระราชทรัพย์ส่วน
พระองค์ และต่อมาเมื่อเจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด
กัลยาณมิตร) บุตรเจ้าพระยานิกรบดินทรกราบบังคมทูลถึงความ

ทรุดโทรมของวัด และขาดทุนทรัพย์ในการซ่อมแซม จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการจัดการซ่อมแซม

ปี พ.ศ. ๒๔๖๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสโปรดให้สมเด็จพระพุทธมหาราช (นวม พุทธสมมหาเถระ) วัดอนงคาราม เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์พระธรรมธราจารย์ เป็นประธานจัดการซ่อมพระวิหารหลวงครั้งใหญ่ เปลี่ยนข้อฟ้าใบระกาเชิงชายทั้งหมด ปิดทอง ประดับกระฉาก หน้าบัน ชุ่มหน้าต่าง และเขียนลายฝาผนัง เสา และเพดานใหม่

ปี พ.ศ. ๒๔๖๘ พระสุนทรสมาจารย์ (พรหม) ปฏิสังขรณ์ปิดทององค์พระและฐานพระพุทธรูปไตรรัตน์นายกในพระวิหารหลวง และในปีต่อมาได้จัดให้มีการสมโภช โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงบรรจุพระอุณาโลมซึ่งเป็นทองคำหนักประมาณ ๔๐ บาท ที่พระพักตร์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก (พระอุณาโลมนี้ได้ถูกผู้ร้ายลักลอบแกะเอาไปเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓)

ปี พ.ศ. ๒๔๗๘ พระวินัยกิจโกศล (ตรี) บุรณะซ่อมแซมฝาผนังและหลังคาพระอุโบสถ ปีต่อมาซ่อมหอ

พระธรรมมณเฑียรเถลิงพระเกียรติ เปลี่ยนข้อฟ้า ไบระก
 หน้าบัน ชุ่มประตุน้ำต่าง และบานประตुरวมทั้งส่วนที่ชำรุด
 อื่น ๆ ด้วย นอกจากนี้ก็ยังมีการบูรณะซ่อมแซมสถานที่
 ต่าง ๆ บ้างตลอดมาจนปัจจุบัน

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระวิหารหลวง

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระราชทาน
 ช่วยเจ้าพระยาบดินทร เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๐ มีขนาด
 กว้าง ๓๑.๔๒ เมตร ยาว ๓๖.๘๕ เมตร ลักษณะการก่อสร้าง
 เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมไทย ก่ออิฐถือปูน หลังคา
 มุงกระเบื้องเคลือบ ประดับข้อฟ้า ไบระก หน้าบันสลั
 ลายดอกไม้ ประดับกระฉาก ชุ่มประตุน้ำต่างเป็นล
 ดอกไม้ชั้น ปิดทองประดับกระฉาก ด้านในพระวิหารที่
 และเสาเป็นลายดอกไม้ซึ่งปัจจุบันเลือนมากแล้ว

ด้านหน้าพระวิหารหลวง มีชุ่มประตุน้ำ เสาหิน
 ตึกดาจั้น มีประตูทางเข้าเป็นศาลาใหญ่ภายในประดิ
 ปูนปั้นและรูปศิลาจากจั้น ศาลาใหญ่เบื้องหน้าเป็นศาลา

มีทางปูศัลภากว้างขวางลาดมาจากศาลาทำน้ำจนถึงประตู สอง
ข้างทางมีแก่งหิน เจดีย์หิน และศาลเจ้าเล็ก ๆ

๒. พระประธานในพระวิหารหลวง

ภายในพระวิหารหลวง ประดิษฐานพระพุทธรูป ปาง
มารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้าง ๑๑.๗๕ เมตร สูง ๑๕.๔๔ เมตร
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้สร้างพระราชทานช่วยเจ้าพระยานิกรบดินทร เมื่อ พ.ศ.
๒๓๘๐ เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า พระโต ต่อมาพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า พระพุทธไตร-
นนาถ

พระอุโบสถ

ตั้งอยู่ข้างพระวิหารหลวงด้านตะวันออก หันหน้าไปทาง
เหนือ ฐานที่ตั้งพระอุโบสถเดิมเป็นบ้านของเจ้าพระยานิกร
บดินทร (โต) เป็นอาคารก่ออิฐ ถือปูน ขนาดกว้าง
๗ เมตร ยาว ๓๐.๕๐ เมตร ลักษณะเป็นแบบสถาปัตยกรรม
สมัยอยุธยา ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ประดับ หน้าบัน
ตกแต่งไม้ประดับกระเบื้องเคลือบสลับลายจีน ชุ่ม

ประตูหน้าต่าง บันลวดดอกไม้ประดับกระจก ภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับพุทธประวัติและภาพเครื่องบูชาเป็นโต๊ะลดหลั่นแบบจีน ซึ่งเขียนตามแบบภาพฝาผนังพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม เสาเขียนลายทรงข้าว-บิณฑ์ ปัจจุบันฝาผนังระหว่างช่องหน้าต่างทาสีขาว ผนังส่วนบนภาพเขียนส่วนใหญ่เลอะเลือน

หลังพระอุโบสถ มีเจดีย์เหลี่ยมพร้อมฐานประทักษิณ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยส่งแบบและขนาดให้ช่างเมืองจีนหล่อศิลาเทียม แล้วเอาเข้ามาประกอบในเมืองไทย

๔. พระประธานในพระอุโบสถ

ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ ขนาดพระองค์กว้าง ๖๐ เซนติเมตร สูง ๕.๖๕ เมตร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น นอกจากนั้นยังมีพระพุทธรูปที่สำคัญอีกองค์หนึ่งเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ หล่อสำริด หน้าตักกว้าง ๕๗ เซนติเมตร เจ้าพระรัตนบดีนร (รอด) เป็นผู้สร้าง

๕. พระวิหารน้อย

ตั้งอยู่ด้านเหนือพระวิหารหลวง ภายในมีภาพเขียนฝีมือช่างในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีความสำคัญทางด้านศิลปะและประวัติศาสตร์ บานประตูมีภาพทวารบาลและภาพลงรักปิดทอง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ จำนวนมาก พระประธานเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย

๖. หอพระธรรมมณเฑียรเถลิงพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ เป็นอาคารสองชั้น ก่ออิฐถือปูน มีระเบียงล้อมรอบ หลังคาสองชั้น มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันสลักลาย เปลว ปิดทอง ประดับกระฉากตรงกลางสลักเป็นรูปเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ชุ่มประตุน้ำต่างบันลายดอกไม้ตรงกลางสลักรูปพระมหามงกุฎ ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า บานประตูหน้าต่างสลักลายดอกไม้ ปิดทองประดับกระฉาก ภายในหอชั้นบน ประดิษฐานตู้พระธรรมจตุรมุข สลักลาย ปิดทอง ๑ ตู้

๗. หอไตร

สร้างขึ้นตรงที่จอดแพของกรมสมเด็จพระศรีสุदारักษ์ ปัจจุบันเป็นห้องสมุดของวัด

๘. หอระฆัง

หอระฆังของวัดกัลยาณมิตรมีทั้งหมด ๓ หอ ๒ หอตั้งอยู่ด้านหลัง พระวิหารหลวง และ หอพระธรรม มณฑปเก็บถ้ำพระเกียรติ อีกหอหนึ่งตั้งอยู่ด้านเหนือพระวิหารหลวง ซึ่งพระสุนทรสมาจารย์ (พรหม) สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นที่ประดิษฐานระฆังใหญ่ ซึ่งพระสุนทรสมาจารย์และคณะกรรมกรอีก ๗ นายมอบให้นายฟูจิوارา ชาวญี่ปุ่นหล่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระพุทธไตรรัตนนายก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๔

๙. ศาลาการเปรียญ

ตั้งอยู่มุมวัดด้านตะวันออก มี ๕ ห้อง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชทาน

๑๐. เจดีย์ประดับหินอ่อน

อยู่หน้าศาลาการเปรียญ เจ้าพระยารัตนบดินทร (รอด กัลยาณมิตร) สร้างขึ้นเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งพระยาราชวรานุกุล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ เป็นที่บรรจุอัฐิของเจ้าพระยานิกรบดินทร (โต กัลยาณมิตร) เป็นเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่บนฐาน ๘ เหลี่ยม ประดับหินอ่อน มีกำแพงแก้วล้อมรอบ

มีบันไดขึ้นลง ๒ ข้าง และมีเจดีย์จีนหรือที่เรียกว่า ตะ
ตั้งอยู่ ๔ มุมกำแพง

๑๑. ศาลาตรีมุข

อยู่หน้าพระวิหารหลวงต่อกับกำแพงแก้ว หน้านั้นสลักรูปเทพบุตร พระหัตถ์ถือสมุด ประทับยืนในเรือนแก้ว

๑๒. หมู่กุฏิสงฆ์

มีทั้งแบบเก่าและใหม่ เป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๕ ศิลปะสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นตึกฝรั่งมีศิลปะการฉลุไม้และการออกแบบที่น่าสนใจ

ลำดับเจ้าอาวาส

วัดกัลยาณมิตรมีเจ้าอาวาสปกครองวัด นับแต่สถาปนาในรัชกาลที่ ๓ เรียงตามลำดับ ดังนี้

๑. พระพิมลธรรม พ.ศ. ๒๓๗๘—๒๓๘๕
๒. พระญาณรังษี (สิน) พ.ศ. ๒๓๘๕—๒๓๙๔
๓. พระธรรมเจดีย์ (เนียม) พ.ศ. ๒๓๙๔—๒๔๒๖
๔. พระปริยัติบัณฑิต (ครูท) พ.ศ. ๒๔๒๖—๒๔๓๖
๕. พระวิเชียรคุณาธาร (โตตต์) พ.ศ. ๒๔๓๖—๒๔๓๘

๖. พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (เปี่ยม) พ.ศ. ๒๔๓๘—๒๔๖๔
 ๗. พระวินัยกิจโกศล (ตรี) พ.ศ. ๒๔๖๔—๒๔๘๕
 ๘. พระราชปริยัติ (สุวรรณ) รักษาการแทนเจ้าอาวาส
ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๐—๒๔๕๒ จึงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส
ปัจจุบัน
-

๑๑. วัดพนัญเชิงวรวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดพนัญเชิงเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลคลองสวนพลู ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ในเขตอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เขตวัดและอุปจารของวัด

วัดพนัญเชิงมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ แม่น้ำป่าสัก

ทิศใต้ ติดต่อกับ คันคู

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ที่ดินเอกชน

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ แม่น้ำเจ้าพระยา

วัดนี้มีเนื้อที่ทั้งหมด ๘๒ ไร่ ๓ งาน ๓๐ ตารางวา โดยแต่เดิมเมื่อ ๒๐ ปีที่แล้ว มีเนื้อที่เพียง ๗,๐๔๔ ตารางวาเท่านั้น ปัจจุบันได้รวมอาณาเขตของวัดร้างในบริเวณใกล้เคียงอีก ๔ วัด เข้าด้วยกัน คือ

๑. วัดรอ อยู่ทางทิศตะวันตกของวัดพนัญเชิง ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตรงที่เรียกว่า ปากน้ำบางกะจะ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของศาลาการเปรียญหลังใหม่ของวัดพนัญเชิง

๒. วัดโคก อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งโรงเรียนประชาบาล ซึ่งอยู่ในความอุปถัมภ์ของวัดพนัญเชิง

๓. วัดมณฑป อยู่ทางทิศใต้ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งฌาปนสถานของวัดพนัญเชิง

๔. วัดขอม หรือวัดสวนพลู วัดนี้ทางการอนุญาตให้ยุบรวมเข้ากับวัดพนัญเชิง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดพนัญเชิง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งสุสานชาวจีน

ที่ธรณีสงฆ์

มี ๖ แปลง อยู่ที่ตำบลคลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จำนวน ๔ แปลง เนื้อที่ ๘ ไร่ ๒ งาน ๘๐ ตารางวา และที่ตำบลภูเขาทอง อำเภอเดียวกัน จำนวน ๒ แปลง เนื้อที่ ๒๐ ไร่ ๒ งาน

ตำนานการสร้างวัด

ตามพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวง ประเสริฐอักษรนิติ กล่าวถึงประวัติการสร้างวัดพนัญเชิงไว้ว่า “ลัศักราช ๖๘๖ ชวดศก แรกสถาปนาพระพุทธเจ้า เจ้าแพนงเชิง” หมายความว่าสถาปนาพระพุทธเจ้าแพนงเชิงในปีพุทธศักราช ๑๘๖๗ ซึ่งเป็นระยะเวลาก่อนสร้างพระนครศรีอยุธยา ๒๖ ปี และมีตำนานกล่าวถึงการสร้างวัดไว้ในหนังสือพงศาวดารเหนือ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๕ ว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้ง กษัตริย์ครองกรุงอโยธยาเป็นผู้สร้างขึ้น และพระราชทานนามไว้แต่เดิมว่า “วัดเจ้าพระนางเชิง” ดังเรื่องเล่าต่อไปนี้

“ขณะนั้น พระเจ้ากรุงจีนได้บุตรบุญธรรมในจันหมากเอามาเลี้ยงไว้ให้นามชื่อว่า นางสร้อยดอกหมาก ครั้นวันมาการเจริญขึ้น จึงให้หาโหรมาทำนายว่า ลูกคนนี้ จะควรคู่ด้วย กษัตริย์เมืองใด โหรพิเคราะห์ดูหาเห็นว่า จะอยู่แห่งใดไม่ เห็นอยู่แต่ทิศตะวันตกกรุงไทย มีบุญญาภิสงฆ์ขารมากนัก เห็นจะควรกันกับพระราชธิดา จึงกราบทูลว่าจะได้กับพระเจ้ากรุงไทยเป็นแน่ พระเจ้ากรุงจีนให้แต่งพระราชสาส์นเข้ามา ให้ขุนแก้วการเวทถือเข้ามา ขุนนางผู้ใหญ่ นำเข้าเฝ้าถวายพระราช

สาส์น จึงสั่งให้เบิกทูตานุทูตเข้าไปเฝ้า ในพระราชสาส์นนั้น
ว่า พระเจ้ากรุงจีนให้มาเป็นทางพระราชไมตรีถึงพระเจ้ากรุง
ศรีอยุธยา ด้วยเราจะยกพระราชธิดาให้เป็นพระอัครมเหสี ให้
เสด็จออกมารับโดยเร็ว ครั้นได้แจ้งในพระราชสาส์นดังนั้น
ก็ดีพระทัย จึงตรัสว่า เดือน ๑๒ จะยกออกไป ให้ตอบแทน
เข้าของไปเป็นอันมาก ทูตทูตลากลับไป จึงสั่งให้จัดเรือ
เอกไชยเป็นกระบวนพยุห

จุลศักราช ๓๕๕ ปีมะเมีย เบญจศก ครั้น ณ วันเดือน
๒ แรม ๑๑ ค่ำ ได้ศุภวารฤกษ์ดี จึงยกพยุหไปทางชลมารค
พร้อมด้วยเสนาบดดี เสด็จมาถึงแหลมวัดปากคลอง พอขึ้น
จึงประทับพระที่นั่งอยู่หน้าวัด จึงทอดพระเนตรเห็นฝั่งซ้ายอยู่ที่
อกไก่ได้ชื่อฟ้าหน้าบัน จึงทรงพระดำริว่า จะขอนมัสการพระ
พุทธปฏิมากร เฉพาะบุญญาภิสังขารของเรา ๆ จะได้ครอง
ไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์ด้วยกันเสร็จ ขอให้ฝั่งซ้ายหยุด
ลงมากลัวเอาเรือรับขึ้นไปประทับแทบพระกำแพงแก้วนั้นเกิด
พอดกพระโอรสผู้ลงดังนั้น ฝั่งซ้ายหยุดลงมากลัวเอาเรือพระที่
นั่งรอนไปถึงที่ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเห็นประจักษ์แก่ตา
แล้วเสด็จนมัสการ จึงเปลื้องเอาพระภูษาทรงสักการบูชาพระ-

พุทธปฏิมากรนั้นเสร็จแล้ว เสด็จลงเรือพระที่นั่งก็ลอยลงมาตามเดิม พระสงฆ์สมภารลงมาถวายชัยมงคลว่า มหากบพิตร พระราชสมภารจะสำเร็จความปรารถนาจะครองไพร่ฟ้าอยู่เป็นสุขทั่วทิศ จึงถวายพระนามว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้ง ครั้นนั้นจะหยุดลง พระองค์ก็สั่งให้ท้าวพระยาพฤตมาตย์ทั้งหลายและเสนามนตรีกลับขึ้นไปรักษาพระนคร แต่พระองค์เสด็จไปทรงเรือพระที่นั่งเอกไชยลำเดียว ด้วยอำนาจพระราชกุศลที่ได้สร้างมาแต่ปางหลัง ก็เสด็จไปโดยสะดวกจนถึงเขาไฟ พอจันททั้งหลายเที่ยวอยู่ในท้องทะเลนั้นเห็นเป็นอัศจรรย์นัก จึงนำเอาเนื้อความกราบทูลพระเจ้ากรุงจีน ๆ ก็สะดุ้งตกใจนัก จึงสั่งให้เสนาผู้ใหญ่ไปดูว่าจะมีบุญจริง ๆ ประการใด ให้ประทับสองแห่ง ที่อ่าวมากัน ๑ ครั้นเพลาค่ำ จีนใช้คนสอดแนมดูว่าจะเป็นประการใด ครั้นไปฟังดูได้ยินเสียงดุริยางคดนตรีครึกครื้นไป จึงเอาเนื้อความดังนั้นกราบทูล จึงสั่งให้เชิญมาอยู่อ่าวเสื่อคัน ๑ จึงแต่งการรับ ครั้นเพลาราตรีกาล เทพดาบันดาลดุริยางคดนตรี ครั้นรุ่งขึ้นจึงพระเจ้ากรุงจีนแต่งการกระบวนแห่รับพระเจ้าสายน้ำผึ้งเข้ามาพระราชวัง จีนทั่วประเทศสรรเสริญบุญทั่วไป พระเจ้ากรุงจีนให้ราชาภิเษกนาง

สร้อยดอกหมาก^๗เป็นพระอัครมเหสีพระเจ้าสาयนาฬิง พระเจ้า
กรุงจีนแต่งสำเภ^๘ ๕ ลำ กับเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอันมาก
ให้จีนมช่อ ๕๐๐ คน เข้ามาด้วย จึงพระเจ้ากรุงจีนให้เชิญ
พระเจ้าสาयนาฬิงไปเฝ้า ตรัสว่าบ้านเมืองหาผู้ใดรักษาไม่ แล
เกลือกจะมีศึกมาย่ำยี ให้พากันกลับไปพระนครเถิด พระเจ้า
สาयนาฬิงก็ถวายบังคมลาพานางลงสำเภ^๘ ๑๕ วันมาถึงแดน
พระนคร ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยกับพระราชาคณะ ราชบุตรเทพ-
นิกรก็โสมนัสยินดีทั่วไป จึงแต่งการรับเสด็จ พระราชาคณะ
ภูานานุกรม ๑๕๐ ไปรับที่เกาะ จึงเรียกเกาะพระแต่นั้นมา
แล้วก็เชิญเสด็จมาท่ายเมืองที่ปากแม่น้ำแม่เบย และเสนาบดี
ราชาคณะจึงเชิญเสด็จเข้าพระราชวัง สั่งให้จัดที่ตำหนักซ้าย
ขวาสำเร็จแล้ว จึงให้เฝ้าแก่กับเรือพระที่นั่งลงมารับนาง ๆ จึง
ตอบว่า มาด้วยพระองค์โดยยาก มาถึงพระราชวังแล้วเป็นไฉน
จึงไม่มารับ ถ้าพระองค์ไม่ลงมารับแล้วไม่ไป เฝ้าแก่เอาเนื้อ
ความกราบทูลทุกประการ พระองค์แจ้งดังนั้นก็ว่า^๙เป็นหยอก
เล่น มาถึงนั้นแล้ว จะอยู่ที่นั่นก็ตามเถิด นางรู้ความดังนั้น
สำคัญว่าจริง ยิ่งเศร้าพระทัยนัก ครั้นรุ่งเช้าแต่งกระบวนแห่
มารับ จึงเสด็จพระราชดำเนินมาด้วย ครั้นถึงเสด็จมาบน

สำเภารับนาง นางตัดพ้อว่าไม่ไป พระเจ้าสาบน้าผิงจึง
 สัพยอกว่า ไม่ไปแล้วก็อยู่นี้ พอตกพระโอบยู่ลงนางก็กลืน
 ใจตาย พวกจีนไทยร่ำรักแซ่ไป

จุลศักราช ๔๐๖ ปีมะโรง นศก จึงเชิญศพมาพระราชา-
 ทานพระเพลิงที่แหลมบางกะจะ สถาปนาเป็นพระอาราม ให้
 นามชื่อวัดพระเจ้าพระนางเชิง แด้นั้นมา”

นามของวัด

วัดพนัญเชิงในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ปรากฏ
 นามแตกต่างกันออกไป คือ วัดพระพนางเชิง บ้าง วัด
 พระเจ้าพนางเชิง บ้าง วัดพระนางเชิง บ้าง แต่โดยมาก
 เรียกย่อว่า วัดพนางเชิง

เนื่องจากมีผู้เรียกชื่อเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากในสมัย
 ต่อ ๆ มา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้
 ประกาศพระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับชื่อวัดพนัญเชิงไว้ ดังนี้

“วัดพนัญเชิง อีกคำหนึ่งว่า วัดพระเจ้าพนัญเชิง ให้
 คงเรียกอยู่อย่างเดิม อย่าอุตริเล่นลิ้นเรียกว่าพนังเชิง เพราะ
 เขาเรียกอย่างนั้นทั้งบ้านทั้งเมืองมาแต่ไหน ๆ มาแปลงว่าพนัง

เชิง ก็ไม่เพราะเขาเป็นยศเป็นเกียรติอะไร สำแดงแต่ใจของผู้แปลง ไม่รู้ภาษาเดิมว่าเขาตั้งว่า พณฺณเชิง ด้วยเหตุใดประการหนึ่ง วัดนั้นเป็นวัดราษฎร์ไทยจีนเป็นอันมากเขาก็อันว่าศักดิ์สิทธิ์ ก็ผู้เป็นเจ้าของเดิมตั้งชื่อนั้นไว้ จะเป็นผีสาวเทวดาสิ่งสู้อยู่อย่างไรก็ไม่รู้ มาแปลงขึ้นใหม่ ๆ ดูเหมือนผู้แปลงก็ไม่สู้จะสบาย ไม่พอที่จะย้ายก็ย้ายกันไปเลย ให้คงไว้ตามเดิมเกิด”

ที่จริงแล้ว คำว่า วัดพระพแนงเชิง หรือ วัดพระเจ้าพแนงเชิง หรือ วัดพแนงเชิง นี้ หากกล่าวโดยเหตุผลตามอักษรบัญญัติแล้ว ย่อมมีหลักฐานดีกว่าชื่อนั้น ๆ เพราะคำว่า “พแนงเชิง” เป็นคำไทยโบราณที่เลิกใช้มานานแล้ว มีความหมายว่า “นั่งขัดสมาธิ” ฉะนั้น ถ้าเรียกนามวัดตามความหมายแล้ว คำว่า “วัดพณฺณเชิง” หรือที่จริงคือ วัดพระพแนงเชิง วัดพระเจ้าพแนงเชิง วัดพแนงเชิง ก็ย่อมหมายความว่าถึงวัดที่มีพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ คือหลวงพ่อดโต หรือ พระพุทธไตรรัตนนายก นั่นเอง

อนึ่ง ได้มีผู้สันนิษฐานไว้อีกว่า นามวัดนี้สืบเนื่องมาจากตำนาน เมื่อนางสร้อยดอกหมากกลั่นใจตายคงจะนั่งขัด

สมาธิ เพราะชาวจีนนิยมนั่งขัดสมาธิมากกว่าการนั่งพับเพียบ คนจึงเห็นเป็นของแปลกและนำมาใช้เรียกเป็นชื่อวัด

การปฏิสังขรณ์วัด

วัดพนัญเชิงได้มีการปฏิสังขรณ์กันมาโดยตลอด แต่สืบไม่ได้ว่าผู้ใดได้ปฏิสังขรณ์สิ่งใดไว้บ้าง ที่ปรากฏหลักฐานแน่นอนก็ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะการปฏิสังขรณ์ที่สำคัญเท่านั้น คือในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายทอดฉัตรมหาราชที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๙๓ นั้น ได้เสด็จพระราชดำเนินไปที่วัดพนัญเชิงด้วย เพื่อทรงเปิดทองพระพักตร์ พระพุทธรูปรัตนนายก สันทอง ๗,๕๑๓ แผ่น เว้นพระศอไว้พระราชทานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปิดต่อไป และพระพุทธรูปเจ้าพนัญเชิงนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงถวายพระนามว่า พระพุทธรูปรัตนนายก ต่อมา พ.ศ. ๒๔๐๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงติดพระเนตรมณีนครวัดอีกครั้งหนึ่ง และในครั้ง

นั้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาโชฎึกราชเศรษฐีจัดตั้งเครื่อง
สังเวทตามแบบธรรมเนียมจีน

ต่อมาในยุคที่พระक्रमงคเทพมุนี (ปิ่น) ครองวัด ได้
สร้างกุฏิใหญ่ ๕ ห้องหลังหนึ่ง ยาว ๕ วา ขื่อกว้าง ๓ วา
มีเฉลียงรอบ สันฐานคล้ายดำหนักเจ้า ชะรอยจะเป็นดำหนัก
เจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งประทานมาแต่กรุงเทพฯ และได้
สร้างหอไตรหลังหนึ่ง เสาทำด้วยหิน ฝาบนลายทรงข้าวบิณฑ์
ก้านแย่งบนลายรักผสมสมุก มีข้อฟ้าใบระกาพร้อม ซึ่งเป็น
ฝีมือของพระक्रमงคเทพมุนี (ปิ่น) เอง เพราะท่านเป็นผู้จำ-
นาญในการช่างแทบทุกอย่าง นอกจากนั้น ท่านยังได้สร้าง
ธรรมาสันบุษบกไว้ ๑ ธรรมาสันนี้ นับว่าจำลองแบบมาจากวัด
สุวรรณเศาราม และสร้างเมรุยอดบุษบกสำหรับเผาศพหลัง
หนึ่ง เมรุหลังนี้เมื่อท่านมรณภาพแล้วได้รื้อไปปลูกไว้ริมทาง
เดิน

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้เกิดเพลิงไหม้ผ้าห่มพระพุทธไตรรัตนนายก
พระองค์ชำรุดหลายแห่ง โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์และได้
เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดทองพระพักตร์ โปรดเกล้าฯ ให้

๕. ในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๖—๒๕๐๗ ได้ย้ายแนวภูมิ
เดิม ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เขื่อนหน้าวัด และชำรุดทรุดโทรมมากแล้ว
นั้น ให้ได้แนวกับพระวิหารและศาลาการเปรียญซึ่งสร้างใหม่

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระอุโบสถ

พระอุโบสถมีขนาดกว้าง ๕ วา ๖ นิ้ว ยาว ๘ วา ๑๘
นิ้ว หน้ามุขยาว ๓ วา สูงแต่พื้นถึงอกไก่ ๖ วาเศษ เป็นมุข
ลดไม่มีลวดลายประดับ ระหว่างประตูด้านหน้าทำซุ้มติดกับ
ผนัง ภายในซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป ๑ องค์

ตามตำนานเล่าว่า พระยาเชอรามัญไม่ปรากฏนามคนหนึ่ง
ร่วมกันกับบุตรเขย สร้างพระอุโบสถและพระวิหารคู่กัน
ถวายไว้เบื้องหน้าพระวิหารพระพุทธเจ้าพนัญเชิง ผู้เป็นพ่อ
สร้างพระอุโบสถอยู่ทางเบื้องขวา และบุตรเขยสร้างพระวิหาร
อยู่ทางเบื้องซ้าย มีขนาดและลักษณะเหมือนกัน ไม่ปรากฏ
หลักฐานว่าสร้างไว้เมื่อใด ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิ-
สังขรณ์พระอุโบสถ พระวิหารและสิ่งสำคัญอื่น ๆ ภายในวัด

ด้วย เมื่อคราวปฏิสังขรณ์พระพุทธไตรรัตนนายก สันนิษฐาน
ว่าชื่อฟ้าในระกาพระอุโบสถ จะเป็นฝีมือของพระครูมงคล-
เทพมุนี (ปิ่น)

๒. สิ่งสำคัญในพระอุโบสถ

พระประธานในพระอุโบสถมี ๕ องค์ นั่งเรียงกันเป็น
แถว มีขนาดองค์ไม่เท่ากัน คือ

๑. พระพุทธรูปองค์ใหญ่อยู่กลาง เป็นพระพุทธรูป
ปูนปั้น ลงรักปิดทอง สมัยอยุธยา ปางมารวิชัย ฐานกว้าง
๕ ศอก หน้าตักกว้าง ๔ ศอก สูงตลอดพระรัศมี ๔ ศอก
๑๑ นิ้ว

๒. พระพุทธรูปองค์ที่ ๒ เบื้องขวา เป็นพระพุทธรูป
สำริด สมัยสุโขทัย ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๓ ศอก หน้าตัก
กว้าง ๓ ศอก ๓ นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี ๔ ศอก ๑๑ นิ้ว

๓. พระพุทธรูปองค์ที่ ๒ เบื้องซ้าย เป็นพระพุทธรูป
นาก สมัยสุโขทัย ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๓ ศอก ๖ นิ้ว
หน้าตักกว้าง ๔ ศอก ๑ นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี ๕ ศอก

๔. พระพุทธรูปองค์ที่ ๓ เบื้องขวา เป็นพระพุทธรูป
ปูนปั้น สมัยอยุธยา ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๒ ศอก ๕ นิ้ว
หน้าตักกว้าง ๑ ศอกคืบ สูงตลอดพระรัศมี ๒ ศอก ๔ นิ้ว

๕. พระพุทธรูปองค์ที่ ๓ เบื้องซ้าย เป็นพระพุทธรูป
ปูนปั้น ลงรักปิดทอง สมัยอยุธยา ปางมารวิชัย ฐานกว้าง
๒ ศอก ๕ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๑ ศอกคืบ ๔ นิ้ว สูงตลอด
พระรัศมี ๒ ศอกคืบ

พระพุทธรูปทั้ง ๕ องค์นี้ ไม่ปรากฏนามแต่อย่างใด
สำหรับพระพุทธรูปสำริดและพระพุทธรูปนากสมัยสุโขทัยนั้น
ไม่ปรากฏเวลาและผู้สร้าง สันนิษฐานว่า สร้างในสมัยสุโขทัย
ตอนปลาย ประมาณ พ.ศ. ๑๕๐๐ เดิมหุ้มปูนแล้วลงรักปิด
ทองไว้ เข้าใจว่าจะหุ้มมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า
เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ทางวัดได้จัดทำ
ความสะอาด จึงได้พบรอยปูนกะเทาะ จึงเห็นว่าเป็นพระสำริด
และพระนาก

นอกจากนั้น มีพระอัครสาวก ๒ องค์ เป็นพระบันยณ
สูง ๓ ศอก ๑ นิ้ว เท่ากันทั้ง ๒ องค์

๓. พระวิหารเขียน

พระวิหารนี้ประดิษฐานคู่กับพระอุโบสถ ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบทรงโรง วัตรอบนอกยาว ๘ วา ๑๘ นิ้ว กว้าง ๔ วา ๒ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว หน้ามุข ๓ ศอก ๓ นิ้ว สูงจากพื้นถึงอกไก่ ๒ วาเศษ เป็นมุขลดมีซุ้มหน้าเหมือนพระอุโบสถ ภายในซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยา ปางมารวิชัย ๒ องค์ ตั้งเรียงกัน หน้า หลัง เดิมพระวิหารเขียนที่ผนังด้านหน้ามีลายเขียนเรื่องมารผจญ ผนังทั้งสองด้านเขียนเป็นพลมาร ด้านขวาตอนมารเข้าผจญ ด้านซ้ายตอนมารหนี นอกจากนี้เขียนเป็นลายกระถางต้นไม้ต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกวิหารนี้ว่า วิหารเขียน

ปัจจุบันนี้เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ลวดลายเขียนต่าง ๆ ได้ลบเลือนไป และเมื่อมีการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมเสนาสนะภายในวัด พ.ศ. ๒๕๑๕ พระวิหารเขียนถูกฉาบปูนเป็นพระวิหารใหม่

สิ่งสำคัญในพระวิหารเขียนมีพระพุทธรูปปูนปั้น สมัยอยุธยา

๔. พระวิหารหลวง

พระวิหารใหญ่ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไตรรัตน์นายกเรียก
พระวิหารหลวง สูงจากพื้นถึงอกไก่ ๑๘ วา ๒ ศอก กว้าง
๑๓ วา อยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตามฝาผนังใหญ่ทั้ง ๔ ด้าน
เจาะช่องเป็นซุ้มไว้พระพุทธรูป และพระพิมพ์เป็นระยะอย่าง
เป็นระเบียบ ช่องพระพิมพ์นั้นบรรจุพระพิมพ์ ๘ หมั่น ๔ พัน
องค์ เป็นพระขนาดเล็ก ซึ่งภาษาชาวบ้านเรียกว่า พระงั่ง
การเจาะซุ้มไว้พระนี้น่าจะสันนิษฐานว่า ข่างผู้สร้างคงจะ
เปลี่ยนรสนิยมในการเขียนภาพมาเป็นเจาะซุ้มแทน

เสาศาภายในพระวิหารหลวง เขียนด้วยดินสีแดง ตัดเส้น
เป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๔ ปัจจุบัน
ลบเลือนด้วยคว้นรูปเทียนที่ผู้มานมัสการจุดบูชาพระพุทธรูปไตร-
รัตน์นายก หัวเสาประดับด้วยบัวกลุ่มสมัยอยุธยา รอบผนัง
ทั้งสี่ด้านตั้งพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ไว้ พระวิหารหลวงนี้มีศิลป-
กรรมสมัยอยุธยา คือ บานประตูซึ่งสลักเป็นลายก้านขด ยก
ดอกนูนออกมาเหนือลวดลาย

๕. พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก

เป็นพระพุทธรูปองค์สำคัญของวัดพนัญเชิง ประดิษฐาน
ในพระวิหารหลวง มีลักษณะศิลปะเป็นแบบอู่ทอง เดิมเรียก

กันทั่วไปว่า หลวงพ่อโต หรือ หลวงพ่อพนัญเชิง เป็นพระพุทธรูปใหญ่ หน้าตักกว้าง ๑๘ เมตรเศษ (๗ วา ๑๐ นิ้ว) สูง ๑๕ เมตร (๕ วา ๒ ศอก) เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย ไม่ปรากฏผู้สร้าง สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นพร้อมกับวัด

หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดกล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงโปรดให้ช่างมอญก่อสร้าง แล้วถวายพระนามว่า พระบรมไตรโลกนาถ ดังความว่า

“พระนเรศวรจึงสร้างพระองค์หนึ่ง จึงถวายพระนามเรียกพระบรมไตรโลกนาถ สมานี หน้าตัก ๒ ศอก ทำด้วยทองเหลืองหล่อ อยู่วัดเจ้าพระนางเชิง พระนเรศวรให้ช่างรามัญทั้งปวงทำฝั่มมอญ ฝั่มมอญจึงเรียกวัดพระนางเชิง อยู่ทางทิศใต้เมือง แล้วทำการฉลองหน้าหน้า”

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือเที่ยวตามทางรถไฟว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้าง ได้มีนักโบราณคดีหลายท่านกล่าวว่า เนื่องจากพระพุทธรูปนี้มีลักษณะศิลปะเป็นแบบอุททอง ซึ่งมีอายุเก่าแก่กว่าศิลปะอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

น่าจะเป็นผู้ซ่อมมากกว่า และการซ่อมครั้งนั้นคงจะได้กระทำกันเป็นพิธีใหญ่โต โดยปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งองค์

ส่วนการปฏิสังขรณ์ในสมัยต่อมาเท่าที่มีหลักฐานก็คือ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ซึ่งได้กล่าวแล้วข้างต้น

พระพุทธไตรรัตนนายกเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของชาว จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ ตั้งแต่ สมัยโบราณเป็นต้นมา ดังจะเห็นได้จากการที่วัดพนัญเชิงไม่เคยถูกภัยของสงครามเลย ทั้งที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่กองทัพพม่า ยกเข้ามาตั้งล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่ที่วัดสามพิหาร วัดมณฑป ได้เผาพระที่นั่งเพ็ญเขต บริเวณคลองสวนพลูขณะนั้นเป็นที่ตั้งค่ายของอาสาจีน พม่ารบค่ายที่วัดไชยวัฒนาราม ๕ คั่นแตก และมารบค่ายคลองสวนพลู ๕ คั่นก็สำเร็จ แต่ไม่ปรากฏว่าได้ทำอันตรายให้วัดพนัญเชิงได้รับความเสียหายแต่อย่างใด เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับได้บันทึกไว้ว่า “ด้วยอายุแผ่นดินของกรุงศรีอยุธยาถึงกาลขาด จึงอาเพศให้เห็นประหลาดเป็นนิมิต พระประธานในวัดพระนางเชิงน้ำพระเนตรไหลลงมาถึงพระนาภี.....”

๖. ศาลาการเปรียญ

ศาลาหลังนี้อยู่ทางทิศตะวันตก เป็นศาลาทรงไทย สร้างด้วยเครื่องไม้ เป็นสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ ขนาดยาว ๑๑ วา กว้าง ๖ วา มีเฉลียงสองชั้น หน้าบันสลักลวดลายประดับด้วยช่อฟ้าใบระกา ภายในเพดานประดับด้วยดาวระหว่างคอสองมีภาพเขียนพุทธประวัติโดยรอบ จารึกว่าเขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ปัจจุบันใช้เป็นที่ทำบุญเลี้ยงพระ เดิมศาลาการเปรียญหลังนี้สร้างไว้ตรงริมเขื่อนด้านเหนือ แต่ได้ย้ายหนีสถิงพังไปปลูกไว้ใกล้เขื่อนหน้าวัด บริเวณที่เป็นสนามหลังกุฏิเจ้าอาวาสปัจจุบัน ต่อมาได้มีการปรับปรุงแผนผังวัดใหม่ เห็นว่าศาลาการเปรียญนี้ตั้งอยู่ในที่ไม่เหมาะสม จึงรื้อปลูกใหม่ดังปัจจุบันนี้

๗. เมรุยอดมณฑป

เมรุนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ หลังคาเป็นยอดมณฑป ๕ ชั้น พระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) เป็นผู้สร้าง เดิมจะสร้างไว้ที่ใดไม่ปรากฏ ต่อมาเมื่อพระครูมงคลเทพมุนีมรณภาพแล้ว จึงรื้อมาปลูกไว้ข้างทางเดินด้านตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันเลิกเผาศพแล้ว มีการก่อปูนปิดผนังเมรุด้านหลังทับ

และทำรั้วเหล็กกันไว้ทั้ง ๓ ด้าน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น เลียนแบบทวารวดี ด้านหน้ามีมุขโอบเสมาใหญ่ของวัดโคกประดิษฐานอยู่

๘. ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก

เป็นศาลเจ้าของชาวจีน ถือว่าเป็นที่สถิตของพระนางสร้อยดอกหมาก ธิดาพระเจ้ากรุงจีนซึ่งเป็นมเหสีของพระเจ้าสุริยวงศา ตามที่กล่าวไว้ในตำนานการสร้างวัด ชาวจีนเรียกว่าศาลเจ้าแม่อาเนี่ย ตั้งอยู่ริมน้ำด้านเหนือนอกกำแพงแก้วเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน สร้างตามแบบสถาปัตยกรรมจีน กล่าวกันว่ามูลนิธิของชาวจีนเป็นผู้สร้าง ไม่ปรากฏว่าสร้างไว้เมื่อใด

มุขด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปไตรรัตน์ นาคจำลองขนาดหน้าตักกว้าง ๑๕ นิ้ว สูง ๒๔ นิ้ว พระพุทธรูปไตรรัตน์ นาคจำลององค์นี้ ประชาชนจะอาราธนาออกแห่เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ประจำปี

มุขด้านหลังเป็นอาคารสองชั้น ชั้นบนตั้งแท่นบูชาและรูปเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก ชั้นล่างตั้งแท่นบูชารูปเจ้าพ่อกวนอู

ใกล้ ๆ ศาลนมัสการเรือนั่งอัน ชาวบ้านมั่งขึ้นมาจาก
ทำนน้ำหน้าวัด กล่าวกันว่าเป็นสมอเรือของนางสร้อยดอกหมาก

นอกจากนี้ ยังมีศิลปวัตถุอื่น ๆ ที่สำคัญ ดังนี้

๑. บุษบกธรรมาสน์ บรรจุนั่งสวดได้ ๔ รูป มีมุข
ลดและช่องฟ้าใบระกา อยู่ในศาลาการเปรียญ บุษบกหลังนี้
สร้างขึ้นแทนหลังเก่าซึ่งถูกไฟไหม้

๒. ตู้พระธรรมลายรดน้ำ สมัยอยุธยา อยู่ในหอไตร

๓. หีบใส่พระธรรม อยู่ในหอไตร

๔. หีบพระมัลย์ อยู่ในกุฏิใหญ่ ๕ ห้อง

๕. สัตยญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ เมื่อเสด็จดับขันธ-
ปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถระมาถวายบังคมพระบรมศพ
เกิดปาฏิหาริย์ พระบาทขึ้นออกมา

๖. ชั้นเชิงหล่อทองเหลือง ๑ ชั้น วัดปากโคยรอบ โต
๕ กำ

๗. กะทะทองเหลือง ๑ ใบ โต ๑๓ กำ กล่าวว่าวัด
ใช้สำหรับกวนกระยาสารเป็นประจำ

๘. ธรรมาสน์ตั้งแท่นสิงห์ ได้รับพระราชทานเมื่อคราว
งานฉลองพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
สกลัศตรา จ.ป.ร. ด้านหลัง

๕. พระบรมรูปหล่อรัชกาลที่ ๕ ทรงเครื่องยศจอมพล
ทหารบก

๑๐. พระไตรปิฎก ฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ ๕ มีตู้บรรจุ
พร้อม

ลำดับเจ้าอาวาส

เดิมเมื่อสร้างพระอารามนี้ ใครจะเป็นเจ้าอาวาสมาก่อน
ก็รูปหาทราบไม่ ทราบความตามพงศาวดารขุนหลวงตากตอน
หนึ่งว่า เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว ขุนหลวงตาก
เทวีบริวารมรืพลเข้าเป็นพวก ออกไปเมืองนครศรีธรรมราช
พบพระรูปหนึ่งชื่ออาจารย์ศรี เดิมอยู่วัดพนัญเชิง จะได้เป็น
เจ้าอาวาสหรือไม่ ไม่ปรากฏ หนีพม่าออกไปอยู่เมืองนครศรี-
ธรรมราช ขุนหลวงตากได้นิมนต์เข้ามายังกรุงธนบุรี ทรง
สถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช สถิต ณ วัดอรุณราชวร-
าราม มาถึงพระครูมงคลเทพมุนี นี้ใครจะเป็นเจ้าอาวาสมาก่อน
ก็รูปแล้วไม่ปรากฏ เรียงลำดับเจ้าอาวาสได้ดังนี้

๑. พระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น)

๒. พระครูจันทรรังษี (เอี่ยม)

๓. พระครูจันทรวังษ์ (สะอาด)
๔. พระครูจันทรวังษ์ (แสง)
๕. พระครูจันทรวังษ์ (พลอย เปரியัญ ๓ ประโยค)

ภายหลังลาสิกขา

๖. พระครูจันทรวังษ์ (สอน)
๗. พระญาณไตรโลก (ฉาย)
๘. พระเทพวงศาจารย์ (แกร สุมโน) พ.ศ. ๒๔๘๘—

๒๕๑๔

๙. พระราชสุวรรณโสภณ (โกบ การุณีโก) พ.ศ.

๒๕๑๔—๒๕๒๒

๑๐. พระอดุลธรรมเวที รักษาการ

๑๑. พระญาณไตรโลก (ไวยักษ์ มุตตกาโม) พ.ศ.

๒๕๒๒—ปัจจุบัน

๑๔. วัดราชนั้ดดารามวรวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดราชนั้ดดาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิด
วรวิหาร ตั้งอยู่ที่เลขที่ ๒ แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร
กรุงเทพมหานคร

เขตวัดและอุปจารของวัด

วัดราชนั้ดดาราม มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้
ทิศเหนือ ติดต่อกับ ถนนคอนกรีตและอาคาร
พาณิชย์ริมถนนราชดำเนิน
ทิศใต้ ติดต่อกับ คลองวัดเทพธิดาราม
ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ถนนมหาไชย
ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตรอกวัดราชนั้ดดา
๕ ๔ ๕ ๔ ๕ ๔ ๕ ๔
พื้นที่ตงวัดมีเนื้อที่ทั้งหมด ๒๕ ไร่

ประวัติการสร้างและการปฏิสังขรณ์วัด

วัดราชนั้ดดาราม เป็นพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง โดยทรงพระราชปรารภเพื่อให้
เป็นเกียรติแก่พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี

จึงทรงพระราชทานนามวัดว่า วัดราชนัคคาราม เมื่อปีมะเมีย
 อัฐศก พ.ศ. ๒๓๙๕ ได้ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
 ให้เจ้าพระยาบวรราช (บุญนาค) อธิบดีกรมนครบาลจัดหา
 สถานที่ ได้ที่แห่งหนึ่งอยู่ริมกำแพงพระนครด้านใน ทาง
 ทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง เนื้อที่ประมาณ ๒๕ ไร่
 เศษ เป็นสวนผลไม้ ติดต่อกับบ้านของพระกฤษณารักษ์
 พระรามวิไชย และนางจันทร์ ภรรยาหลวงอภัยพิทักษ์ (อยู่)
 จึงได้ทำแผนที่ขุดทูลเกล้าฯ ถวาย ปรากฏว่าเป็นที่พอพระ-
 ราชหฤทัย และได้มีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาบวรราชจัด
 ทำแผนผังถาวรวัดตามที่ทรงกำหนดให้สร้างขุดทูลเกล้าฯ ถวาย
 อีกครั้งหนึ่ง ตามรายการดังนี้

๑. พระอุโบสถอยู่กลางระหว่างพระวิหารและศาลา
 การเปรียญ ตั้งขวางตะวันจากเหนือไปใต้
๒. พระวิหารอยู่ใต้พระอุโบสถ ตั้งตามตะวัน คือจาก
 ตะวันออกไปตะวันตก
๓. ศาลาการเปรียญอยู่ทางเหนือของพระอุโบสถ ตั้ง
 ตามตะวันเช่นเดียวกับพระวิหาร

๔. โลหะปราสาท อยู่ข้างพระอุโบสถ ถัดไปทาง
ตะวันตก

๕. กุฏิสงฆ์อยู่ทางตะวันตก ถัดโลหะปราสาทเข้าไป

นอกจากนี้ยังได้แสดงเส้นกำแพงและเขื่อนรอบวัด โดย
กำหนดให้หน้าวัดอยู่ทางทิศตะวันออก และหลังวัดอยู่ทาง
ทิศตะวันตก มีกำแพงอิฐ ๓ ด้าน คือ ด้านเหนือ ด้าน
ตะวันออกและด้านตะวันตก ส่วนด้านใต้ติดกับคลองลาด ให้
ทำเขื่อนไม้ และทำนอกกำแพงทางหน้าวัดด้านตะวันออกให้
ลงเขื่อนไม้ตลอดเขตวัด ตามคันคลองรอบกำแพงพระนคร
จากด้านเหนือไปจนจดเขื่อนคันคลองเล็กด้านใต้ ให้ตัดถนน
จากวัดผ่านกำแพงพระนครไปถึงคลองรอบกำแพงพระนครด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอด
พระเนตรแผนผังวัดแล้ว ทรงพอพระราชหฤทัย โปรดเกล้าฯ ให้
จัดทำตามนั้น โดยให้เจ้าพระยาบวรราชกำกับการสร้างพระอุโบสถ
พระวิหาร และศาลาการเปรียญ ให้เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์
กำกับการสร้างโลหะปราสาท และให้พระยามหาโยธา กำกับ
การสร้างกุฏิสงฆ์พร้อมทั้งกำแพง เขื่อนรอบวัด และตัดถนน
ผ่านกำแพงพระนคร

ขณะดำเนินการก่อสร้าง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-
เจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยพระเจ้าหลานเธอ
พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ไปทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์
พระอุโบสถ ๒ วัน คือ วันอาทิตย์ แรม ๕ ค่ำ และ วันจันทร์
แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๘๕ ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าหลานเธอทรงวางอุฐีก่อฤกษ์ในวันที่
๒ ของพิธี และอีกประมาณ ๓ เดือนต่อมา ก็ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี
เสด็จทรงประกอบพิธียกไม้ข้อพระอุโบสถในวันพุธ แรม
๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๘๕ เหตุที่ต้องเร่งสร้าง
พระอุโบสถก่อนนั้น เนื่องจากมีพระราชประสงค์จะเชิญ
พระพุทธรูปซึ่งมีอยู่แล้ว มาประดิษฐานเป็นพระประธานใน
พระอุโบสถโดยเร็ว

ครั้นเมื่อเจ้าพระยาบรมราชทำพนพระอุโบสถและก่อฐาน
ชุกชีที่ประดิษฐานพระประธานเรียบร้อยแล้ว จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ชักลากพระพุทธรูปจากพระบรมราชวังไป
ประดิษฐานเป็นพระประธาน ในพระอุโบสถในวันศุกร์ แรม
๑ ค่ำ เดือนอ้าย ปีมะเมีย อัฐศก ตรงกับวันที่ ๔ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๓๘๕ การชักลากพระครั้งนี้ เกิดอุบัติเหตุสำคัญที่น่า
สลดใจ เจ้าพระยาบวรราชชั้นไปบัญชางานบนตะเม่ พลัด
ตกลงมาถูกตะเม่ทับถึงแก่อนิจกรรม

๔ ปีหลังจากนั้น การก่อสร้างสิ่งสำคัญต่าง ๆ ได้แล้ว
เสร็จเป็นส่วนใหญ่ แต่ยังไม่เรียบร้อยบริบูรณ์ในรายละเอียด
ก็

๑. พระอุโบสถ พระวิหาร และศาลาการเปรียญ ได้
ก่อกำแพงผนัง มุงหลังคา ช่อฟ้า ใบระกา และปูหินแล้ว
ยังค้างอยู่แต่บานประตูและซุ้มหน้าต่าง กับลานปูนบันชุ้ม
ประตูหน้าต่าง

๒. โลหะปราสาท ก่ออิฐเป็นรูปโกถน ๓ ชั้น มียอด
เจดีย์ ๓๓ ยอด ได้ก่อให้ถึงยอดสุดชั้นบน แต่ยังไม่ได้ถือปูน
ภายในกลางปราสาทเป็นช่องกลวงตลอดจากฐานถึงยอด มีซุ้ม
ตันใหญ่สูงถึงยอดปราสาทปักไว้ ๑ ต้น เจาะลำต้นดอกไม้
เป็นชั้นบันไดวนสำหรับเป็นทางขึ้น ๖๗ ชั้น

๓. กุฏิสงฆ์ ซึ่งทำเป็นตึกชั้นเดียว รวม ๘ หมู่ พร้อม
ทั้งเขื่อน กำแพง และซุ้มประตูกำแพงรอบวัด สร้างเสร็จ

เรียบร้อยแล้ว เหลือแต่ถนนในวัดบางแห่งเท่านั้นที่ยังไม่
เรียบร้อยแล้ว

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริเห็นสมควรให้นิมนต์พระสงฆ์เข้าอยู่ประจำใน
พระอารามได้แล้ว เพื่อจะได้ดูแลการก่อสร้างที่ยังค้างอยู่ให้
เสร็จ ตลอดจนรักษาพระอารามด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้อาราธนา พระเทพมุนี (ทอง) พร้อมด้วย
พระฐานานุกรมเปรียญและอันดับ รวม ๓๕ รูปจากวัดกัลยาณ-
มิตร ให้มาพำนัก ณ วัดราชนัคดา เมื่อการทุกอย่างสำเร็จ
เรียบร้อยแล้วตามพระราชประสงค์แล้วประมาณ ๕ เดือนต่อมาก็
เสด็จสวรรคต

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มี
การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดราชนัคดาครั้งใหญ่ โดยมีพระ-
ประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตฺโต) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส
มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ
โถงปราสาท กุฏิเสนาสนะตลอดจนถนนภายในวัด

พ.ศ. ๒๔๗๑ ในสมัยที่พระญาณปริยัติ (พริ้ง) ดำรง
ตำแหน่งเจ้าอาวาส ก็ได้บูรณะซ่อมแซมโถงปราสาทแล้ว

เสร็จ ๒ ยอด แต่การดำเนินงานในส่วนต่อไปต้องระงับ
เนื่องจากอยู่ในภาวะสงคราม สิ่งอื่นที่ได้รับการบูรณะ คือ
พระอุโบสถ และถนนภายในวัด กับได้จัดตั้งโรงเรียน
ประชาบาลวัดราชนัคคานด้วย

ต่อมาเมื่อพระราชบัญญัติโสภณ (สุข ปลอดภัย) ดำรง
ตำแหน่งเจ้าอาวาส ก็ได้มีการบูรณะซ่อมแซมกุฏิเสนาสนะ
สร้างศาลาการเปรียญใหม่อีก ๑ หลัง บูรณะซ่อมแซมศาลา
รายรอบพระอุโบสถ และบูรณะโลหะปราสาทสำเร็จสมบูรณ์
ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระอุโบสถ

ตั้งอยู่ระหว่างพระวิหารและศาลาการเปรียญ คือ ด้าน
ขวามือนับจากกำแพงแก้ว เป็นอาคารทรงโรง หลังคามุง
กระเบื้อง มีช่อฟ้า ใบระกา หน้บันลงรักปิดทองประดับ
กระจก สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓

พระประธานในพระอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วย
โลหะทองแดง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด

เกล้าฯ ให้ขุดจากตำบลจันทัก จังหวัดนครราชสีมา มาถลุง
เป็นเนื้อธาตุทองแดง หล่อเป็นองค์พระขึ้น แต่จะหล่อที่ไหน
เมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน คงสันนิษฐานว่าหล่อในพระบรม-
มหาราชวัง เพราะเวลานั้นมีโรงหล่อหลวงด้วย พระประธาน
องค์นั้นนามว่า **พระเสถียรมุนี**

ในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวพระ
ประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมตุดโต) เป็นเจ้าอาวาส ได้มี
การบูรณะพระอุโบสถ โดยเปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนบางตัว ถู
ปูนผนังภายในใหม่ เขียนภาพลายเทพชุมนุมเทียบกับดาว
ดาราศาสตร์ บันลายปูนและประดับกระจกที่ซุ้มประตูหน้าต่าง
เขียนลายรดน้ำที่บานประตูหน้าต่าง ส่วนพระประธานที่ยังไม่
ได้ปิดทองนั้น ได้ลงรักปิดทองทั้งองค์ เปลี่ยนเศวตฉัตรขาว
๕ ชั้นใหม่ และซ่อมฐานชุกชี นอกจากนั้นได้สร้างอาสนสงฆ์
เป็นเตียงเตี้ย ๆ ทาน้ำมันสีแดง เขียนลายกอบัวปิดทองไว้
สำหรับพระอุโบสถ ตลอดจนประดับโคมไฟฟ้าภายใน
พระอุโบสถด้วย

สมัยพระญาณปริยัติ (พริ้ง) เป็นเจ้าอาวาส ได้บูรณะ
พระอุโบสถอีกครั้งหนึ่ง โดยเปลี่ยนช่อฟ้า ใบระกา ซ่อม-

แซมหน้าบน เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคา และลาดพื้นเฉลียงรอบพระอุโบสถด้วยซีเมนต์ ปัจจุบัน พระอุโบสถได้รับการบูรณะอีกเช่นกัน

๒. พระวิหาร

ตั้งสกัดอยู่ทางใต้ของพระอุโบสถ เป็นอาคารทรงโรงหลังคามุงกระเบื้อง มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันลงรักปิดทองประดับกระจก ได้รับการซ่อมแปลงใหม่สมัยพระประสิทธิ์-สุตคุณ (แดง เขมตุดโต) เป็นเจ้าอาวาส คือ เปลี่ยนเครื่องบนและช่อฟ้า ใบระกา ลงรักปิดทองประดับกระจกหน้าบัน ลงรักปิดทองซุ้มประตูหน้าต่าง เขียนลายฉลุปิดทองที่เพดาน เจาะที่ตอนบนผนังด้านหลัง ภายในพระวิหารทำเป็นห้องเวชยันต์พินานไว้กลาง สองข้างมีฉัตรเบญจา ๕ ชั้น ภายในเวชยันต์ประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อขัดทั้ง ๓ ห้อง ส่วนล่างก่อฐานชุกชีบนลวดลายชั้นใหม่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรเป็นพระประธาน แรกทีเดียวยังไม่ได้ปิดทองพระพุทธรูป ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงมีพระศรัทธาลงรักปิดทองทั้งองค์พระและฐานชุกชี พร้อมกับถวายพระนามว่า พระพุทธปิตุธรรมนราศ

๓. ศาลาการเปรียญ

ตั้งสกัดอยู่ทางทิศเหนือของพระอุโบสถ ได้รับการบูรณะ และซ่อมแปลงใหม่คราวเดียวกับพระวิหาร คือ เปลี่ยนช่อฟ้า ใบระกา ทำพื้นภายใน รื้อฐานพระของเก่าออก แล้วก่อขึ้น แฉ่นฟ้าประดับลายปูนปั้น ปิดทอง ประดับกระຈก ประดิษฐานพระพุทธรูป ปางรำพึง ซึ่งพระประสิทธิ์สุตคุณหล่อขึ้น ทำองค์พระประจำชั้นมา

ในสมัยพระราชาปัญญาโสภณ (สุข ปรณารัสี) เป็นเจ้าอาวาส ได้สร้างศาลาการเปรียญอีกหลังหนึ่ง ทางทิศตะวันตกของศาลาการเปรียญเดิม มีขนาดกว้าง ๖ วา ยาว ๒๕ วา พื้นลาดชันเมนต์ หลังคามุงกระเบื้อง ใช้สำหรับบำเพ็ญกุศลทั่วไป

๔. โลหะปราสาท

สร้างโดยพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ เนื่องจากทรงมีพระราชศรัทธาที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในประเทศให้เจริญรุ่งเรือง และทรงสนพระราชหฤทัยในประวัติความเป็น

มาของพระพุทธศาสนา ทรงทราบว่าในสมัยโบราณ ได้มีการสร้างโลหะปราสาทมาแล้ว ๒ ครั้งในโลก คือ

โลหะปราสาทหลังแรก สร้างโดยนางวิสาขา บุตรีชนัญชัยเศรษฐี แห่งเมืองสาวัตถี โดยการประมูลราคาเครื่องประดับของคนที่ชื่อ “มหาลดาประสาธน์” เป็นเงิน ๕ โกลิ ๑ แส่น แล้วนำเงินมาสร้างที่อยู่ให้พระสงฆ์ มีลักษณะเป็นปราสาท ๒ ชั้น ๑,๐๐๐ ห้อง ยอดปราสาททำด้วยทองคำ มีชื่อว่า “มิกรมาตุดปราสาท” หรือเรียกกันโดยทั่วไปตามลักษณะว่าโลหะปราสาท ปราสาทหลังนี้ปรักหักพังปราศจากร่องรอยแล้ว

โลหะปราสาทหลังที่สอง พระเจ้าทุฏฐคามินี กษัตริย์แห่งกรุงอนุราชปุระ ประเทศลังกา ทรงสร้าง เมื่อประมาณ พ.ศ. ๓๘๒ ตามคำทำนายในแผ่นพระสุพรรณบัฏของพระมหินทรเถระที่ทรงได้พบ โปรดให้สร้างตามแบบทิพยวิมานที่ได้ทอดพระเนตร มีด้านกว้างและด้านสูงแต่ละด้าน ๑๐๐ ศอก มี ๕ ชั้น ๑,๐๐๐ ห้อง หลังคามุงด้วยแผ่นทองแดง ผนังเป็นไม้ประดับด้วยหินมีค่าและงาช้าง พระภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่แต่ละชั้นตามความรู้ คือ ผู้มีสมณศักดิ์อยู่ชั้นบน จากนั้นก็ลด

หล่นลงตามลำดับรองลงมา ต่อมาโลหะปราสาทหลังนี้ถูกเพลิงไหม้หมดทั้งหลัง พระเจ้าสุทนต์มณีจึงโปรดให้สร้างใหม่ สูงเพียง ๑ ชั้น ปราสาทหลังนี้ ภายหลังได้ถูกพวกโจรพะ ทำลาย ปัจจุบันเหลือแต่ซากปราสาท ซึ่งประกอบด้วยเสาหิน ประมาณ ๑,๖๐๐ ต้น อยู่ในพื้นที่ ๒๘ ตารางเมตร

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ จะสร้างไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้รู้จักและเพื่อเป็นเกียรติแก่พระนครสืบไป จึงโปรดให้สร้างโลหะปราสาทขึ้นที่วัดราชนันทดา แทนการสร้างพระเจดีย์ ดังพระอารามอื่น โลหะปราสาทของไทยนับเป็นองค์ที่ ๓ ของโลกและเป็นองค์แรกของประเทศไทย และมีลักษณะทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมเป็นแบบไทยโดยเฉพาะ เป็นปราสาท ๓ ชั้น มียอดทั้งหมด ๓๑ ยอด หมายถึงพระโพธิปักขิยธรรม ๓๑ ประการ การสร้างโลหะปราสาทในรัชกาลของพระองค์สำเร็จเพียงเป็นปราสาทโคลน ยังไม่ได้ถือปูนก็สิ้นรัชกาล

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการบูรณะปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทแต่อย่างใด ถึงรัชกาลที่ ๕ พระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมตฺโต) ได้

ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้ง ตามแต่กำลังทุนทรัพย์ โดยบูรณะตั้งแต่ชั้นบนลงมา คือทำ ฟันก่อมณฑป โบกปูนสีแดง ขกฉัตรยอดเจดีย์ที่ชั้นบนสุด และชั้นที่สองทั้งหมด ยังเหลือชั้นล่างสุดยังไม่ได้บูรณะ ถึง สมัยที่พระญาณปริยัติ (พริ้ง) ครองวัด ท่านได้บูรณะยอด เจดีย์โลหะปราสาทสำเร็จสองยอด และมีโครงการจะบูรณะต่อ ทั้งหมดโดยร่วมกับฝ่ายรัฐบาล แต่งานต้องชะงักไปด้วยกรณี พินาโทอินโดจีน และภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง

การบูรณะโลหะปราสาทครั้งใหญ่ ดำเนินการในสมัย พระราชบัญญัติศาสนา (สุข ปณณารัตน์) ดำรงตำแหน่ง เจ้าอาวาส โดยร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลหลายฝ่ายด้วยกัน ทั้งนี้ได้พยายามรักษาแบบแผนดั้งเดิมของโลหะปราสาท สมัยรัชกาลที่ ๓ ไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ การบูรณะ ซ่อมแซมครั้งนี้ ใช้เวลาทั้งสิ้น ๘ ปี จึงสำเร็จบริบูรณ์ดัง ปรากฏในปัจจุบันนี้

ลำดับเจ้าอาวาส

นับแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดราชนัคดา ขึ้นในปี

พ.ศ. ๒๓๘๕ นั้น ได้มีเจ้าอาวาสปกครองวัดเรียงตามลำดับดังนี้

๑. พระเทพมุนี (ทอง) พ.ศ. ๒๓๕๓ ไม่ปรากฏว่ามรณภาพเมื่อใด

๒. พระนิกรมมุนี (ไห้) พ.ศ. ๒๔๑๔—๒๔๓๔

๓. พระนิกรมมุนี (จันทร์) รักษาการแทนเจ้าอาวาสจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระนิกรมมุนี ตำแหน่งพระราชาคณะชั้นสามัญ และเป็นเจ้าอาวาสได้ ๑๕ วันก็มรณภาพ

๔. พระครูสารธรรมาจารย์ (ถึก) พ.ศ. ๒๔๓๖—๒๔๔๔

๕. พระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมตุดโต) พ.ศ. ๒๔๔๖—๒๔๖๒

๖. พระประสิทธิ์สุตคุณ (ทิม วุฒโท) พ.ศ. ๒๔๖๒—๒๔๗๐

๗. พระญาณปริยัติ (พริ้ง) พ.ศ. ๒๔๗๑—๒๔๘๔

๘. พระครูพิทักษ์วิหารกิจ (ผิน) เป็นประธานคณะกรรมการรักษาวัดชั่วคราวในขณะที่ยังเจ้าอาวาส

๙. พระราชบัญญัติโสภณ (สุข ปญฺญารัสี) พ.ศ. ๒๔๘๒—ปัจจุบัน

๑๕. วัดเทพธิดารามวรวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดเทพธิดารามเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ ๗๐ แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

เขตวัดและอุปจารของวัด

วัดเทพธิดารามมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ คลองวัดเทพธิดาราม

ทิศใต้ ติดต่อกับ ซอยสำราญราษฎร์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ถนนมหาไชย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อาคารที่พักอาศัย

เนื้อของวัดมีทั้งหมดประมาณ ๒๕ ไร่ แบ่งเป็นเขต

พุทธาวาสและสังฆาวาส นอกจากนั้นยังแบ่งเป็นเขตจัดประ-

โยชน์ ด้านหน้าวัดทิศตะวันออกเป็นห้องแถว ด้านเหนือวัด

ให้เช่าที่ดินสร้างที่อยู่อาศัย หน้าวัดด้านใต้ เป็นตึกแถว ๒ ชั้น

๕ คูหา ทิศตะวันตกและทิศตะวันตกเฉียงใต้ ให้เช่าที่ดิน

สร้างที่อยู่อาศัย

พิธีสมโภช

เมื่อวันที่ ๑๐ ไร่ ที่ตำบลหนองขาม อำเภอสรีราชา
จังหวัดชลบุรี

นามวัดและประวัติความเป็นมา

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาวัดนี้
ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ เพื่อพระราชทานเฉลิมพระเกียรติแก่
พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงวิลาส พระราชธิดาพระองค์
ใหญ่ กล่าวกันว่าทรงพระสรีโรดมงาม และรับราชการใกล้ชิด
ชิดพระองค์ตลอดมา จึงทรงพระเมตตารักใคร่เป็นพิเศษ ภายหลัง
ทรงสถาปนาขึ้นทรงกรมเป็น “กรมหมื่นอภัยสุตาเทพ”

การก่อสร้างพระอารามแห่งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้กรมหมื่นภูมินทรภักดี (พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าชาย
ลดาวัลย์ ตำแหน่งเจ้ากรมช่างสิบหมู่) เป็นแม่กองอำนวยการ
สร้าง แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ โดยพระเจ้าลูกเธอ กรม
หมื่นอภัยสุตาเทพทรงบริจาคทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ร่วมในการ
ก่อสร้างด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ
พระราชดำเนินไปทรงผูกพัทธสีมาด้วยพระองค์เอง พระราช
ทานนามว่า “วัดเทพธิดาราม”

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงดำรงตำแหน่งมรรคนายก ได้ทรงเอาพระทัยใส่ดูแลบูรณะซ่อมแซมพระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาคร่อมกำแพงระหว่างพระอุโบสถและพระวิหาร ๒ หลัง เจดีย์รายรอบพระวิหาร ศาลารายพระวิหารในกำแพง ตึกดาหิน วิหารน้อย หอไตร และใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงบูรณะพระพุทธรูปที่อัญเชิญมาจากจังหวัดพิษณุโลก นำขึ้นประดิษฐานในซุ้มพระปรารักษ์ทั้ง ๔ องค์

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้บูรณะสถานที่ทั้งกรม ศาลาคร่อมกำแพงหลังพระอุโบสถ ๒ หลัง สระน้ำ ฟืนกุฎิคณะกลาง ปูหินอ่อนพื้นและตกแต่งเครื่องประดับภายในพระอุโบสถ รวมทั้งซ่อมแซมเครื่องใช้ภายในพระอุโบสถ บูรณะประตูกำแพงและกำแพงหน้าวัดตลอดจนสร้างฐานรองม้าหมู่และตู้พระไตรปิฎก

ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน ก็ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ส่วนที่ชำรุดทรุดโทรมโดยทั่ว พระอารามเสมอมาโดยลำดับ

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระอุโบสถ

เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน กว้าง ๑๓.๒๐ เมตร ยาว ๒๗.๒๐ เมตร มีเสาระเบียงรับชายคา หลังคามุงกระเบื้องสีซ้อน ๒ ชั้น ไม่มีช่อฟ้าใบระกา หน้าบันประดับลายปูนปั้นปิดกระฉากสีเขียว เหลืองเป็นรูปหงส์จันกับดวงอาทิตย์

ด้านหน้าและด้านหลังมีประตูด้านละ ๒ ช่อง ประดับด้วยซุ้มลายดอกไม้ปูนปั้นปิดทอง บานประตูและหน้าต่างด้านนอกเขียนลายรดน้ำ ตอนบนผูกเป็นลายกระหนกเปลว ตรงกลางเขียนรูปเทพธิดาอยู่ในวิมาน ตอนล่างเป็นลายกัณธในป่าหิมพานต์ บานหน้าต่างเขียนรูปมนุษย์รับขันธ์ บานประตูหน้าต่างด้านในเขียนสีลายโคมไฟมีพวงดอกไม้แขวน แจ่ม ประติมากรรมรูปแจกันแก้วปักดอกไม้

เสาเหลี่ยมปาดมุมขนาดใหญ่ภายในพระอุโบสถที่เรียงอยู่สองแถวนั้น เขียนลายดอกไม้ร่วง ส่วนผนังด้านในเขียนลายดอกไม้พุ่มข้าวบิณฑ์ประกอบลายก้านแย่งบนพื้นสีเทา

๒. พระประธานในพระอุโบสถ

เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย จำหลักจากศิลาสีขาวบริสุทธิ์ ขนาดหน้าตักกว้าง ๑๔ นิ้ว สูง ๒๐ นิ้ว ไม่ทราบ

ประวัติการสร้างหรือที่มา ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระ-
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้อัญเชิญไปจากพระบรมมหาราชวัง
พระพุทธรูปองค์นี้ประดิษฐานอยู่เหนือเวชยันต์บุษบก รอบ ๆ
ประดับลายปูนปั้นรูปเทพและครุฑ ประดับกระจกลี ลวดลาย
ละเอียดมาก

พระประธานศิลาขานี้ ชาวบ้านเรียกกันว่า “หลวงพ่อ
ขาว” ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันได้
พระราชทานนามว่า “พระพุทธรเทววิลาส” เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔

หน้าพระประธาน มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลาขาวกับ
พระพุทธรูปสัมฤทธิ์อย่างละองค์ คงจะนำมาไว้ที่หลัง เพราะ
ไม่ปรากฏในหนังสือ “ลำพันพิลาป” ของสุนทรภู่ คงพูดถึง
แต่พระพุทธรูปยืน ปางห้ามสมุทร ทรงเครื่องจักรพรรดิदान
ละองค์ ดังนี้

“.....

พระศิลาขาวดั่งสำลี

ทั้งพระทองสององค์ล้วนทรงเครื่อง

แลเลื่อมเหลืองเรืองจำรัสศรี”

๓. พระวิหาร

ตั้งอยู่ด้านขวาของพระอุโบสถ มีลักษณะเช่นเดียวกับพระอุโบสถ กว้าง ๑๓.๒๐ เมตร ยาว ๒๒.๒๐ เมตร ชุ่มประตูและหน้าต่างเป็นลายดอกไม้ปูนปั้นเช่นกันผนังด้านในเขียนลายหงส์อันบนพื้นสีแดงแต่ตรงแจ้งประตูเขียนสีเป็นลายกอบัวและต้นไม้ในสระน้ำ

๔. พระประธานในพระวิหาร

เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๒.๕ เมตร ประดิษฐานบนอาสนะที่มีฐานหน้ากระดาน ฐานสิงห์และบัวหงายซ้อนกัน ๕ ชั้น ข้างหน้ามีพระภิกษุณีซึ่งได้รับเอตทัคคะในฝ่ายภิกษุณีบริษัทยกด้วยคัมภีร์ ๕๒ องค์ ต่างกับวัดอื่น ๆ เพื่อให้เข้ากับที่วัดนี้สร้างเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระราชบิดา

๕. พระปรารักษ์

อยู่ภายในเขตพระอุโบสถตรงมุมกำแพงแก้วทั้ง ๔ มุม คือ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระปรารักษ์ทั้ง ๔ องค์นี้ แต่ละองค์ตั้งบนฐาน ๘ เหลี่ยม สูงราว ๕ เมตร

ฐานปรangkมข้ม ภายในมีรูปปั้นของท้าวจุโลกบาลองค์ละ
ข้ม คือ ท้าวธรรฐวิรุพหก วิรุบั๊กซ์ และกุเวร ประจำรักษา
ในทิศทั้ง ๔ หน้าพระปรangkทั้ง ๔ องค์นี้ยังมีเทียนศิลา สลัก
เป็นรูปมังกรพันทั้ง ๔ ทิศ

๖. ศาลาราย

มีทั้งหมด ๑๐ หลัง สร้างครอบงำแพงพระอุโบสถ ๘
หลัง ใช้ได้ทั้งด้านนอกและด้านใน เรียกได้ว่าเป็นศาลา ๒
หน้า ศาลารายอีก ๒ หลังอยู่บริเวณด้านหน้าพระวิหาร ศาลา
ทั้งหมดนี้ใช้เป็นที่พักอาศัยบำเพ็ญกุศล และเป็นสถานศึกษา
พระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในปัจจุบัน

๗. พระวิหารน้อย

มีจำนวน ๒ หลัง อยู่ภายในกำแพงพระวิหารใหญ่

๘. ศาลาการเปรียญ

ตั้งอยู่ทางด้านเหนือสุด เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทรงจันท
กว้าง ๑๔.๗๕ เมตร ยาว ๒๒.๖๐ เมตร มีระเบียบด้านหน้า
หลังซ้อน ๓ ชั้น ไม่มีข้อฟ้าใบระกาเช่นกัน ขั้มประตูหน้าต่าง
ด้านนอกเขียนลายรดน้ำ ตอนบนเป็นรูปลายดอกไม้ ตอนล่าง
เป็นชีวิตชาวบ้าน เขียนซ่อมใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

น่าสังเกตว่าที่ผนังหลังมีช่องซุ้มจรนํ้าอยู่ซุ้มหนึ่ง ประดิษฐานพระพุทธรูป ปางมารวิชัย หน้าตักกว้างประมาณ ๕๐ เซนติเมตร คงต้องการให้มณฑลที่เหลื่อมมาก จึงนํ้าเอาพระพุทธรูปขึ้นไปไว้ที่ผนัง

๕. หอไตร

มีจำนวน ๒ หลัง อยู่ทางทิศเหนือและทิศใต้ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ใต้ถุนสูง หลังคามีช่อฟ้าใบระกา หน้าบันปิดทองล่องชาด เป็นที่เก็บรักษาพระไตรปิฎก หนังสือพระธรรมและคัมภีร์ต่าง ๆ

๑๐. หอระฆัง

สร้างเป็นหอสี่เหลี่ยม ๒ ชั้น ชั้นล่างทำเป็นระเบียงโปร่ง ระหว่างเสาทำเป็นซุ้มโค้ง ๆ อย่างเดียวกับฐานพระปรางค์ทิศ ตอนบนเป็นที่แขวนระฆัง ประดับกระเบื้องปราง

๑๑. หอสวดมนต์

มีจำนวน ๒ หลัง ตั้งอยู่ทางทิศเหนือและทิศใต้ เป็นสถานที่สวดมนต์ทำวัตรเช้าเย็นและท่องจำพระสูตร พระปริตร ปัจจุบันทางวัดใช้หอหลังทิศเหนือเป็นห้องสมุดของวัด

๑๒. ศาลายกพน^๕

อยู่ทางทิศเหนือของวัด ขนาดใหญ่พอสมควร ปัจจุบันใช้เป็นที่พักศึกษาพระธรรมวินัยชั่วคราว (โรงเรียนพลอยวิจิตร)

บริเวณสังฆาวาส

เป็นที่ตั้งกุฏิเสนาสนะของสงฆ์ กุฏิในพระอารามนี้แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ สำหรับฝ่ายคันถธุระ และวิปัสสนาธุระ กุฏิสำหรับสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระอยู่ที่วัดมี้ ๑๖ หลัง

เครื่องประดับพระอาราม

เครื่องประดับพระอารามเหล่านี้ได้แก่ตุ๊กตาสีลาลักของจีน มีทั้งที่เป็นรูปสัตว์และรูปคน ตุ๊กตารูปคนตั้งอยู่ในบริเวณรอบพระอุโบสถ มีลักษณะที่น่าสนใจ คือ บางตัวมีลักษณะท่าทางและการแต่งกายแบบจีน บางตัวแต่งกายแบบไทย เช่น ตุ๊กตาสตรีชาววังนั่งพับเพียบเท้าแขน ไว้ผมปัก และตุ๊กตาสตรีอุ้มลูกเป็นต้น ทำด้วยวัตถุผสมสีเขี้ยวอ่อน ปัจจุบันตุ๊กตาเหล่านี้อยู่ในสภาพค่อนข้างชำรุด และบางส่วนได้ถูกขโมยไป ส่วนตุ๊กตารูปสัตว์นั้น ได้แก่สิงโตจีน ตั้งอยู่หน้าพระอุโบสถ พระวิหาร และศาลาการเปรียญ แห่งละ ๑ คู่

นอกจากนี้ ระหว่างกำแพงแก้วกับพระวิหาร มีเจดีย์
เหลี่ยม บ่อมุมไม้สิบสอง ขนาดเท่ากันและเหมือนกัน ราย
ล้อมอยู่ ๑๔ องค์ เป็นที่บรรจุอัฐิ

วัดเทพธิดารามกับสุนทรภู่

วัดเทพธิดารามมีความสัมพันธ์กับจินตกวีเอกของกรุง
รัตนโกสินทร์ คือ พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือที่รู้จักกันใน
นามว่า “สุนทรภู่” ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า-
อยู่หัว ท่านได้อุปสมบทและอยู่จำพรรษาที่พระอารามนี้ ระหว่าง
พ.ศ. ๒๓๘๒ ถึง พ.ศ. ๒๓๘๕ ซึ่งได้รับพระอุปถัมภ์จาก
พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอภัยสุตาเทพตลอดมา สุนทรภู่ได้
สร้างงานประพันธ์ไว้เป็นจำนวนมาก ในบรรดางานเหล่านี้
เรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับวัดเทพธิดารามมากที่สุด คือ เรื่อง
รำพันพิลาป ซึ่งพรรณนาถึงปูชนียสถาน ปูชนียสถานวัตถุ
และความสวยงามของพระอารามในสมัยนั้นอย่างละเอียด อาทิ
เช่น พรรณนาถึงพระประธานในพระอุโบสถว่า “พระศิวะ
ขาวลี้ดังสำลี” ฯลฯ

ปัจจุบันทางวัดได้อนุรักษ์กุฏิ ซึ่งท่านเคยจำพรรษาไว้ใน
ฐานะบ้านแก้ว ตั้งชื่อว่า “กุฏิสุนทรภู่” และหล่อรูปครึ่งตัว

ของท่านเมื่อยังทรงเพศพระภิกษุ ประดิษฐานไว้เพื่อเป็น
อนุสรณ์และเป็นที่เคารพสักการะของอนุชนผู้สนใจต่อไป

ลำดับเจ้าอาวาส

วัดเทพธิดาราม มีเจ้าอาวาสดูแลปกครองวัดเป็นลำดับ
มา ดังนี้

๑. พระปัญญาคันธีเถระ พ.ศ. ๒๓๘๒—๒๓๘๕
๒. พระญาณปริยัติ (บุญ) พ.ศ. ๒๓๘๖—๒๓๙๘
๓. พระธรรมเจดีย์ (สิงห์) พ.ศ. ๒๓๙๘—๒๔๐๘
๔. พระสุนทรสมาจาร พ.ศ. ๒๔๐๘—๒๔๑๐
๕. พระสุธรรมธีรคุณ (ทัต) พ.ศ. ๒๔๑๐—๒๔๓๐
๖. พระครูสุนทรศีลาจาร (เลิศ)
๗. พระสุนทรสมาจาร (สวน)
๘. พระครูธรรมรังสี (พัน กิจจกโร) พ.ศ. ๒๔๕๘—
๒๔๖๕
๙. พระมงคลธรรมรังสี (ปาล อินฺทโชโต) พ.ศ. ๒๔๖๕—
๒๕๑๑
๑๐. พระธรรมเจดีย์ (พลอย ญาณสํวโร) พ.ศ. ๒๕๑๑—
ปัจจุบัน

๑๖. วัดอัปสรสวรรค์วิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดอัปสรสวรรค์ เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ ๑๗๕ แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร

เขตวัดและอุปจารของวัด

วัดอัปสรสวรรค์มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับที่วัดปากน้ำ

ทิศใต้ มีคลองเป็นเขต

ทิศตะวันออก ติดต่อกับคลองด่าน

ทิศตะวันตก ติดต่อกับที่ของเอกชน มีถนนซอยเป็นเขต

เนื้อที่วัดมี ๖ ไร่ ๓ งาน ๘๐ ตารางวา

พิธีกรรมสงฆ์

มีจำนวน ๑ แปลง เนื้อที่ ๘ ไร่ ๒ งาน ๓๐ ตารางวา

นามวัดและประวัติความเป็นมา

วัดนี้เป็นวัดโบราณเดิมชื่อวัดหมู มีคำเล่ากันว่า เศรษฐีจีนคนหนึ่งชื่อ แซ่โตไม่ปรากฏ เป็นผู้สร้างขึ้น แต่จะสร้างในรัชกาลไหน ครั้งไร ไม่มีหลักฐานปรากฏ

ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมน้อย ธิดาเจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) เห็นวัดหมูทรุดโทรมลงมาก ใครจะปฏิสังขรณ์เพื่ออุทิศส่วนกุศลแด่ท่านเจ้าคุณบิดา จึงสถาปนาขึ้นใหม่ ภายหลังพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบูรณะปฏิสังขรณ์อีก และได้พระราชทานนามว่า “วัดอัปสรสวรรค์” เพื่อเป็นที่ระลึกแด่เจ้าจอมน้อย ซึ่งมีความสามารถในการแสดงละครเรื่องอิเหนา เป็นตัวสุหรานางได้ดี จนมีฉายาเรียกกันว่า เจ้าจอมน้อยสุหรานาง นอกจากนั้นได้พระราชทานพระปางนาคสมอ มาประดิษฐานไว้ในวัดนี้ด้วย

ต่อมาพระวิเชียรภู่ (รอด) เดิมอยู่วัดสุวรรณาราม คลองบางกอกน้อย ย้ายมาเป็นเจ้าอาวาส ได้จัดการสร้างศาลาการเปรียญขึ้น ๑ หลัง หอพระไตรปิฎก ๑ หลัง และทยอยทยอยการรวมทั้งผู้ปกครองวัดได้ปฏิสังขรณ์อีกบ้างเหมือนกัน แต่

เป็นการเล็กน้อยไม่ทั่วถึง เสนาสนะจึงชำรุดทรุดโทรมลงโดยลำดับ จนถึงสมัยพระพุทธพยากรณ์ (อุปติสฺสโส เจริญ) เป็นเจ้าอาวาส ทางวัดจึงได้มีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ คือปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญและถนนหน้าพระอุโบสถที่ชำรุดลงนั้นให้ดีขึ้น ก็ได้ปฏิสังขรณ์เสนาสนะอื่นอีกหลายหลัง มีการสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม สร้างเขื่อนคอนกรีตตลอดหน้าวัด กับสร้างศาลาหน้าพระวิหารอีก ๑ หลัง และเจ้าจอมเพิ่ม (เข้าใจว่า คือเจ้าจอมเพิ่ม (สุจริตกุล) ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งต่อมาเป็นท้าววนิดาพิจาริณี ในรัชกาลที่ ๖) ช่วยปฏิสังขรณ์ศาลาหน้าพระอุโบสถ ๑ หลัง พระพุทธพยากรณ์ (อุปติสฺสโส เจริญ) เจ้าอาวาสในระบายนั้น ได้สร้างศาลาโถงขึ้นอีก ๑ หลัง ในยุคนั้น นับว่าเสนาสนะบริบูรณ์มาก

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญของวัด

๑. พระอุโบสถ

ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ก่ออิฐถือปูนทรงแบบจีน มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป ๒๘ องค์ ปางมารวิชัยทุกองค์ มีขนาดเท่ากัน คือหน้าตักกว้าง ๑ ศอก สูง

ตลอดยอดพระรัศมี ๑ ศอก ๔ นิ้ว ถือเป็นพระประธานทุกองค์
ตั้งอยู่บนฐานชุกชีเดียว มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมรี ระหว่าง
ด้านตะวันออกกับตะวันตกทางด้านเหนือ ซึ่งเป็นด้านหลัง
พระอุโบสถเป็นด้านตัด ไม่มีพระพุทธรูปประดิษฐาน ส่วน
ทางด้านใต้ซึ่งเป็นด้านหน้า เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ๑๘
องค์ และลดหลั่นลงมา รวมทั้งท้าวออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยม
ในชั้นต่ำที่สุด ๓ องค์ด้วย ส่วนด้านตะวันออกและด้านตะวันตก
ก็ประดิษฐานลดหลั่นลงมาเช่นเดียวกัน ด้านละ ๕ องค์

อนึ่ง พระพุทธรูปทั้งหมดนี้ มีพระนามจารึกไว้ที่หน้าฐาน
ทุกองค์ เริ่มจากองค์ที่ประดิษฐานอยู่ชั้นบนสุดคือ พระพุทธ
คันหันกร พระพุทธเมธังกร พระพุทธสวณังกร พระพุทธที่บังกร
พระพุทธรโกณทัณญะ พระพุทธมังกละ พระพุทธสมณะ
พระพุทธรเวต พระพุทธรโสภิตะ พระพุทธรอนมทัสสี
พระพุทธรปทุมะ พระพุทธรนารทะ พระพุทธรปทุมุตตระ พระพุทธร-
สุเมธะ พระพุทธรสุชาตะ พระพุทธรปิยทัสสี พระพุทธรอดตทัสสี
พระพุทธรธัมมทัสสี พระพุทธรสิทธัตถะ พระพุทธรติสสะ
พระพุทธรปัสสะ พระพุทธรวิปัสสี พระพุทธรสีจี พระพุทธร-
เวสสภู พระพุทธรกกุสันธะ พระพุทธรโกนาत्मะ พระพุทธรกัสสปะ
พระพุทธรโคดม องค์สุดท้ายนี้ประดิษฐานอยู่ต่ำหน้าที่สุดในชั้นล่าง

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระนามของพระประธานทั้ง ๒๘ องค์
นี้ ก็คือพระนามของพระพุทธเจ้าในอดีตที่เสด็จมาอุบัติ ตรัสรู้
และเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พระนามทั้งหมดนี้ปรากฏ
ในอาฏานาฏิยปริตต์ มหาราชปริตต์ ในหนังสือสวดมนต์ฉบับ
หลวง ฉบับของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) วัดราช-
ประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

นอกจากพระประธาน ๒๘ องค์ที่กล่าวมาแล้ว ยังมี
พระพุทธปรangkเล็กอีก ๖ องค์ แกะสลักด้วยไม้ ยอดหล่อด้วย
โลหะชุบ ลงรักปิดทอง ประดับกระเจก วัดตามฐานโดยรอบ
๒ สอก สูง ๑ สอกคืบ ๒ องค์ อีก ๔ องค์ ฐานวัดโดย
รอบ ๑ สอกคืบ สูง ๑ สอก ประดิษฐานอยู่ชั้นล่าง ด้านซ้าย
ของพระพุทธโคดม ๓ องค์ และด้านขวา ๓ องค์

๒. พระวิหาร

ตั้งอยู่ทางทิศใต้ ก่ออิฐถือปูน ทรงแบบจีนเช่นเดียวกับ
พระอุโบสถ ภายในพระวิหารนี้มีพระพุทธรูป ๒ องค์ ไม่
ปรากฏพระนาม เป็นพระหล่อปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๓
สอก สูงตลอดยอด พระรัศมี ๓ สอกคืบ ๑ องค์ อีกองค์หนึ่ง
เป็นพระปั้นปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๔ สอกคืบ สูงตลอด

ยอด พระรัศมี ๕ สอก ต่อมามีผู้ปั้นรูปนางสุชาดาถวายข้าว
มธุปายาสด้วย

๓. พระมณฑป

อยู่ภายในกำแพงแก้ว ระหว่างพระอุโบสถกับพระวิหาร
วัดตามฐานโดยรอบ ๑๒ วา ๓ สอก สูงประมาณ ๖ วา ภายใน
พระมณฑป มีพระพุทธรูปหล่อปางนันทสมอ ซึ่งเป็นพระพุทธรูป
นั่ง พระหัตถ์ซ้ายพาตพระชานู พระหัตถ์ขวาถือผลสมอ
มีหน้าตักกว้าง ๑๕ นิ้วฟุต สูง ๒๐ นิ้วฟุต

พระพุทธรูปองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงได้มาจากเมืองเวียงจันทน์ เมื่อแรกมาถึงกรุงเทพฯ ๓ นั้น
โปรดเกล้าฯ ให้มีงานฉลองสมโภช แล้วอัญเชิญไปประดิษฐาน
ณ หอพระนาค วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นเมื่อบูรณะ
วัดอัปสรสวรรค์เรียบร้อยแล้ว จึงได้พระราชทานแก่เจ้าจอมน้อย
สุหรานางง อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ในพระมณฑป ปัจจุบัน
ท่านเจ้าอาวาสได้อัญเชิญไปเก็บรักษาไว้บนกุฏิ และนำองค์
จำลองประดิษฐานไว้แทน

๔. พระพุทธปรารักษ์

ตั้งอยู่ตอนหน้า ระหว่างพระอุโบสถและพระวิหาร ทรงแบบศิลปะไทยจีน ก่ออิฐ ถือปูน ประดับกระเบื้องเคลือบ วัดตามฐานโดยรอบ ๒๑ วา สูง ๑๕ วา

๕. ศาลาการเปรียญและหอพระไตรปิฎก

พระวิเชียรท้าว (รอด) ได้จัดสร้างขึ้นในสมัยที่เป็นเจ้าอาวาส เฉพาะหอพระไตรปิฎก ประดิษฐานอยู่กลางสระ ฝาเป็นต้นไม้ แกะสลัก ประดับกระจกสี หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี เป็นหอไตรที่มีทรวดทรงงดงามมาก แม้จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งเคยเสด็จทอดพระเนตร ได้นำแบบไปจัดรูปหอเขียนสมัยอยุธยาที่วังสวนผักกาด ส่วนศาลาการเปรียญนั้น หลังคามุงกระเบื้องไทย

ถาวรวัตถุอื่น ๆ มีกุฏิฝากระดานอย่างเรือนโบราณ โรงเรียนพระปริยัติธรรม ศาลาน้ำหน้าพระวิหาร ศาลาน้ำตั้งอยู่หน้าพระอุโบสถ ซึ่งเจ้าจอมเพิ่มได้ปฏิสังขรณ์ขึ้นดังได้กล่าวแล้วในตอนต้นและยังมีศาลาโถง ห่อคอนกรีต กว้าง ๓ วา ๑ ศอก ยาว ๕ วา ๓ ศอกคืบ ตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถกับพระวิหาร

ของที่ได้รับพระราชทานไว้สำหรับวัด คือพระไตรปิฎก
ฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ ๕ มีตู้บรรจุพร้อม และธรรมาสัน
ลายทองครวงานพระบรมศพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว

ลำดับเจ้าอาวาส

นับแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น
ต้นมา มีเจ้าอาวาสปกครองวัดตามลำดับดังนี้

๑. พระวิเชียรทวี (รอด)
๒. พระครูพุทธพยากรณ์ (อ่อน หรือกล้า)
๓. พระครูพุทธพยากรณ์ (มัน)
๔. พระครูพุทธพยากรณ์ (กวย)
๕. พระพุทธพยากรณ์ (อุปติสฺโส เจริญ) พ.ศ.

๒๔๔๕—๒๔๕๔

๖. พระธีรสารมุนี (ธีรสารโ สุกโข) พ.ศ. ๒๔๕๕—
ปัจจุบัน

๑๗. วัดมหาธาตุวรวิหาร

ชั้นและที่ตั้งของวัด

วัดมหาธาตุเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมือง ฯ ตำบลคลองกระแซง อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี

เขตวัดและอุปจารของวัด

วัดมหาธาตุมีอาณาเขตดังนี้

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ถนนดำเนินเกษม

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ เขตวัดแก่นเหล็ก

ทิศเหนือ ติดต่อกับ บ้านเรือนราษฎรและเขตวัด
แก่นเหล็ก

ทิศใต้ ติดต่อกับ บ้านเรือนราษฎร

นามวัดและประวัติความเป็นมา

วัดมหาธาตุเป็นวัดเก่าแก่ สันนิษฐานว่าสร้างตั้งแต่ สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครเป็นผู้สร้าง โบราณสถานที่เก่าแก่คู่กับวัดคือ “พระปรางค์ใหญ่

๕ ยอด” ซึ่งบันทึกการพบปะของประชาชนชาวเพชรบุรีมาแต่โบราณกาล ที่พระปรางค์นั้นคงจะมีผู้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ จึงมีชื่อเรียกกันมาแต่เดิมว่า “วัดบรมธาตุ” หรือ “วัดมหาธาตุ” ต่อมาก็เพี้ยนเป็น “วัดหน้าพระธาตุ” หรือ “หน้าประธาตุ” ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะของวัดเป็นพระอารามหลวง และเปลี่ยนนาม “วัดหน้าพระธาตุ” เป็น “วัดมหาธาตุวรวิหาร” มาจนทุกวันนี้

การปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ เท่าที่หลักฐานพอสืบค้นได้นั้น ปรากฏว่ามีบันทึกเกี่ยวกับพระปรางค์ใหญ่ ๕ ยอด ได้รับการบูรณะในราวปี พ.ศ. ๒๓๕๗ โดยพระอธิการถ้ว วัดมหาธาตุร่วมกับพระอธิการรอด วัดบาง ดำเนินการจนสำเร็จ

ต่อมาในราวปี พ.ศ. ๒๔๐๖ ยอดพระปรางค์ที่บูรณะไว้ครั้งก่อนได้หักพังลง เหลือส่วนสูงเพียง ๑๕ วาเศษเท่านั้น นอกจากนั้น ยอดพระปรางค์ยังได้พังทับท้ายพระวิหารหลวง ๒ ห้อง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุรินทราชาชัย (เทศ บุนนาค) เจ้าเมืองเพชรบุรี ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์อีกครั้งหนึ่ง

และต่อ ยอดพระปรางค์ให้สูงขึ้นกว่าเดิม ทำได้เพียง ๔ วา ก็
ต้องยุติ เนื่องจากเจ้าเมืองเพชรบุรีถึงแก่อสัญกรรม (พระยา
สุรินทร์ฤาชัยเมื่อถึงอนิจกรรมเป็นเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์
สมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี)

ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่
ตลาดเมืองเพชรบุรี แล้วลุกลามมาไหม้วัดมหาธาตุด้วย เหลือ
เพียงพระวิหารหลวง พระอุโบสถและวิหารคดเท่านั้น พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชทรัพย์
ส่วนพระองค์เพื่อช่วยสร้างกุฏิสงฆ์ขึ้นใหม่ ส่วนศาลาการ
เปรียญได้ย้ายมาจากวัดข้างใหญ่ ซึ่งเป็นวัดร้าง พ.ศ. ๒๔๖๑
ระหว่างที่พระสุวเรนฺฺมุนี (จิต) เป็นเจ้าอาวาสนั้น มีการ
บูรณะพระปรางค์ใหญ่อีกครั้งหนึ่ง มีนายฟิน อินฟ้าแสงเป็น
ผู้ออกแบบ การสร้างในระยะนี้ยังไม่มีลวดลายเพราะสันักจัย
ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วน
พระองค์สมทบทุนก่อสร้างพระปรางค์จนสำเร็จเรียบร้อย เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๗๕ ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ปูชนียสถานและถาวรวัตถุในวัด

๑. พระวิหารหลวง

สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ราวรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. ๒๒๓๕—๒๓๐๑) โดยสังเกตได้จากฝีมือช่าง แสดงว่าได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ให้ช่างหลวงมาดำเนินการร่วมกับช่างเมืองเพชร พระวิหารหลวงนี้เป็นวิหารที่มีลักษณะแปลกกว่าโบสถ์วิหารทั้งหลายในจังหวัดเพชรบุรี คือหลังคาพระวิหารไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ แต่เป็นรูปปั้นเทวดาแทน หน้าบันเป็นภาพปั้นนารายณ์ทรงครุฑและภาพเทพชุมนุมหันหน้า เป็นลักษณะลี้ลาของพราหมณ์ ภายในพระวิหารหลวงมีภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับพุทธประวัติโดยรอบ ด้านหน้าเป็นภาพผจญมาร ฝีมือนายพิน อินฟ้าแสงตามห้องต่าง ๆ ฝีมือนายเลิศ พ่วงพระเดช ส่วนภาพเทพชุมนุมทำเป็น ๓ ชั้น ฝีมือนายหวล ตาลวันนา และยังมีช่างเขียนทึบช่อเสี้ยงอีกหลายคน ภาพทั้งหมดเป็นภาพเขียนที่แก้ไขและซ่อมเมื่อราวปี พ.ศ. ๒๔๖๔

พระพุทธรูปสำคัญ ภายในพระวิหารหลวงมีพระพุทธรูปเก่าแก่หลายองค์ด้วยกัน คือ พระประธานองค์ใหญ่เป็น

พระทรงเครื่อง ปูนปั้นในสมัยอยุธยา หน้าตักกว้าง ๓.๔๕ เมตร
 ได้รับการซ่อมแซมหลายครั้ง เนื่องจากเก่ามาก องค์รองลงมา
 เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะ หน้าตักกว้าง ๒.๓๒ เมตร
 ฝีมือสมัยกรุงศรีอยุธยา

พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นต้นนำของชาวเพชรบุรี
 มาก คือ หลวงพ่อวัดมหาธาตุ ก็ประดิษฐานอยู่ภายใน
 พระวิหารหลวงเช่นเดียวกัน เป็นพระโลหะหล่อ หน้าตัก
 กว้าง ๘ นิ้ว ประทับนั่งขัดสมาธิ ปางมารวิชัย พระหัตถ์ซ้าย
 ถือพัด บางคนเรียก หลวงพ่อศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากในสมัย
 โบราณเคยใช้เป็นที่ประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ขนาดหน้าตักกว้าง
 ๘ นิ้ว ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรอีกองค์หนึ่ง สันนิษฐานว่า
 น่าจะเป็นศิลปะสมัยศรีวิชัย และคงจะได้รับอิทธิพลมาจาก
 ศิลปะอินเดียแบบปาละ ขุดได้ในพระเจดีย์ร้างองค์เล็ก หลัง
 พระวิหารน้อย ซึ่งเคยเป็นพิพิธภัณฑ์เก็บของเก่าของวัดมาก่อน
 และยังมีเสมาธรรมจักร กวางหมอบ ขุดได้ที่วัดค้างคาว เป็น
 ศิลปะยุคทวารวดี อีกสิ่งหนึ่งคือ พระพุทธรูปบาทจำลอง เดิม
 ประดิษฐานอยู่ที่พระปรางค์ ปัจจุบันอยู่ที่ท้ายพระวิหารหลวง

๒. พระอุโบสถ

สันนิษฐานว่าสร้างภายหลังพระวิหารหลวง รูปทรงไทย ก่ออิฐ ถูปูน แม้ฝีมือจะดูดีกว่าพระวิหาร แต่ที่ใบเสมา หินทรายสวยงามมาก สลักเสลาไว้ทุกด้าน รวมทั้งด้านสันด้วย ลวดลายไม่ซ้ำกัน บางท่านกล่าวว่าเมื่ออยู่ในสมัยทวารวดีคาบเกี่ยวกับสุวรรณภูมิ

๓. พระปรางค์ ๕ ยอด

เป็นพระปรางค์แบบขอม ก่อสร้างในระหว่างปี พ.ศ. ๑๔๐๐—๑๕๐๐ เป็นระยะใกล้เคียงกับการสร้างเทวสถานทั่วกำแพงแลง ตามความมุ่งหมายเดิมนั้น ขอมคงทำเป็นเทวาลัยใช้หินล้วน ๆ ก่อขึ้นเป็นปรางค์ เพราะเมืองเพชรบุรีสมัยนั้นเป็นเมืองลูกหลวงของขอม ต่อมาเมื่อขอมเสื่อมอำนาจลง เทวสถานทั้ง ๒ แห่งจึงร้างไป คนไทยในสมัยกรุงสุโขทัยรับเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ สถานที่ทั้ง ๒ แห่งจึงกลายเป็นวัดในพระพุทธศาสนา

เนื่องจากพระปรางค์มีอายุเก่าแก่มาแต่โบราณ จึงมีตำนานกล่าวไว้ว่า เจ้าเมืองเพชรบุรีสร้างขึ้นเมื่อครั้งทำสงครามกับพม่าหรือมอญ โดยก่อเจดีย์พูนเอาเมืองกัน ใครก่อเสร็จ

ก่อนเป็นฝ่ายชนะ ครั้นฝ่ายข้าศึกเห็นทางฝ่ายเจ้าเมืองเพชรบุรี
 ก่อถึงยอดก่อนฝ่ายตน จึงเลิกทัพกลับไป ยอดเจดีย์ที่ฝ่าย
 ข้าศึกเห็นนั้น แท้จริงเป็นกลดวงของทางฝ่ายเจ้าเมืองเพชรบุรี
 ที่เอาผ้าขาวขุ่นผูกโครงคาคั่วไว้ ภายหลังจึงได้สร้างต่อจนเสร็จ
 สมบูรณ์

การปฏิสังขรณ์พระปรางค์นี้เท่าที่ปรากฏหลักฐานมีอยู่
 หลายครั้งด้วยกันดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ครั้งสุดท้ายอยู่ใน
 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้เวลาทั้งหมด
 ๑๐ ปีจึงเรียบร้อย องค์พระปรางค์สูง ๕๕ เมตร องค์เล็กทั้ง
 ๔ ทิศ สูงองค์ละ ๒๔ เมตร ฐานวัดโดยรอบได้ ๑๒๐ เมตร
 ภายในทำเป็นคูหาทั้ง ๔ ทิศ ตอนกลางส่วนบนประดิษฐาน
 พระบรมสารีริกธาตุ

๔. พระเจดีย์ใหญ่

เป็นเจดีย์ยอดพรม ๔ หน้า ๒ องค์ สร้างในสมัย
 พระอริการहुบ (พ.ศ. ๒๔๓๓-๒๔๔๓)

๕. ศาลาการเปรียญ

เดิมอยู่ติดกับหอรบั้ง ภายหลังได้รื้อและสร้างขึ้นใหม่
 ราวตอนปลายสมัยพระเทพสุวรรณมุนีเป็นเจ้าอาวาส (พ.ศ.

๒๔๘๘—๒๕๑๒) เป็นเรือนครึ่งตึกครึ่งไม้ ทรงไทย หน้าบัน
แกะสลัก ลงรัก ปิดทอง

๖. ซุ้มประตู

ซุ้มประตูกำแพงด้านตรงกับพระวิหารหลวงเป็นสถา-
ปัตยกรรมที่แปลกและสวยงาม มีภาพหน้าบันตอนออก
มหาภิเนษกรรมนี้

นอกจากพระพุทธรูปภายในพระวิหารหลวงแล้ว ยังมี
พระพุทธรูปปูนปั้นรายรอบพระวิหารคด มีทั้งหมด ๑๘๕ องค์

ลำดับเจ้าอาวาส

เนื่องจากวัดมหาธาตุเป็นวัดโบราณ การค้นหาหลักฐาน
จึงยากมาก สืบได้เพียงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-
หล้านภาลัยเท่านั้น โดยเรียงตามลำดับดังนี้

๑. เจ้าอธิการถ้ว
๒. เจ้าอธิการแก้ว
๓. เจ้าอธิการวัด
๔. เจ้าอธิการกรุฑ พ.ศ. ๒๔๐๖—๒๔๓๕
๕. เจ้าอธิการน้อย พ.ศ. ๒๔๓๕—๒๔๓๖
๖. เจ้าอธิการหลูป พ.ศ. ๒๔๓๗—๒๔๔๒

๗. พระครูโศภธรรมสาร (โศก) พ.ศ. ๒๔๔๓—๒๔๔๘
 ๘. พระสุวรรณมุนี (ชิต) พ.ศ. ๒๔๔๘—๒๔๘๓
 ๙. พระเทพสุวรรณมุนี (ผั่น) พ.ศ. ๒๔๘๓—๒๕๑๒
 ๑๐. พระศรีวัชรโมลี (บุญรวม) พ.ศ. ๒๕๑๒—ปัจจุบัน
-

บรรณานุกรม

การศาสนา, กรม ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑.
กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์การศาสนา, พ.ศ.
๒๕๒๕

โชติ ตันแสง, นาย ประมวลปกครองคณะสงฆ์. พระนคร,
กิมหลี่หงวน, ๒๔๗๕.

งานนมัสการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี พิมพ์เป็นที่
ระลึกปีที่ ๓๐ พ.ศ. ๒๕๒๖

คำเนียร เลษะกุล, พันเอก ดำนานวัดสำคัญ ๕ วัด. พระนคร,
โรงพิมพ์ศิริสาร, ๒๕๐๑. (พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเขียว
ทองแท้ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม ๘ พฤษภาคม
๒๕๐๑)

คำรกราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ.
(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา)
ดำนานพระอารามหลวง. พระนคร,
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๓.

(ราชบัณฑิตยสถานพิมพ์ถวายพระภิกษุ
สามเณร เมื่อเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๔๗๓)

ที่ระลึกในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัด
เทพธิดาราม วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๕๒๑. กรุงเทพฯ, บริษัทสำนัก
พิมพ์วัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๒.

ที่ระลึกในมงคลสมัยที่พระครูบุญญารังสี ได้รับพระ-
ราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครู
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้น-
พิเศษ. กรุงเทพฯ, ศรีเมืองการพิมพ์,
๒๕๒๒.

ที่ระลึกสมโภชหิรัญบัฏและเครื่องยศสมณศักดิ์ พระ
อุบาลีคุณูปมาจารย์ วัดสุวรรณาราม
กรุงเทพมหานคร ๑๑ มีนาคม ๒๕๒๒.
กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์พิษณุเดช, ๒๕๒๒.

ประเทือง ไตรทิพย์, นาย นำทัศนกิจวัดสุวรรณาราม.
พระนคร, โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๕.

ประวัติวัดพนัญเชิง อยุธยา. โรงพิมพ์เทียนวัฒนา, ๒๕๒๓.

ประวัตีวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิชณุโลก. เอกสารโรเนียว
ประวัตีวัดมหาธาตุ เพชรบุรี อนุสรณ์ประชุมและสัมมนา
ผู้บริหารโรงเรียนพุทธศาสนาวินิตย

๑๐-๑๔ กรกฎาคม ๒๕๒๑

พิทักษ์ สายัณห์, นาย ทำเนียบและประวัตีวัดไทย

พิพิธธรรมรส ที่ระลึกงานบำเพ็ญกุศลชนมาบุตร ๘๐ ปี
ท่านเจ้าคุณพระรัตนธัมม์ศรีธรรมราช
(คุณชาภรณ์เถร) วัดพระมหาธาตุวรมหา-
วิหาร นครศรีธรรมราช ๒๐ พฤษภาคม
๒๕๐๗

เพชรบุรี

เพชรบุรี, โรงพิมพ์อนุกุลกิจ, ๒๕๒๒.
(พิมพ์แจกในงานประชุมใหญ่ สมาคม
พุทธศาสนาทั่วราชอาณาจักร ครั้งที่ ๒๗
ระหว่างวันที่ ๑๔-๑๗ ธันวาคม ๒๕๒๒)

วิเชียร บำรุงผล, นาย ประวัตีวัดสำคัญโดยสังเขป และ
คำร้อยกรอง. กรุงเทพฯ ฯ, โรงพิมพ์
การศาสนา, ๒๕๑๕. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพนายวิเชียร
บำรุงผล ต.ม. ณ ฌาปนสถานคุรุสภา

วัดสระเกศ วันพฤหัสบดีที่ ๒ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๕๑๕)

ศิลปากร, กรม ประวัติวัดพนัญเชิงวรวิหาร. กรุงเทพฯ ฯ,
โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๖. (พิมพ์แจก
ในงานกฐินพระราชทาน ณ วัดพนัญเชิง
วรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัน
พฤหัสบดีที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช
๒๕๑๖)

ศิลปากร, กรม ประวัติวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร. (จัด
พิมพ์เผยแพร่ในงานกฐินพระราชทาน ณ
วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอ
ธาตุพนม จังหวัดนครพนม วันเสาร์
ที่ ๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๘)

ศิลปากร, กรม ประวัติวัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร
จังหวัดสุราษฎร์ธานี และบทความเรื่อง
อาณาจักรศรีวิชัย (จัดพิมพ์ในโอกาสนำ
ผ้าพระกฐินพระราชทานไปทอด ณ วัด
พระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร อำเภอไชยา
จังหวัดสุราษฎร์ธานี)

ศิลปากร, กรม ประวัติดัตตศิลปกรรมพร้อมด้วยหมายรับ
สั่งในรัชกาลที่ ๓. ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล
พิมพ์เข้าร่วมในการทอดกฐินพระราชทาน
ของกรมศิลปากร ณ วัดอัปสรสวรรค์
จังหวัดธนบุรี ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๕

ศิลปากร, กรม เรื่องพระปฐมเจดีย์. พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานประชุมเพลิงศพ คุณแม่วร
สาทรพันธ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม
วันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๐๖

ศิลปากร, กรม เรื่องพระปฐมเจดีย์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากร-
วงศ์เรียบเรียงและฉบับหม่อมเจ้าสุภัทสวัสดิ-
ดิศกุล ทรงนิพนธ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระไชย-
ศาสตรราชสภาคดี (เชื้อ จมรมาน)
วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๐๒

ศิลปากร, กรม ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๘ โบราณสถาน
และอนุสาวรีย์ กรุงรัตนโกสินทร์.
กรุงเทพ ฯ, ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๒๕.

(พิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์
๒๐๐ ปี)

ศิลปากร, กรม ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ วัดสำคัญ
กรุงรัตนโกสินทร์, กรุงเทพฯ ฯ, อยู่ในเต็ด-
โปรดักชั่น, ๒๕๒๕. (พิมพ์เนื่องในการ
สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี)

สนธิ์ แสงบุญ, นาย ทำเนียบสมณศักดิ์ ที่ระลึกฉลอง
สมณศักดิ์พระราชปัญญาโกศล วัดเทพ-
ศิรินทร์वास สมกราคม ๒๕๒๕. กรุงเทพฯ,
ไทยเกษม, ๒๕๒๓.

สวัสดิ์ พรหมานิ, พล.อ.ท. นำเทยวพระพุทธรูปาสระบุรี.
พระนคร, ส. การพิมพ์, ๒๕๐๕.

สุรัส กาญจนพูน, นาย นำทัศนาวัดชนะสงคราม.
พระนคร, โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๕.

หวน พินธุพันธ์, นาก เทยวชมโบราณวัตถุสถานในเมือง
พิษณุโลก. กรุงเทพฯ ฯ, โอเดียนสโตร์,
๒๕๑๘.

1.001 ~~19~~

1.001

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การศาสนา

๑๑๑/๑๑๑ ปากซอยบ้านบาตร ถนนเข่าวังเพ็ญ ป้อมปราบ กรุงเทพมหานคร ๑๑๑๐๐

นายปทุม สีหวัด ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา โทร. ๒๒๒๐๐๕๑, ๒๒๒๐๕๕๔